

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Bc. Andrea Kovářová

**Komparace významu regionu střední Evropy
ve vestfálském a postvestfálském systému
z hlediska jeho vlivu na ostatní evropské státy**

Diplomová práce

Praha 2015

Autor práce: **Bc. Andrea Kovářová**

Vedoucí práce: **PhDr. Michael Romancov, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2015**

Bibliografický záznam

KOVÁŘOVÁ, Andrea. *Komparace významu regionu střední Evropy ve vestfálském a postvestfálském systému z hlediska jeho vlivu na ostatní evropské státy*. Praha, 2015. S. 97. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí práce PhDr. Michael Romancov, Ph.D.

Abstrakt

Region střední Evropy může být chápán jako přirozený geografický region. Jeho význam z hlediska geopolitiky však zdaleka není tak přirozený a jednoduše definovatelný. Role i význam tohoto regionu se měnily vlivem důležitých mezinárodních událostí v podstatě už od počátku vzniku mezinárodních vztahů. V určitém období mohl hrát tento region významnou roli při utváření mezinárodních vztahů. Byla však také období, kdy geopolitický pojem „střední Evropa“ prakticky neexistoval, nebo byl alespoň vliv této oblasti v podstatě nulový.

S proměnou základních pilířů mezinárodních vztahů jako i samotného mezinárodního systému z vestfálského na post-vestfálský se tak dá předpokládat změna také v celkové roli a vlivu regionu střední Evropy v celoevropském kontextu. Tato práce se pokusí analyzovat rozdíl v postavení regionu střední Evropy z hlediska jejího vlivu a role na okolní evropské státy ve vestfálském a post-vestfálském systému.

Abstract

The region of the Central Europe can be seen as a natural geographic region. Its importance, however, is not so natural and simply definable in terms of geopolitics. The part and the importance of this region have changed due to the important international events since the beginning of the international relations. For some time, the region had a strong influence on other European countries, as well as was playing a prominent part in formation of the international relations. However, there were also periods when the

geopolitical concept of "Central Europe" practically didn't exist, or at least the influence of this area was almost null.

Therefore, with the transformation of the basic pillars of international relations as well as international system itself from the Westphalian system to the post-Westphalian system it can be expected also a change in the overall role and influence of the Central Europe in the European context. This paper attempts to analyse the difference in the position of the Central European region in terms of its influence and role on the surrounding European states in the Westphalian and post-Westphalian system.

Klíčová slova

Střední Evropa, vestfálský systém, post-vestfálský systém, mezinárodní vztahy, mezinárodní systém, geopolitika, geopolitický koncept

Keywords

Central Europe, Westphalian system, post-Westphalian system, international relations, international system, geopolitics, geopolitical concept

Rozsah práce: 197 869 (počet znaků s mezerami bez abstraktu a příloh)

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „*Komparace významu regionu střední Evropy ve vestfálském a postvestfálském systému z hlediska jeho vlivu na ostatní evropské státy*“ vypracovala samostatně po konzultacích s vedoucím práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou v práci řádně citovány a uvedeny v seznamu literatury na konci práce, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu. Prohlašuji také, že souhlasím se zveřejněním práce pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 11. května 2015

Andrea Kovářová

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych na tomto místě poděkovala panu PhDr. Michaelu Romancovi, Ph.D. za podnětné rady, cenné připomínky a odborný dohled stejně jako za jeho ochotu a vstřícnost při vypracování této diplomové práce.

Andrea Kovářová

Institut politologických studií Teze diplomové práce

Název: Komparace významu regionu střední Evropy ve vestfálském a postvestfálském systému z hlediska jeho vlivu na ostatní evropské státy

Název v anglickém jazyce: The Comparison Of The Importance Of The Central Europe In The Westphalian And Post-Westphalian system In Terms Of Its Impact On Other European States

Řešitel: Bc. Andrea Kovářová

Vedoucí práce: PhDr. Michael Romancov, Ph.D.

Zásady pro vypracování

Výzkumná otázka diplomové práce: Došlo s proměnou mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský také k proměně geopolitického významu a vlivu střední Evropy?

Hypotéza práce: S koncem studené války a přeměnou fungování mezinárodních vztahů a mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský, se také proměnil význam a role regionu střední Evropy. Tato změna byla patrná především vzhledem k postupnému rozšiřování Evropské unie a sjednocování evropského kontinentu, a také vzhledem k postupné globalizaci mezinárodních vztahů.

Metodologie práce: Základem této práce je komparativní metoda, která nám umožní porovnat vliv střední Evropy ve vestfálském a v postvestfálském systému. Využita bude také metoda rozboru děl a teorií, přičemž následná aplikace z nich získaných poznatků nám umožní lépe porozumět významu střední Evropy a rozdílům v průběhu vývoje mezinárodních vztahů. Hlavními metodami tak budou komparace, rozbor a aplikace poznatků.

OBSAH

Bibliografický záznam	iii
1 ÚVOD – Neuchopitelnost pojmu	1
2 POJEM „STŘEDNÍ EVROPA“	6
2.1 Zeměpisné hledisko	7
2.1.1 Střední Evropa podle Ministerstva zahraničních věcí ČR	8
2.1.2 Program nadnárodní spolupráce CENTRAL EUROPE 2020	9
2.1.3 Středoevropská iniciativa (Central European Initiative)	9
2.1.4 Středoevropská zóna volného obchodu CEFTA	10
2.1.5 Střední Evropa jako Visegrádská čtyřka	11
2.1.6 Střední Evropa podle časopisu The Economist	12
2.1.7 Střední Evropa v době studené války	13
2.1.8 Geografické vymezení Střední Evropy – široké a úzké pojetí	14
2.2 Historické hledisko	15
2.2.1 Přístup Steina Rokkana – Centra a periferie v Evropě	16
2.2.2 Střední Evropa v konceptuální mapě Evropy Steina Rokkana	20
2.3 Geopoliticko-kulturní hledisko	20
2.3.1 Geopolitické a kulturní vize před rokem 1990	22
2.3.2 Geopolitické a kulturní vize po roce 1990	23
3 VESTFÁLSKÝ SYSTÉM – POSTVESTFÁLSKÝ SYSTÉM	26
3.1 Vestfálský systém	26
3.2 Postvestfálský systém – teze Roberta Coopera	29
3.2.1 Předmoderní systém - předvestfálský	30
3.2.2 Moderní systém – vestfálský	30
3.2.3 Postmoderní systém – postvestfálský	31
3.3 Srovnání vestfálského a postvestfálského systému	33
4 STŘEDNÍ EVROPA A JEJÍ ROLE VE VESTFÁLSKÉM SYSTÉMU	35
4.1 Střední Evropa po roce 1815	35
4.1.1 Panslavismus	37
4.1.2 Austroslavismus	38
4.1.3 Pangermanismus (Velkoněmecká koncepce)	41
4.1.4 Role a vliv střední Evropy po roce 1815	41

4.2	Střední Evropa v roce 1910	43
4.2.1	Mitteleuropa	44
4.2.2	Neoslavismus	46
4.2.3	Role a vliv střední Evropy před první světovou válkou	47
4.3	Střední Evropa během a po první světové válce	48
4.3.1	Národní stát T. G. Masaryka.....	51
4.3.2	Střední Evropa jako „Cordon Sanitaire“	53
4.3.3	Role a vliv střední Evropy po první světové válce	55
4.4	Střední Evropa během druhé světové války.....	56
4.4.1	Střední Evropa v pojetí Milana Hodži – Podunajská federace	59
4.4.2	Role a vliv střední Evropy během druhé světové války.....	60
4.5	Střední Evropa po druhé světové válce.....	61
4.5.1	Role a vliv střední Evropy po druhé světové válce.....	63
4.6	Střední Evropa po roce 1980 – na konci vestfálského systému	64
4.6.1	Milan Kundera – Únos Západu	65
4.6.2	Role a vliv střední Evropy na sklonku vestfálského systému	67
4.7	Vestfálské geopolitické postavení střední Evropy.....	68
5	STŘEDNÍ EVROPA V POSTVESTFÁLSKÉM SYSTÉMU	70
5.1	Střední Evropa jako „most“ mezi Východem a Západem.....	73
5.2	Střední Evropa jako Mitteleuropa	75
5.3	Střední Evropa jako „periferie Západu“	76
5.3.1	Visegrádská skupina	77
5.4	Postvestfálské geopolitické postavení střední Evropy	80
6	ZÁVĚR - KOMPARACE ROLE A Vlivu STŘEDNÍ EVROPY PŘED A PO ROCE 1989.....	85
	POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE	93

1 ÚVOD – Neuchopitelnost pojmu

Pojem střední Evropa s sebou dnes přináší celou řadu definic a odlišných vymezení, a jako takový se proto stává poměrně složitým konceptem pro uchopení a pochopení. Vymezení daného regionu závisí na tom, z jakého hlediska tento region zkoumáme. Středoevropský region lze charakterizovat z hlediska historického a geografického a neméně významné jsou také různé geopolitické koncepty střední Evropy.

Geograficky lze střední Evropu vymežit celkem snadno, byť i v této oblasti panuje řada neshod.

„Východ Západu nebo západ Východu? Střední Evropa měla vždy pocit, že je „mezi“: mezi Německem a Ruskem před válkou; mezi Spojenými státy a Sovětským svazem (...) Je obtížné s přesností určit její geografické hranice.“¹

Především jde však o to, jak velký region by střední Evropa měla být, respektive jaké státy do této oblasti ještě zařadit a jaké už ne. Proto se můžeme setkat s vymezením střední Evropy v tom nejužším slova smyslu (pouze pár států) nebo naopak s šířeji pojatým vymezením.

Obdobně těžko dosažitelné přesné vymezení střední Evropy nám přináší také historické hledisko. Historická střední Evropa totiž vůbec nepředstavovala homogenní celek. Západ střední Evropy, úzce spjat se Svatou říší římskou, se do značné míry lišil od východu střední Evropy, který byl osídlen převážně Slovy. Z historického hlediska můžeme tedy spatřovat dva jakési bloky v rámci středoevropského regionu.²

Z geopolitického hlediska je pak možné středoevropský region definovat v závislosti na různých geopolitických konceptech, jež vznikaly v kontextu historických událostí před i po roce 1989. Jinými slovy řečeno, region střední Evropy byl a je nahlížen odlišně nejen v rámci časové osy ale také jednotlivými státy a aktéry mezinárodního systému té které doby.

Pro pochopení současné politické situace a mezinárodních vztahů nejen v samotném středoevropském prostoru, ale v rámci celé Evropské unie, potažmo celého evropského kontinentu, je zkoumání jednotlivých regionů Evropy zcela zásadní, neboť jak historický kontext, tak geopolitické koncepty mezinárodních vztahů a utváření politiky a politických rozhodnutí silně ovlivňovaly a ovlivňují. Vzhledem k mému středoevropskému původu je pro mě proto zcela přirozené zabývat se regionem střední Evropy a jeho rolí a případným vlivem

¹ RUPNIK, Jacques. *The Other Europe: The Rise of Communism in East Central Europe*. str.4.

² BUSEK, Erhard. *Střední Evropa – co je to?*

na okolní evropské státy, neboť mi to umožňuje lépe pochopit evropské mezinárodní vztahy a pozici států střední Evropy obecně, konkrétně pak České republiky v rámci těchto vztahů, stejně jako jednotlivá rozhodnutí střeoevropských politiků a jejich význam. Z toho důvodu jsem se rozhodla věnovat svou diplomovou práci komparaci významu střeoevropského regionu z hlediska jeho vlivu na okolní státy před a po roce 1989, respektive ve vestfálském a post-vestfálském systému.

Práce se pokusí posoudit, zda střední Evropa hrála/hraje ve vestfálském a/nebo postvestfálském systému roli a má vliv (případně jak velký) na ostatní evropské státy. Poté se pokusíme porovnat tyto vlivy a dokázat tak, kdy (a zda vůbec) byla střední Evropa významnou a vlivnou oblastí pro zbytek Evropy. Koncept vlivu, role a významu střeoevropského regionu bude v této práci posuzován z hlediska schopnosti tohoto regionu ovlivňovat postoje a zájmy ostatních států., přičemž ovlivňovat je může v ekonomické (z hlediska naplnění jejich materiálních zájmů) či symbolické/identitní rovině (z hlediska udržení jejich vlastní identity). Střední Evropa čerpá především z identitní roviny, tedy je důležitá pro některé evropské státy z hlediska udržení jejich vlastní identity (především pak po konci studené války).

V první části této práce se budeme zabývat samotným pojmem „střední Evropa“ a jeho různými vymezeními. Nejprve se pokusíme ukázat, jak může být tento region vnímán různě z geografického hlediska, v důsledku čehož může získávat různé teritoriální rozměry, podle toho jaké státy jsou do tohoto regionu zahrnuty. Představíme si základní geografické vymezení střední Evropy podle různých zdrojů, jakými je například Ministerstvo zahraničních věcí ČR, evropská politika makroregionů či například The Economist nebo dohoda o střeoevropské zóně volného obchodu (CEFTA). Na závěr se pokusíme určit, jaké státy lze geograficky do regionu střední Evropy s určitostí zařadit. Poté se pokusíme vymezit střeoevropský region z historického hlediska a následně si ukážeme některé geopoliticko-kulturní vize a koncepty střeoevropského regionu, respektive jak může být tento region nahlížen a vymezován také z geopolitického a kulturního hlediska.

V následující kapitole se pak bude práce věnovat definici vestfálského a postvestfálského systému a jejich základních charakteristik stejně jako rozdílům mezi nimi. Pro pochopení fungování mezinárodních vztahů jako i role, případně vlivu určitého subjektu v systému (v našem případě střeoevropského regionu) je nezbytné si blíže definovat samotný systém, v rámci kterého daný subjekt působí. Základní charakteristiky vestfálského či postvestfálského systému tak nutně ovlivnily postavení a roli střední Evropy jako i obecně její

vymezení. Uvést alespoň stručně definici vestfálského a postvestfálského systému považuju za nezbytné také proto, že se s těmito dvěma pojmy budeme dále v práci setkávat.

Ve čtvrté kapitole se zaměříme konkrétně na střední Evropu v rámci vestfálského systému. Střední Evropa v době vestfálského systému hrála velmi specifickou geopolitickou úlohu, neboť působila jako tzv. nárazníkové pásmo, kde se setkávaly sféry vlivu okolních mocností. Vzhledem k tomu, že pojem „střední Evropa“ se objevuje v podstatě až v 19. století a to zejména po Vídeňském kongresu v roce 1815, zaměří se také tato práce pouze na období v druhé polovině 19. století, kdy se střetávalo několik zásadních středoevropských koncepcí, které nahlížely tento region každý odlišně. Představíme si koncepci austroslavismu, která upřednostňovala střední Evropu sjednocenou v rámci rakousko-uherské říše. Poté se zaměříme na konkurenční koncepty, a sice na panslavismus a pangermanismus jako i na ostatní geopolitická pojetí střední Evropy do roku 1989. Na konci této kapitoly se pak pokusíme zhodnotit skutečný vliv střední Evropy na okolní státy. Tedy pokusíme se dle výše definovaného konceptu vlivu prokázat, zda region střední Evropy měl či neměl větší význam a vliv na okolní.

Seznámení se s historickými kořeny různého chápání Evropy je v rámci této práce nezbytné, neboť právě tyto koncepty se staly základem pro další směřování Evropy po konci studené války, kdy po dlouhé době vznikly ve středoevropském regionu nezávislé demokratické státy, které musely znovu najít svou identitu a postavení v rámci Evropy. V hledání této identity se často obracely k výše zmíněným konceptům a také z nich přímo čerpaly.

Následující kapitola se pak logicky zaměří na středoevropský region v postvestfálském systému. Po konci studené války a změně fungování mezinárodního systému se otázka vymezení střední Evropy stala velmi aktuální. Tato část práce se bude věnovat základním konceptům střední Evropy, které byly v té době nejvíce diskutovány v rámci debat o začlenění některých států „zpět do Evropy“. Po studené válce zde totiž vznikla řada menších demokratických států, které do té doby téměř vždy náležely do většího mocenského celku, mnohonárodnostní říše, či byly po dobu studené války součástí tzv. východního bloku. Konec studené války tak nutně musel přinést změnu, neboť tyto státy musely najít své nové místo v demokratické Evropě, stejně jako se Evropa musela vypořádat s jejich následnou existencí a zařazením.

Poté si ukážeme, jaký (geopolitický) význam a vliv měla střední Evropa na okolní státy bezprostředně po skončení studené války až do současnosti a pokusíme se zodpovědět

otázku, zda nějaký vliv měla a má a zda je proto vhodné používat pojem „střední Evropa“, nebo zda je tento termín již prázdným geopolitickým termínem

Porovnáním vlivu regionu střední Evropy a jeho vlivu/role ve vestfálském a postvestfálském systému se budeme věnovat v šesté kapitole této práce. Tato část se pokusí zhodnotit základní rozdíly mezi konceptem střední Evropy v době fungování mezinárodních vztahů podle principů vestfálského systému a v době po konci studené války, tedy v době postvestfálského systému. Z tohoto porovnání nám vyplyne, zda případný vliv střední Evropy narostl či klesl a jakou roli hraje střední Evropa dnes.

V poslední, sedmé, kapitole se pokusíme stručně shrnout poznatky získané v této práci a především si zodpovíme výzkumnou otázku, čímž ověříme, případně vyvrátíme hypotézu práce. Poté shrneme metodologii, která byla v práci použita.

Práce si klade za cíl zodpovědět výzkumnou otázku, která zní následovně: *„Došlo s proměnou mezinárodního systému z vestfálského na post-vestfálský také k proměně geopolitického významu a vlivu střední Evropy?“*. Přičemž hypotéza práce je, že: *„S koncem studené války a přeměnou fungování mezinárodních vztahů a mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský, se také proměnil význam a role regionu střední Evropy. Tato změna byla patrná především vzhledem k postupnému rozšiřování Evropské unie a sjednocování evropského kontinentu, a také vzhledem k postupné globalizaci mezinárodních vztahů.“* Tato změna byla patrná především vzhledem k postupnému rozšiřování Evropské unie a sjednocování evropského kontinentu, a také vzhledem k postupné globalizaci mezinárodních vztahů.

Metodologickým základem práce bude komparativní metoda, která nám umožní porovnat vliv střední Evropy ve vestfálském a v post-vestfálském systému. Využita bude také metoda rozboru děl a teorií, přičemž následná aplikace z nich získaných poznatků nám umožní lépe porozumět významu střední Evropy a rozdílům v průběhu vývoje mezinárodních vztahů. Hlavními metodami tak budou **komparace, rozbor a aplikace poznatků**.

Základní literaturou, z které tato práce vychází a z které čerpá je práce R. Coopera *The Breaking of Nations*, ve které definuje základní charakteristiky a pilíře vestfálského a postvestfálského systému spolu s porovnáním těchto dvou systémů, a je tak zcela zásadním pro tuto práci zabývající se vlivem středoevropského regionu právě ve vestfálském a postvestfálském systému. Cooperova práce je proto zcela relevantní pro tuto práci, neboť nám umožňuje se seznámit se samotnými pojmy stejně jako se základními definicemi vestfálského a postvestfálského systému mezinárodních vztahů.

Další literaturou zásadní pro tuto práci pak je práce B. Hnízda *Geopolitická pojetí střední Evropy*, v které nás autor seznamuje se základními geopoliticko-kulturními vizemi a koncepty střední Evropy před a po roce 1989, čímž se tato práce stává relevantní především pro ty části práce věnující se středoevropským konceptům, tedy čtvrtou a pátou kapitolu zabývající se regionem střední Evropy ve vestfálském, respektive postvestfálském systému. Pro tyto části práce je užitečným také text J. Daniela a P. Durkošové *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky*, který do značné míry vychází právě z textu B. Hnízda a proto pro nás slouží jen jako jeho určité doplnění.

Neméně důležitým a zásadním zdrojem pro tuto práci je také kniha *Historical Atlas of Central Europe*, z kterého práce čerpá opět především ve čtvrté a páté kapitole, tedy v částech zaměřených na střední Evropu před rokem a po roce 1989. *Historical Atlas of Central Europe* je však pouze historickým přehledem událostí v tomto regionu, proto je pro nás relevantním zdrojem pouze v případech nastíněný historického rámce jednotlivých geopolitických a kulturních vizí a konceptů regionu střední Evropy.

Výše zmíněná literatura je tak pro tuto práci velmi zásadní a vysoce relevantní a tvoří základní východisko práce, neboť nám umožňuje stanovit rámec, do kterého je práce zasazená. Jinými slovy řečeno nám tato literatura umožňuje definovat mezinárodní systém (vestfálský či postvestfálský) a načrtnout historický kontext, do čehož jsou následně zasazeny jednotlivé geopoliticko-kulturní koncepty. Získáváme tak přehled o tom, jak který systém fungoval a co se na základě systémových charakteristik událo, což ve svém důsledku ovlivnilo formulaci středoevropských konceptů jako i samotné vymezení tohoto regionu. To nám v závěru umožní porovnat význam a roli regionu střední Evropa.

2 POJEM „STŘEDNÍ EVROPA“

Region střední Evropy se dá nahlížet mnoha různými pohledy a lze jej vymežit na základě odlišných východisek, která nám vždy podají, ať už méně či více, odlišnou definici pojmu „střední Evropa“. Tento pojem se dá charakterizovat na základě geografických, geopolitických či historicko-kulturních měřítek.³ Geografické vymezení střední Evropy se pak nutně nemusí shodovat s vymezením historickým či geopolitickým a může tam tak patřit odlišný počet států.

Nejobecněji řečeno by se dal tento region geograficky ohraničit Alpami na jihu a pobaltskými regiony na severu.⁴ Osa sever-jih je však daleko snáze definovatelná než osa západ-východ, neboť tyto hranice střední Evropy jsou poměrně nejasné. Za geografickou západní hranici středoevropského regionu by se pravděpodobně dala považovat řeka Rýn. Z historického hlediska je to však hranice poměrně sporná, stejně tak jako samotné postavení Německa, u něž panuje dlouhodobá neshoda, zda jej do tohoto regionu zařadit či nikoli.⁵

Určit východní geografickou hranici střední Evropy je ještě náročnější než u té západní. Vzhledem k absenci podobně výrazného geografického prvku jakým je řeka Rýn v případě západní hranice střední Evropy, je určení východní hranice geograficky téměř nemožné. Geografické vymezení střední Evropy se tak v tomto případě často prolíná s historickými, kulturními a sociálními charakteristikami a východní hranice není proto zcela geografická.⁶

Komplikovanost vymezení tohoto regionu však není dána pouze nejasnými hranicemi a různými přístupy, které se vlivem určitým prvků prolínají, ale také přístupem jednotlivých států. Každý stát totiž chápe vymezení tohoto prostoru odlišně a pro každého leží jeho hranice jinde.

„V maďarském pojetí je tento prostor ohraničen z východu Karpaty a ze západu řekami Labe, Vltava a Inn, což z jeho hlavní části někdy vyřazuje jak české země, tak Rakousko. V polském prostředí se za střední Evropu chápe spíše prostor mezi Baltským a Černým mořem a jsou do něj tedy zahrnovány částečně i baltské státy...Konečně české prostředí považuje

³ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s. 114.

⁴ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky*.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž.

*za střední Evropu především země bývalého Rakouska-Uherska, ke kterým je řazeno navíc i Polsko a naopak z něj vyloučeno Chorvatsko a balkánské země vůbec.*⁷

Do vymezení střední Evropy pomocí bývalého Rakouska-Uherska se ale opět nutně promítá i hledisko historické, neboť Rakousko, před studenou válkou do střední Evropy dle tohoto vymezení náležející, patřilo během studené války do jiného bloku než zbylé státy tohoto regionu, a proto bývá mnohými autory z regionu střední Evropy vyřazováno.⁸

Problematické z hlediska vymezení tohoto regionu tak není pouze Německo a východní hranice regionu, ale také Rakousko, v jehož případě můžeme opět vidět určité prolínání či doplňování geografického a historického hlediska - geograficky Rakousko do střední Evropy řadit lze, historicky má však jinou zkušenost a proto bývá řazeno spíše k západu.⁹

V rámci této kapitoly si ukážeme všechna tři základní vymezení středoevropského regionu, tedy geografické, historické a geopolitické a ukážeme si tak odlišnosti v jednotlivých definicích, jako i prolínání jednotlivých přístupů během vymezování středoevropského regionu.

2.1 Zeměpisné hledisko

Z geografického/zeměpisného hlediska je region definován v závislosti na zeměpisných hranicích, které byly často vytvořeny vlivem působení přirozených sil či dle přírodních úkazů jakými jsou například řeky či pohoří. Geografické hledisko tak nebere v potaz kulturní (symbolickou) rovinu definice regionu, může však být úzce propojeno s historickým hlediskem vymezení geografického teritoria.

Obecně platí, že region střední Evropy v podstatě geograficky propojuje západní a východní Evropu a Evropu severní s Evropou jižní.¹⁰ Shoda na geografickém vymezení střední Evropy však panuje pouze v této obecné rovině, neboť při bližším zkoumání zjistíme, že tento region bývá různými aktéry (jednotlivé státy, organizace, apod.) nahlížen odlišně, jak si ukážeme níže v této kapitole. Hranice střední Evropy s Evropou západní a východní je geograficky flexibilnější než hranice s jižní a severní Evropou, proto se geografické definice střední Evropy odlišují více v rovině Východ-Západ než v rovině Sever-Jih. V obou případech

⁷ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky.*

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s. 116.

je však střední Evropa geopolitický region, který je velmi obtížné přesně geograficky vytýčit.¹¹

2.1.1 Střední Evropa podle Ministerstva zahraničních věcí ČR

Přestože Ministerstvo zahraničních věcí (MZV) na svých webových stránkách konkrétně nedefinuje region střední Evropy, v sekci „*Média ve světě*“ lze zjistit jaké státy MZV do tohoto regionu řadí, neboť zde uvádí podsložku „*Střední Evropa*“. Středoevropské státy jsou podle MZV následující: **Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Německo, Polsko, Rakousko, Slovensko, Slovinsko, Švýcarsko a Česká republika**¹²

Jak vyplývá z přiložené mapy (Obr. 1.¹³), střední Evropa se tak částí své východní hranice dotýká až ruských hranic a pokrývá značnou zeměpisnou rozlohu evropského kontinentu.

Obr. 1. Mapa střední Evropy dle MZV

¹¹ HNÍZDO, Bořivoj. *Geopolitická pojetí střední Evropy*, s. 36.

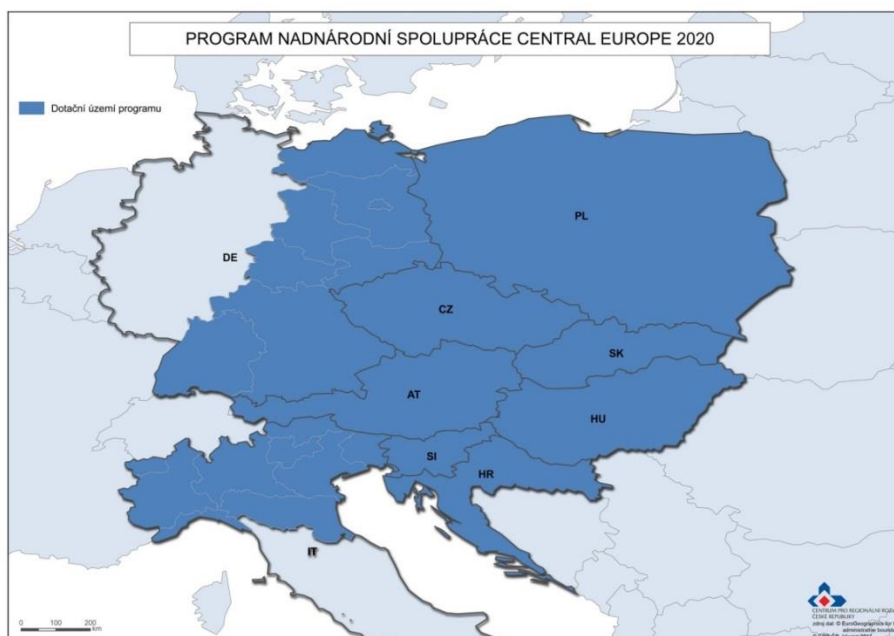
¹² http://www.mzv.cz/jnp/cz/udalosti_a_media/media_ve_sвете/stredni_evropa/index.html

¹³ Mapa převzata z http://mapasveta.info/evropa/mapa_evropy.html; červené vyhranění doplněno manuálně.

2.1.2 Program nadnárodní spolupráce CENTRAL EUROPE 2020

Program spolupráce CENTRAL EUROPE 2020 je pokračováním programu evropské územní spolupráce „*Střední Evropa*“ v letech 2007-2013, který se zaměřoval na nadnárodní spolupráci 8 členských států Evropské unie (Česká republika, Německo, Itálie, Maďarsko, Rakousko, Polsko, Slovinsko, Slovensko) spolu se západní částí Ukrajiny.

V rámci programu CENTRAL EUROPE 2020 spolu kooperuje 9 států, a sice **Rakousko, Česká republika, Německo** (regiony Bádensko-Württembersko, Bavorsko, Berlín, Braniborsko, Meklenbursko-Přední Pomořansko, Sasko, Sasko-Anhaltsko), **Maďarsko, Itálie** (Emilia-Romagna, Furlandsko-Julské Benátsko, Ligurie, Lombardie, Piemont, autonomní provincie Bolzano, autonomní provincie Trento, Valle d'Aosta a Benátsko), **Polsko, Slovenská republika, Slovinsko a Chorvatsko**.¹⁴

Obr. 2. Územní spolupráce CENTRAL EUROPE 2020

2.1.3 Středoevropská iniciativa (Central European Initiative)

Středoevropská iniciativa (SEI) je regionálním sdružením, které bylo založeno v roce 1989 čtyřmi zeměmi (tzv. Quadrangolar¹⁵) – **Itálií, Jugoslávií, Maďarskem a Rakouskem**.¹⁶ V roce 1990 bylo do této spolupráce zahrnuto také **Československo**, čímž

¹⁴ <http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/2014-2020/Operacni-programy/OP-nadnarodni-spoluprace>

¹⁵ WAISOVÁ, Šárka. *Regionální integrace ve střední Evropě*, s.63.

¹⁶ <http://www.oecd.org/cfe/leed/aboutthecentraleuropeaninitiativecei.htm>

došlo ke vzniku tzv. Pentagonály. V současnosti je SEI tvořena celkem 18 zeměmi: **Albánie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Česká republika, Chorvatsko, Itálie, Maďarsko, Makedonie, Moldávie, Polsko, Rakousko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Ukrajina.**¹⁷

Obr. 3. Státy náležící do Středoevropské iniciativy

2.1.4 Středoevropská zóna volného obchodu CEFTA

V červnu roku 1990 došlo v Budapešti k ukončení činnosti Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), v důsledku čehož hledaly středoevropské státy alternativu, kterou se stala dohoda o středoevropské zóně volného obchodu – CEFTA.¹⁸ Původní CEFTA byla založena roku 1992 **Polskem, Maďarskem a tehdejším Československem**. V roce 1996 se rozšířila o **Slovinsko**, o rok později o **Rumunsko**, a v roce 1998 o **Bulharsko**. V roce 2002 přistoupilo také **Chorvatsko**.¹⁹ Zakládající členové spolu se Slovinskem však v roce 2004 od dohody o volném obchodu odstoupili vlivem jejich vstupu do Evropské unie. Na tuto původní CEFTU z roku 1992 pak navázala tzv. CEFTA 2006, kterou tvoří jihovýchodní

¹⁷ <http://www.cei.int/content/member-states>

¹⁸ WAISOVÁ, Šárka. *Regionální integrace ve střední Evropě*, s.61.

¹⁹ http://www.mzv.cz/zagreb/cz/obchod_a_ekonomika/cefta_2006_stredoevropska_zona_volneho.html

evropské státy **Albánie, Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Chorvatsko, Moldavsko, Srbsko a UNMIK pro teritorium Kosova.**²⁰

Obr. 4. Středoevropská zóna volného obchodu

2.1.5 Střední Evropa jako Visegrádská čtyřka

Visegrádská čtyřka (V4) byla založena v roce 1991²¹ a je znázorněním snah středoevropských států spolupracovat v řadě oblastí. Spojuje čtyři středoevropské státy: **Českou republiku, Maďarsko, Polsko a Slovensko.**²² V4 chápe tyto státy jako státy se stejnými kořeny a sdílející stejné kulturní a intelektuální hodnoty, a proto s potenciálem spolupracovat a vytvořit jednotného a silného středoevropského hráče v rámci evropské integrace.

²⁰ <http://www.cefta.int/>

²¹ <http://www.visegradgroup.eu/about/history>

²² <http://www.visegradgroup.eu/>

Obr. 5. Státy Visegrádské čtyřky

2.1.6 Střední Evropa podle časopisu The Economist

Zajímavý pohled na region střední Evropy nabízí také časopis The Economist svým článkem z roku 2000 „Where is Central Europe?“²³, kde se věnuje proměnám vymezení střední Evropy, tzv. „shifting labels for Central Europe“²⁴ (proměnám středoevropského vymezení). V tomto článku se zabývá středoevropským regionem z geografického hlediska před a po roce 1989, respektive státy, které do střední Evropy patřily v době studené války, po roce 1989 a budou patřit v roce 2010 (tedy tehdy ještě v budoucnu). Jak lze vyčíst z přiložené mapy, pouze Polsko bylo a je součástí všech „tří“ středních Evrop a proto jej lze podle The Economist považovat za jádro střední Evropy.²⁵

V době publikování článku do středoevropského regionu spadalo pět států, a sice **Polsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko a Slovinsko**, což znamená, že ve srovnání se „starou“ střední Evropou před rokem 1989 došlo k zúžení tohoto regionu o část **Německa, Rumunska a Bulharska**.²⁶ Dále je pak v článku rozvinuta úvaha, zda po roce 2010 nedojde k novému posunu středoevropského vymezení. V „nové“ střední Evropě by z té „staré“

²³ <http://www.economist.com/node/4711>

²⁴ <http://www.economist.com/node/4711>

²⁵ <http://www.economist.com/node/4711>

²⁶ <http://www.economist.com/node/4711>

zůstalo pouze **Polsko, přibylo by naopak Bělorusko, Litva a Ukrajina.**²⁷ Jinými slovy řečeno by tak došlo k posunu střední Evropy více na východ.

Obr. 6. Proměny hranic střední Evropy podle časopisu The Economist

2.1.7 Střední Evropa v době studené války

Po druhé světové válce dochází k novému mezinárodnímu uspořádání, kdy se objevují dvě supervelmoci, Spojené státy a Sovětský svaz. Dochází tak k bipolarizaci mezinárodního prostředí – bipolárním mezinárodním vztahům, kdy proti sobě stojí dva bloky států s odlišnými ideologiemi a hodnotami, vždy vedené jednou ze supervelmocí.

V důsledku toho nastává rozdělení také Evropy na západní a východní blok. Státy středoevropského regionu (**část Německa, Česká republika, Slovensko, Polsko, Maďarsko, Slovinsko, Rumunsko a Bulharsko** – růžová barva na Obr. 6) se staly součástí Východního bloku. Zajímavostí na přiložené mapě je **Rakousko**, které v roce 1955 vyhlásilo neutralitu a zůstalo tak mimo Východní blok.

²⁷ <http://www.economist.com/node/4711>

Obr. 7. Střední Evropa v době studené války

2.1.8 Geografické vymezení Střední Evropy – široké a úzké pojetí

Pokud bychom považovali všechny výše zmíněné státy za středoevropské, pak by byla střední Evropa poměrně velký geografický region, do kterého bychom mohli zařadit země mezi Německem, Ruskem, Baltem, Černým mořem a Jadranem, a země od Skandinávie a pobaltských republik až po jižní Balkán a Itálii.²⁸ Jinými slovy řečeno by střední Evropa byla tvořena celkem 23 státy: **Albánie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Česká republika, Estonsko, Chorvatsko, Itálie, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Makedonie, Moldavsko, Německo, Polsko, Rakousko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Švýcarsko a Ukrajina.** Toto vymezení je však příliš obecné a široké, neboť zahrnuje některé státy, které lze geograficky zařadit spíše do jihovýchodní Evropy.

Na druhou stranu, pokud bychom počítali pouze průnik výše zmíněných geografických vymezení střední Evropy, jednalo by se o pouhé 4 státy, a to o **Českou republiku, Maďarsko, Polsko a Slovensko** (překrývá se s Visegrádskou čtyřkou). Jedná se však o velmi úzké a exkluzivní geografické vymezení, byť tyto státy můžeme do regionu střední Evropy

²⁸ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s. 114.

zařadit s určitostí. Je však třeba uvést ještě **Rakousko**, které bylo také několikrát zmiňováno (chybělo pouze u vymezení The Economist a u Středoevropské zóny volného prostoru) a svou geografickou polohou do střední Evropy určitě náleží.

Sporná otázka pak nastává v případě **Německa**. Pokud ne celým územím, pak určitě svou severo-východní částí Německo do středoevropského regionu zasahuje (bývalým územím Německé demokratické republiky). Program Central Europe 2020 do střední Evropy započítává dokonce větší německé území: regiony Bádensko-Württembersko, Bavorsko, Berlín, Braniborsko, Meklenbursko-Přední Pomořansko, Sasko a Sasko-Anhaltsko.

Nejasnosti se týkají také **Itálie** a jejích regionů Emilia-Romagna, Furlandsko-Julské Benátsko, Ligurie, Lombardie, Piemont, autonomní provincie Bolzano, autonomní provincie Trento, Valle d'Aosta a Benátsko, či částí ostatních okolních států: Vojvodina, Zakarpatská Ukrajina, Sedmihradsko, chorvatské Posáví.

Pro tuto práci použijeme pouze úzkou definici regionu střední Evropy, do které proto zařadíme pouze **Českou republiku, Maďarsko, Polsko a Slovensko**.

2.2 Historické hledisko

Po geografickém vymezení lze střední Evropu definovat také pomocí hlediska historického. Historické hledisko je úzce propojeno s geopolitickými koncepty (viz následující podkapitola) a prolínají se v něm také určité kulturní prvky, které od historického hlediska nemohou být zcela odděleny, stejně jako je tomu s geopolitickými koncepty. My se nicméně v této podkapitole pokusíme zaměřit pouze na hledisko historické, tam kde nám to samozřejmě bude umožněno. Geopolitickým konceptů středoevropského regionu se budeme blíže věnovat v následující podkapitole.

Prolínání těchto hledisek se projevuje už v obecném tvrzení, že se středoevropský region stal během svého historického vývoje často předmětem politického a mocenského kalkulu svých sousedů, především pak Německa a Ruska.

„*Toto odcizené hegemonické pojetí střední Evropy ji vlastně redukuje na pouhý objekt cizích strategických záměrů, na zvláštní nárazníkové mezipásma mocenských svárů („Cordon sanitaire“, Zwischeneuropa“).*“²⁹

S tím úzce souvisí pojetí Německa jako samotného výchozího bodu pro (historické) vymezení středoevropského prostoru, respektive zda Německo do střední Evropy zahrneme či nikoli. Další propojení geopolitického a historického hlediska je patrné v době studené války, kdy střední Evropa v podstatě geopoliticky zmizela vlivem historických událostí.³⁰ Střední Evropa byla v tomto období spíše ideovým konstruktem, který Jacques Rupnik ve své knize *The Other Europe* nazval „Europe of the mind“³¹.

V době studené války tak zde najednou byla Evropa rozdělena na Východ a Západ s jakousi šedou zónou několika států uprostřed, jež nebyly geopoliticky považovány za samostatný a svébytný region a jehož obyvatelé byli považováni za Východoevropany (tedy náležející do sféry vlivu Sovětského svazu), ale kteří přitom chtěli být součástí západu. Ti, kteří o postavení těchto států otevřeně hovořili, často používali termín „střední Evropa“ a „Středoevropané“.³²

Tento historický vývoj a vymezení regionu střední Evropy se nyní pokusíme blíže specifikovat pomocí přístupu Steina Rokkana, který se mimo jiné zabýval politickými procesy v Evropě napříč časovou osou, a jako takový nám proto umožní lépe pochopit historické vymezení středoevropského regionu.

2.2.1 Přístup Steina Rokkana – Centra a periferie v Evropě

Rokkanův přístup a jeho výsledek, tedy konceptuální mapa politického vývoje Evropy (viz níže) je dokonalým příkladem propojení historického a geopolitického hlediska při zkoumání evropské struktury. Základem Rokkanovy teorie je diferenciací Evropy a jejích regionů na centra a periferie, díky čemuž je možné sledovat společensko-politické konsekvence, ke kterým rozdělení Evropy v historicko-politickém vývoji Evropy vedlo.³³ Rokkan při tom vychází z předpokladu, že každé území je charakterizováno nejen geograficky, ale také svými obyvateli, tedy teritoriálními a sociálními hranicemi. V důsledku

²⁹ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s. 114.

³⁰ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s. 114.

³¹ RUPNIK, Jacques. *The Other Europe: The Rise of Communism in East Central Europe*. s. 4.

³² <http://www.economist.com/node/4711>

³³ HLOUŠEK, Vít. *Centra a periferie v Evropě – Přístup Steina Rokkana*.

toho lze evropský historicko-politický vývoj zkoumat jako vývoj hranic a jejich kontroly ve třech základních dimenzích, a sice ve vojensko-administrativní dimenzi, a v ekonomické a v kulturní dimenzi.³⁴ V každé dimenzi má přitom rozhodující slovo a vliv jiná skupina:

„Ekonomické zdroje kontrolovala v evropském vývoji zejména vrstva obchodního a průmyslového měšťanstva, kulturní komunikaci určovaly vzdělané elity církví, škol a univerzit a vojensko-administrativní hranice (pohyb osob) pak skupiny velkých šlechtických pozemkových vlastníků a vojensko-administrativního úřednického aparátu.“³⁵

Rokkan pak na základě odlišných dimenzí s jinými privilegovanými skupinami definuje tři různá územní centra, k jejichž vzniku v Evropě došlo, tedy centra ekonomická, kulturní a vojensko-administrativní. Územní centrum lze definovat jako místo, kde dochází k setkávání elit a tedy k rozhodovacím procesům. Není přitom vyloučeno, že všechna tři centra jsou umístěna na jednom místě, kdy se jedná tzv. monocefalickou strukturu center.³⁶ Polycefalická struktura center je naopak taková struktura, kde k překrývání center nedochází a kde jsou teda centra umístěna v jiných místech.³⁷

Na základě definice centra (případně center) je možné definovat také pojem „periferie“. Periferie je spojena pouze s centrálním regionem (s centrem) a od ostatních regionů daného území je izolována. Kontroluje přitom své vlastní zdroje a k celkovému toku komunikace daného území přispívá jen velmi málo. Periferie se navíc často od ostatních regionů odlišuje jazykovou nebo etnickou identitou svých obyvatel.³⁸

Podobně jako lze vytváření center rozdělit do tří základních dimenzí, je možné takto rozdělit i způsoby, jakým může vzniknout periferie: vojenským dobytím a administrativním podřízením, ekonomickou závislostí, a kulturním podřízením, přičemž platí, že periferie nemusela být nutně vůči centru ve všech třech těchto formách podřízenosti. Takto vymezená struktura závislosti má však pouze územní rozměr, Rokkan to nazývá horizontální dimenzí periferality a jedná se v podstatě o geografickou dimenzi.³⁹

Vedle této dimenze je však možno definovat ještě druhou dimenzi – vertikální rozměr periferality, který je naopak od horizontální geografické dimenze dimenzí sociální, tedy vychází z obyvatel daného území.

³⁴ HLOUŠEK, Vít. *Centra a periferie v Evropě – Přístup Steina Rokkana.*

³⁵ Tamtéž

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

„V tomto smyslu je třeba chápat prostor jako síť nejrůznějších vztahů a vazeb, v nichž centrum se skládá z podstatných rozhodujících aktérů (*decision-makers*), zatímco periferie se skládá spíše s pouhých pasivních participantů na těchto rozhodnutích, kteří mají jen zanedbatelný vliv na skupinu centrálních aktérů a podobu jimi přijatých rozhodnutí.“⁴⁰

Z toho vyplývá základní definice vztahu mezi centrem a periferií, kdy periferie je oblast vzdálená a odlišná od centra a zároveň je na tomto centru závislá.⁴¹

Struktura evropských center a periferií se v čase samozřejmě měnila, nicméně utváření státních celků ve střední Evropě bylo, na rozdíl od západní a východní Evropy, obecně poměrně obtížné vzhledem k existenci více soupeřících center v tomto prostoru.⁴²

Takto definovaná struktura umožnila Rokkanovi sestavit konceptuální mapu politického vývoje Evropy, kterou založil na tzv. makromodelu vývoje evropských států, který zahrnul období od středověku až po 20. století. Oba dva modely/koncepty, makromodel vývoje evropských států i konceptuální mapa Evropy, se však vztahovaly spíše k západní Evropě a části střední Evropy, neboť Rokkan do těchto modelů nezahrnul dvě východní centra, a sice Osmanskou říši a Rusko, stejně jako nedokázal zpracovat vliv pravoslaví a islámu.⁴³

Konceptuální mapa Evropy je zobecněným modelem variací vztahů centrum-periferie v jednotlivých evropských zemích a jejich zařazení do širšího teritoriálního systému Evropy s ohledem na etnické realie a geoeconomický a geopolitický kontext. Jinými slovy řečeno tak Rokkan v podstatě převzal poznatky o vztazích mezi centry a periferií v jednotlivých zemích a pokusil se je přenést na širší teritoriální strukturu, tedy zobecnit je na celou Evropu (respektive na západní a střední Evropu).

Formování vztahů mezi centry a periferiemi v Evropě rozdělil do několika fází. První fáze tohoto obecného evropského modelu probíhala v době úpadku Západořímské říše, čímž došlo také k zániku vojensko-administrativního centra, byť byla zachována síť měst a jednotící prvek křesťanského náboženství. Druhá fáze byla charakteristická procesy feudalizace a budování států ve středověké Evropě, kdy docházelo k strukturalizaci center a periferií. Tento proces strukturalizace pak znamenal vytvoření unikátní struktury evropských států, mezi nimiž byly státy malé i velké, centralizované i decentralizované.⁴⁴

⁴⁰ HLOUŠEK, Vít. *Centra a periferie v Evropě – Přístup Steina Rokkana*.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

Následuje období 16.-18. století, tedy novověk, jako další fáze Rokkanovy konceptuální mapy evropského politického vývoje. Vývoj politické struktury v tomto období je ukázáno na dvou základních osách, jež rozdělují Evropu podle ekonomického a kulturního vývoje: osa západ-východ (ekonomické charakteristiky) a osa sever-jih (kulturní charakteristiky). Osa západ-východ rozděluje Evropy na vyspělejší západ a zaostalejší východ, neboť na západě již v tomto období funguje vysoce monetarizovaná ekonomika, kdežto na východě zatím stále převažuje ekonomika agrární. Osa sever-jih pak rozděluje Evropu podle rychlosti kulturní integrace. Na severu, který je dominován především protestanstvím došlo k rychlému vymezení a uzavření hranic. Naopak na katolickém jihu stále existoval nadstátní/přeshraniční institut církve.

Na základě těchto os je pak možné ukázat základní asymetrii evropské geopolitické struktury v tomto období:

„...základní asymetrii evropské geopolitické struktury, která spočívala v tomto období v existenci politicky fragmentovaného městského pásu s rozvinutým obchodním ruchem od Středozemního moře směrem na sever. Na západ od tohoto pásu existovala silná síť měst, zatímco směrem na východ tato síť slábla a tato území byla ovládána silnými vojenskými centry vnitrozemských impérií.“⁴⁵

Tato asymetrie může být dobře vidět v porovnání velmocí, jako byla například Anglie či Francie s Habsburskou monarchií či Ruskem nebo Pruskem.

Tyto dvě osy rozdělují Evropu ještě z jiného hlediska. Osa západ-východ vymezuje podmínky budování státu, kdežto osa sever-jih vymezuje podmínky budování národa. Protestantický sever spojil církevní institut se světskou byrokracií do modelu, který kombinoval církev, státní strukturu a národ, čímž v podstatě ukončil nadstátní či přeshraniční strukturu církve a odkázal ji do územních hranic jednotlivých států. Církev se tak na severu stala představitelem standardizace národních jazyků a kulturní unifikace v rámci daného státu. Katolická církev na jihu Evropy se aktérem utváření národa naopak nikdy nestala právě vzhledem k její přeshraniční a tedy nadnárodní povaze.

Co však bylo problémem i na severu Evropy, respektive v městském pásu, byla nejednotnost politických a etnicko-jazykových hranic, s čímž se potýkala řada států tehdejší Evropy (Anglie se svým keltským obyvatelstvem, Francie a Alsasko-Lotrinsko, Belgie rozštěpena Vlámky a Valony)⁴⁶. Periferie logicky vyvíjely silný odpor vůči politické i jazykové

⁴⁵ HLOUŠEK, Vít. *Centra a periferie v Evropě – Přístup Steina Rokkana*.

⁴⁶ Tamtéž.

unifikaci, což byl příklad také Habsburské monarchie (tedy střední Evropy), která čelila odporu jednotlivých etnických skupin na svém území při snaze prosadit německý kulturní a jazykový standard (odpor vůči pangermanismu viz níže).

Rokkanova konceptuální mapa politického vývoje Evropy umožňuje zkoumat a především zařadit jednotlivá evropská teritoria do základních politických a geografických souřadnic. Je to obsáhlý historický model politického evropského vývoje, který umožňuje také zařazení a vymezení regionu střední Evropy. Přestože se Rokkanova teorie soustředila především na západní Evropu, je aplikovatelná také na středoevropský region.

2.2.2 Střední Evropa v konceptuální mapě Evropy Steina Rokkana

Středoevropský region je podle Rokkanovy konceptuální mapy Evropy (podle dvou os zmíněných výše) tvořen rakouskou habsburskou monarchií spolu s jejími periferiemi (například české země), tedy oblastmi, kde se nenachází žádné ze tří základních center (vojensko-administrativní, kulturní, ekonomické) a které jsou od takového centra/center teritoriálně vzdálené, odlišné a zároveň na něm závislé. Části středoevropského regionu pak Rokkan zařazuje mezi státy mimo, byť poblíž, městského pásu, kde dochází ke snaze kulturní unifikace a standardizace národního jazyka ze strany Habsburské monarchie. Tato snaha se však potýká s odporem ze strany jednotlivých periferií, což ve výsledku vede k vytvoření samostatných nezávislých států na tomto území. Tyto etnicko-jazykové snahy se odrážejí v jednotlivých geopolitických vizích tohoto regionu (viz níže v této práci) a v tomto bodě tak opět dochází k prolnutí historického a geopolitického hlediska.

2.3 Geopoliticko-kulturní hledisko

Region střední Evropy lze zkoumat také na základě geopolitického (kulturního) vymezení. Geopolitika se zabývá politickými procesy v geograficky vymezeném prostoru v historických proměnách mocenských vztahů mezi a uvnitř států.⁴⁷ Z toho vyplývá, že geopolitické vymezení střední Evropy (respektive regionu obecně) je úzce propojeno s historickým vymezením a též s řadou kulturních charakteristik (především náboženství - katolictví, pokud jde o střední Evropu), neboť samy geopolitické vize často vznikaly v kontextu historických událostí. Geopolitika tedy propojuje geografii, politologii, historii a

⁴⁷ HNÍZDO, Bořivoj. *Geopolitická pojetí střední Evropy*, s. 35.

studium mezinárodních vztahů, což z geopolitických konceptů činí komplexní přístupy zkoumání daného regionu.⁴⁸

V tomto bodě je však důležité zmínit rozdíl mezi geografickým a geopolitickým vymezením určitého regionu. Zatímco geografické vymezení je založeno čistě na geografických charakteristikách daného regionu, jakými jsou například řeky, pohoří či stejné klima nebo podobná krajina, geopolitické hledisko vychází z určité politické a kulturní identity. V tomto případě se tak jedná o identitu středoevropanství, která občany střední Evropy charakterizuje a současně odlišuje od obyvatel ostatních regionů Evropy, respektive odlišuje politické názory, kulturu a zvyky tohoto středoevropského geografického prostoru.⁴⁹

Z výše uvedeného pak jasně vyplývá, že geopolitika nechápe region jako jasně a neměnně vymezený geografický prostor, který nepodléhá žádným změnám. Jelikož se jedná o jakýsi produkt politického a historického vývoje, bude region geopoliticky existovat pouze, dokud bude trvat tato společná identita a společné specifické politické a historické souvislosti.⁵⁰ Zatímco geograficky vymezený region je víceméně trvalý a neměnný a nemůže přestat existovat, geopoliticky vymezený region může na nějaký čas i zaniknout, jako se tak stalo v případě střední Evropy v době studené války, kdy byl středoevropský region zařazen na východ v rámci sovětského bloku.

Jako svébytný geopolitický prostor vznikl středoevropský region až v 19. století po tzv. Vídeňském kongresu (1815), kdy došlo k proměně chápání evropského prostoru a uprostřed Evropy začíná vznikat specifický geopolitický prostor, střední Evropa.⁵¹ V této době dochází k proměně chápání Evropy podle osy sever-jih a přechází se na nové chápání Evropy na ose západ a východ, čímž dochází k posunutí Ruska ze severu na kulturně a politicky odlišný „evropský východ“. Právě tato restrukturalizace Evropy, tedy přesun os dělené Evropy a především vznik a existence východní Evropy umožnily počátek geopolitických úvah také o prostoru mezi Západem a Východem.⁵²

Střední Evropu lze geopoliticko-kulturně vymezit ze tří základních úhlů pohledu. Středoevropský region je jinak nahlížen v rámci geopolitických vizí vzniklých v samotném středoevropském regionu a jinak vizemi západními (německé) a východními (ruské). V této kapitole proto stručně nastíníme tři základní skupiny geopolitických a kulturních vizí střední Evropy, jimž se poté budeme hlouběji věnovat v následujících kapitolách.

⁴⁸ HNÍZDO, Bořivoj. *Geopolitická pojetí střední Evropy*, s. 35.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky*.

⁵² HNÍZDO, Bořivoj. *Geopolitická pojetí střední Evropy*, s. 39.

2.3.1 Geopolitické a kulturní vize před rokem 1990

Již od počátku je tento prostor předmětem určitých geopolitických a kulturních vizí, které jsou ovlivněny tehdejší situací, tedy jsou úzce spjaty s historickým uspořádáním tehdejšího mezinárodního systému. S ucelenější středoevropskou geopoliticko-kulturní vizí střední Evropy přichází v polovině 19. století český historik František Palacký, který považoval středoevropský region za ohrožený Německem a Ruskem a proto pro něj bylo naprostou nutností být součástí větší politické jednotky – Habsburské monarchii. Tento koncept je označován jako **austroslavismus** a vychází z pojetí střední Evropy jako prostoru mezi Východem a Západem, jako jakéhosi mostu, který propojuje Západ s Východem.⁵³

Jako prostor mezi Západem a Východem, tedy jako jakési vymezení se vůči Německu na západě a Rusku na východě, chápe středoevropský region také další geopolitický koncept. Avšak na rozdíl od austroslavismu už nutně nevyžaduje začlenění do širší politické jednotky. Střední Evropa je zde spíše chápána jako jakési přechodové či nárazníkové pásmo zemí bez vlastní svébytné identity a slouží pouze jako prostor k vyrovnávání sil v Evropě vzhledem k evropské bezpečnostní situaci. Nicméně, stále se se středoevropským regionem pracuje jako s regionem mezi Německem (Západem) a Ruskem (Východem).⁵⁴

Velmi významnou kulturní vizí střední Evropy s využitím geopolitických charakteristik přinesl v polovině 80. let český spisovatel Milan Kundera. Definování střední Evropy ovlivnily nejen kulturní prvky, ale může v ní vidět také promítnutí současné situace, tedy určitý historický kontext. Jeho vize je tak v podstatě spojením více hledisek definování středoevropského regionu a jako taková tvoří významnou definici střední Evropy. Pro Milana Kunderu existoval svébytný středoevropský prostor charakteristický svou specifickou kulturo u a hodnotami, avšak momentálně potlačenými ruským komunismem (tedy vlivem/silou z Východu). Kundera v tomto případě hovoří o „únosu“ regionu střední Evropy, neboť ten přirozeně patří do Evropy, nikoli však do té západní.⁵⁵

Z výše uvedeného tedy vyplývá určitá obecná charakteristika chápání středoevropského prostoru samotnými obyvateli tohoto prostoru, kdy je jimi tento region nahlížen jako svébytný prostor s vlastní identitou, který propojuje jiné dva svébytné prostory, a sice Východ a Západ,

⁵³ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky.*

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Tamtéž.

v té době představované Ruskem a Německem. Středoevropané se tedy v těchto geopolitických vizích chápou jako jakýmsi mostem.

Chápání středoevropské prostoru ze strany Německa se promítlo do další velmi významné geopolitické vize v polovině 19. století a především pak na počátku 20. století, která bývá označována jako „**Mittleuropa**“ a je spojována se jménem Friedricha Naumanna.⁵⁶ Tato vize předpokládá sjednocení německého obyvatelstva středoevropského regionu s Německem. Koncept „Mittleuropy“ byl již od svého počátku okolo roku 1870 nejdůležitějším geopolitickým konceptem Německa.⁵⁷ Již Versaillská mírová konference však v podstatě znemožnila naplnění této vize v její základní podobě, neboť ve středoevropském regionu vzniklo množství nových suverénních států.⁵⁸

Po první světové válce tak na Naumannovu Mittleuropu navázali další myslitelé jako například Friedrich Ratzel nebo Karl Haushofer, které rozšířili a částečně také uvolnili prostorové ukotvení konceptu Mittleuropy s jejich organickým pojetím hranic států. Toto pojetí tedy umožnilo Německu, když ne formálně obsáhnout části středoevropského regionu, tak alespoň ovlivňovat oblasti ve střední Evropě, tedy jinak řečeno umožňovalo německou hegemonii ve středoevropském regionu.⁵⁹

Ruské geopolitické vize naopak pracují se střední Evropou jako se součástí širšího avšak vnitřně diferenciovaného celku, který označují jako **středo-východní Evropa**. Do tohoto celku můžeme víceméně zařadit státy, které se během studené války staly součástí Východního bloku, čímž je západní hranice definována státy sovětskými a nesovětskými.⁶⁰ Ruské geopolitické vize tak neoperují se středoevropským regionem jako se samostatným svébytným prostorem s vlastní identitou, ale pouze jako se součástí (podsložkou) širšího celku spadajícího pod vliv Ruska, respektive do geopolitických zájmů Ruska.

2.3.2 Geopolitické a kulturní vize po roce 1990

Konec studené války znamenal zásadní proměnu nejen v podobě mezinárodního systému a fungování mezinárodních vztahů, ale také zásadní zlom pro středoevropský region. V prostoru, který po dlouhá léta spadal do sféry vlivu Sovětského svazu a nebyl považován za

⁵⁶ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa” a jejich důsledky.*

⁵⁷ O'LOUGHLIN, John. *Geopolitical Visions of Central Europe*, s. 5.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

samostatný geopolitický region, najednou vzniklo několik nových států, které nutně musely hledat svou identitu pro zachování samostatné existence. V této době se proto ožívuje zájem o pojem střední Evropa a v rámci geopolitických vizí dochází k opětovnému navázání na předešlé geopolitické tradice, tedy dochází k návratu k pojetí střední Evropy jako „mostu“, ke geopolitickému konceptu „Mitteleuropy“, a k pojetí střední Evropy jako „evropské periferii“.⁶¹

Středoevropské státy se po dlouhé době, kdy byl součástí „Východu“ znovu ocitají „zpátky v Evropě“ a nutně musí definovat svou pozici. Navazují proto na předchozí středoevropské geopolitické vize, kdy se chápaly jako jakýsi „most“ **mezi Východem a Západem**. Poukazují přitom především na fakt, že bývaly plnohodnotnou součástí Evropy a jako takové by měly být začleněny do západního světa:

„Připomínáním 19. a 20. stol. se státy také snažily poukázat na to, že bývaly plnohodnotnou součástí Evropy a že se zeměmi Západu mají historicky i kulturně víc společného než s Ruskem. Států, které se po pádu komunismu rozhodly pro evropskou cestu, bylo hodně a většina z nich se snažila získat označení středoevropská země, protože očekávala, že právě středoevropské státy budou jako první začleněny do institucí západního světa. Žádný stát nechtěl zůstat osamocen na periferii, vydán na milost a nemilost nepředvídatelnému Rusku“⁶²

Se střední Evropou jako s nedílnou součástí Evropy počítal i další koncept, který chápal střední Evropu jako jakousi „evropskou periferii“, která nyní usiluje o návrat do Evropy a stejně jako v předešlém konceptu o zapojení do západních institucí. Státy středoevropského regionu se proto zaměřily na ekonomické a politické reformy, které by jim umožnily rychlejší vymanění z východního vlivu. Za účelem zrychlení tohoto procesu se státy střední Evropy rozhodly spolupracovat, čímž se pojem „střední Evropa“ dostává také do politické sféry.⁶³

Středoevropské státy si tak uvědomují, že nejen z hlediska vymezení středoevropského prostoru, ale i z hlediska jejich samotné existence, je formulace společných zájmů tohoto regionu zcela klíčová. Pouze formulované společné zájmy a identita umožní vytvořit a udržet svébytný evropský podsubjekt, který bude schopen se podílet a spoluutvářet celoevropskou politiku.⁶⁴ Jinak řečeno, nestačí, aby se region střední Evropy vymezoval a definoval pouze

⁶¹ HNÍZDO, Bořivoj. *Geopolitická pojetí střední Evropy*, s. 43.

⁶² DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky*.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s.115.

v závislosti na okolní státy a jejich zájmy (například Německo a Rusko), tedy vlivem vnějších podmínek, ale aby svůj prostor definoval také z vnitřního hlediska.

K oživení konceptu **Mittleeuropy** dochází především vlivem znovusjednocení Německa a plánovaného rozšíření Evropské unie na východ, čímž by došlo k posunu Německa z okraje západní Evropy do jejího středu, tedy do středoevropského prostoru. Svým postavením by se tak Německo stalo vedoucím státem střední Evropy s hlavním vlivem v tomto regionu.⁶⁵

Tyto geopolitické koncepty střední Evropy stejně jako spolupráce států v rámci středoevropského prostoru se pak samozřejmě dále vyvíjela a byla silně ovlivněna evropskou integrací, respektive začleněním středoevropských států do institucionálních struktur Evropské unie jako i do Severoatlantické aliance. Tím v podstatě došlo k vymezení středoevropského regionu a k jeho navrácení se do Evropy, či obecněji řečeno na Západ. Tomuto vývoji se však budeme věnovat až dále v této práci.

⁶⁵ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky.*

3 VESTFÁLSKÝ SYSTÉM – POSTVESTFÁLSKÝ SYSTÉM

Vzhledem k zaměření této práce na komparaci vlivu regionu střední Evropy v době vestfálského systému (tedy před rokem 1648) a v době postvestfálského systému (tedy po roce 1648) je nezbytné, abychom si nejprve definovali pojmy „vestfálský systém“ a „postvestfálský systém“ spolu s vysvětlením jejich základních pilířů, na nichž stojí. Pochopení fungování těchto systémů stejně jako jejich charakteristik je zcela zásadní pro pochopení vlivu regionu střední Evropy v rámci těchto systémů a případné proměny role středoevropského regionu.

V této kapitole budeme vycházet především z realistické tradice mezinárodních vztahů, a to z definic vestfálského systému podle H. Morgenthaua, K. Waltze a H. Bulla. K vysvětlení postvestfálského systému nám poté pomůže práce Roberta Coopera. Jelikož jsem toto téma zpracovávala už ve své bakalářské práci, budu čerpat také z ní, a to především co se obecné definice vestfálského systému týče.

3.1 Vestfálský systém

Pro zkoumání a definování vestfálského systému je relevantní rok 1648, kdy došlo k podepsání Vestfálského míru po tzv. třicetidenní válce. Podepsání tohoto míru je natolik významné, neboť jím došlo k vytvoření moderního systému fungování mezinárodních vztahů – vzniku suverénních států a systému mocenské rovnováhy, v rámci kterého se státy navzájem vyvažují, aby zabránily vzniku jednoho hegemonu. Novinkou tohoto systému jsou pak jednotlivé suverénní státy, respektive **princip suverenity**.

„Politické uznání principu suverenity bylo jedno z hlavních úspěchů Vestfálského míru, který ukončil třicetiletou válku.“⁶⁶

Suverénní státy se na základě teritoriálního principu suverenity stávají hlavními aktéry mezinárodních vztahů. Suverenitu pak lze rozdělit na dva druhy, jež jsou oba stejně významné pro fungování vestfálského systému. Jedná se o suverenitu vnější a suverenitu vnitřní. Vnitřní suverenitu lze definovat jako monopol legitimního násilí státu uvnitř svého území, tedy uvnitř teritoriálně vymezených hranic. Jinými slovy řečeno, vnitřní suverenita znamená, že každý

⁶⁶ BARŠA, Pavel. *The Limits of the Nation-State or Deconstructing the Anarchy: Community Dichotomy of Modern Politics*, s. 8.

stát měl suverénní moc nad obyvatelstvem žijícím v jeho hranicích, pouze však nad tímto svým obyvatelstvem. Žádný stát nemohl zasahovat do vnitřních záležitostí jiného státu.⁶⁷

Vnější suverenita pak znamená uznání jednotlivého státu jako rovnoprávného aktéra v mezinárodních vztazích ostatními státy. V podstatě tak vzniká decentralizovaný mezinárodní systém složený z jednotlivých suverénních států, které jsou si navzájem rovny a které nesmí zasahovat do záležitostí jiných států.

Další novinkou vestfálského systému byly také samotné vztahy mezi státy, které začaly být vedeny na základě koncepce „raison d'état“⁶⁸. Tento způsob vedení politiky a jednání mezi jednotlivými státy znamenalo, že každý stát jednal pouze v souladu se svými národními zájmy, které ospravedlňovaly veškeré prostředky, které byly použity pro jejich naplnění. Hlavním motorem mezinárodních jednání byly tedy národní zájmy jednotlivých států⁶⁹, což se lišilo od důvodů vedení válek před vestfálským systémem. V době univerzální centralizované říše byly války ospravedlňovány nikoli národními zájmy jednotlivých států a udržováním systému samotného, ale univerzálním obecným dobrem, spravedlností a dalšími morálními pojmy.⁷⁰

Fungování samotných mezinárodních vztahů se pak projevilo především v rámci tzv. „velmocenských kongresů“, které se tak staly dalším charakteristickým rysem vestfálského systému a které se konaly po velkých celosystémových konfliktech.⁷¹ Takovýmto velmocenským kongresem byl například Vídeňský kongres po napoleonských válkách v roce 1815, mírová konference ve Versailles po první světové válce, či jednání vítězných mocností během a po druhé světové válce.⁷²

V rámci definice vestfálského systému tak zatím můžeme říci, že se jedná o mezinárodní systém založený na suverénních státech, jež vykonávají princip suverenity nad záležitostmi uvnitř svých území, do kterých nesmí žádný jiný stát zasahovat, ale zároveň musí být uznán ostatními státy jako suverénní aktér mezinárodních vztahů, přičemž platí, že ty jsou postaveny na národních zájmech jednotlivých států a probíhají především prostřednictvím velmocenských kongresů po celosystémových konfliktech.

Podrobněji se charakteristikami vestfálského systému zabývají představitelé realistické tradice mezinárodních vztahů, jenž každý přináší svou vlastní definici vestfálského systému,

⁶⁷ BARŠA, Pavel. *The Limits of the Nation-State or Deconstructing the Anarchy: Community Dichotomy of Modern Politics*, s. 8.

⁶⁸ KISSINGER, Henry A. *Umění diplomacie: od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, s. 55.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ BARŠA, Pavel a Ondřej ČÍSAŘ. *Anarchie a řád ve světové politice*, s. 10.

⁷¹ DRULÁK, Petr. *Teorie mezinárodních vztahů*, s. 19.

⁷² Tamtéž.

na jejichž základě je možné vytvořit jednou obecnou obsáhlou definici tohoto mezinárodního systému, jak jsem učinila ve své bakalářské práci.

Představitelé realistické tradice nahlíží na mezinárodní systém před rokem 1989 jako na systém, jenž je ve své podstatě založen na **anarchickém a decentralizovaném fungování mezinárodních vztahů** a státy jako takové tedy nepodléhají žádné vyšší autoritě. Absence mezinárodní autority a anarchická povaha systému nutí státy, aby se o své zájmy, bezpečnost a samotnou existenci staraly samy. Toho je právě dosahováno oním výše již zmíněným **mechanismem mocenské rovnováhy**.⁷³ Systém mocenské rovnováhy je realistickou tradicí považován za zcela základní mechanismus pro fungování a udržení mezinárodního systému, neboť jeho primárním cílem je udržení rovnovážného stavu mezi jednotlivými suverénními státy, což jinými slovy řečeno znamená zachování samotného mezinárodního systému.⁷⁴

Posledním nesporně základním pilířem vestfálského systému je **zahraničně-bezpečnostní otázka, respektive primární cíl jednotlivých států**. Vlivem anarchického prostředí se státy ve vestfálském systému snaží buď o uchování vlastní existence, nebo o maximalizaci své moci, čímž si zajistí lepší pozici v systému a v konečném důsledku i samotnou existenci.⁷⁵

Z výše uvedeného textu nám tak vyplývají základní principy vestfálského systému, a sice **princip suverenity, princip mocenské rovnováhy, princip primárních cílů státu a anarchická a decentralizovaná povaha mezinárodního systému**. Použitím těchto principů pak lze sestavit základní obecnou definici vestfálského systému následovně:

„Vestfálský systém je takový systém, ve kterém vedle sebe koexistují suverénní státy, jež si jsou navzájem rovny, neboť žádný z nich není strukturálně nadřazen jiným státům...To je dáno anarchickou a decentralizovanou povahou tohoto systému, kde není vyšší autorita, která by dohlížela na chování a jednání států. Státy pak svým chováním vytvářejí systém, jež udržují mechanismem mocenské rovnováhy, který je uskutečňován prostřednictvím vzájemného vyvažování států (zbrojením, aliancemi). Tímto vyvažováním státy zabraňují vzniku hegemonu, který by mohl omezit ostatní státy a tak umožní zachování nejen sebe samých, ale také zachování systému jako celku s jeho pluralistickou povahou, což je jejich primárním cílem.“⁷⁶

⁷³ MORGENTHAU, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace*, s. 196

⁷⁴ KOVÁŘOVÁ, Andrea. *Současný mezinárodní systém – vestfálský či postvestfálský?*, str. 39.

⁷⁵ Tamtéž, str. 40-41.

⁷⁶ Tamtéž, str. 41.

Přestože vestfálský systém po dobu svého fungování prodělal řadu změn, v různých podobách fungoval víceméně až do konce studené války. S pádem komunismu a tedy koncem studené války dochází k zániku bipolárního uspořádání mezinárodních vztahů a proto ke změně uspořádání mezinárodního systému.

3.2 Postvestfálský systém – teze Roberta Coopera

Právě s koncem studené války dochází ke změně vestfálského systému na systém postvestfálský, neboť dochází k proměně základních pilířů fungování vestfálského mezinárodního systému. Této proměně se podrobněji věnuje studie britského akademika Roberta Coopera, který považuje rok 1989 za stejně klíčový pro fungování mezinárodních vztahů jako rok 1648. Stejně jako v roce 1648 totiž dochází k úplné přeměně mezinárodního systému mocenské rovnováhy, respektive nastolení systému zcela nového.⁷⁷

„ (...) do roku 1989 probíhaly změny v zavedeném systému mocenské rovnováhy a suverénního nezávislého státu. Rok 1989 byl odlišný. K dramatickým změnám tohoto roku – revoluce a přeskupení aliancí – musí být přidána základní změna v samotném systému evropských států.“⁷⁸

Postvestfálský systém stojí na zcela odlišných principech než systém vestfálský, podobně jako se vestfálský systém lišil od systému před rokem 1648⁷⁹, který by se dal nazvat jako „mezidynastický systém“ či „systém univerzálních říší“.

Robert Cooper však nezařazuje všechny státy po roce 1989 do stejné kategorie, respektive do postvestfálského systému. Vytváří tři základní skupiny států, které podle jejich úrovně rozvoje fungují na základě principů předmoderního (předvestfálského) systému, moderního (vestfálského) systému a postmoderního (postvestfálského) systému, přičemž se všemi třemi typy systému se můžeme v současnosti setkat.⁸⁰

⁷⁷ COOPER, Robert. *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century*, s. 3.

⁷⁸ Tamtéž, str. 3.

⁷⁹ COOPER, Robert. *The Post-Modern State. In Reordering the World : The Long Term Implications of September 11th.*, s. 7.

⁸⁰ Tamtéž.

3.2.1 Předmoderní systém - předvestfálský

Předmoderní systém je tvořen státy, které ještě nedosáhly úrovně států moderních, co se týče autority státu uplatňované uvnitř jeho hranic stejně jako institucionálních struktur. Předmoderní systém proto Cooper nazývá systémem postimperiálního chaosu, kde velice špatně organizované státy sice uplatňují princip legitimního použití násilí, ale jejich státní struktura je velmi křehká.⁸¹ Stát pak ve výsledku nepůsobí jako silná autorita, což může vést a mnohdy v předmoderních systémech také vede, k chaosu, kdy společnost přestává plnit svou funkci.⁸²

Svou podstatou je možné předmoderní systém přirovnat ke starověkému či středověkému (mimoevropskému) světu, kde mimo univerzální říše vládl chaos. Tento chaos tak v podstatě není pro mezinárodní systém nic jiného. Jediný rozdíl spočívá v tom, že starověkém/středověkém světě byly oblasti ovládané chaosem zcela izolované od okolního světa. Dnes jsou tyto oblasti nedílnou součástí mezinárodního systému vlivem stále se prohlubující globalizace.⁸³

Tato definice se podle Coopera týká států jako Somálsko, Afghánistán a Libérie, některých států bývalého Sovětského svazu, či států, kde drogoví baroni ohrožují státní monopol na použití násilí v rámci produkování drog.⁸⁴

3.2.2 Moderní systém – vestfálský

Druhý typ systému v Cooperově teorii je moderní neboli vestfálský systém. Stát si dokáže udržet monopol legitimního násilí a svou autoritu uvnitř svého území.⁸⁵ Bližší definici vestfálskému systému jsme si již uvedli v předchozí kapitole. Cooper definuje v podstatě stejné principy, jako jsme si uvedli výše. Tedy moderní státy jsou státy suverénními, které samy rozhodují o svých vnitřních záležitostech. Mimo své hranice pak vytvářejí mezinárodní vztahy pomocí tzv. mocenského vyvažování – mocenské rovnováhy, skrze kterou se snaží uchovat mezinárodní systém a tím v podstatě i svou vlastní existenci. Je však důležité podotknout, že Cooper i tento moderní systém považuje za poměrně riskantní a nestabilní, neboť posledním garantem bezpečí je stále síla a hranice mohou být stále změněny silou.⁸⁶

⁸¹ COOPER, Robert. *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century*, s. 12.

⁸² Tamtéž, s.18.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž, s. 16-17.

⁸⁵ COOPER, Robert. *The Post-Modern State*, s. 16.

⁸⁶ Tamtéž, s.22.

V důsledku toho může snadno dojít k narušení mocenské rovnováhy. Moderním státům tak neustále hrozí návrat do předmoderního systému chaosu. Vychýlení mocenské rovnováhy může způsobit silnější stát usilující o hegemónní postavení. Z toho vyplývá, že na rozdíl od předmoderního systému, kdy byly největší hrozbou pro samotný systém slabé státy, v moderním systému jsou to státy silné.⁸⁷

3.2.3 Postmoderní systém – postvestfálský

Posledním typem, který Robert Cooper ve svém díle uvádí je postmoderní systém – postvestfálský. Ten podle Coopera vzniká tam, kde se zhroutí moderní systém, jako tomu bylo například při konci studené války a ukončení bipolárního rozdělení mezinárodních vztahů. Rozpad moderního systému s sebou však nepřinesl chaos, nýbrž ještě větší řád.⁸⁸

Robert Cooper spatřuje základy postvestfálské systému (v Evropě) tzv. Římské smlouvy z roku 1957, jež zakládají Evropské hospodářské společenství a Evropské společenství pro atomovou energii, a které svou podstatou – evropskou integrací - znamenaly změnu fungování evropského mezinárodního systému a tedy zánik systému moderního (vestfálského), tedy zánik principu mechanismu mocenské rovnováhy.⁸⁹

„Postmoderní systém nezávisí na rovnováze, ani se nezakládá na suverenitě nebo oddělení domácích a zahraničních záležitostí. Evropská unie je vysoce rozvinutý systém vzájemného vměšování se do domácích záležitostí, až k pivu a klobáskám.“⁹⁰

V tomto bodě je důležité podotknout, že postmoderní systém se přímo utvoří z moderního systému, respektive vlivem fungování moderního systému, jak bylo patrné za studené války, jejíž charakter položil základy Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Její vznik byl ovlivněn bipolárním uspořádáním mezinárodního systému. Jinými slovy řečeno mezinárodní systém fungoval v rámci vyvažování dvou bloků, tedy mocenské rovnováhy. K zachování mocenské rovnováhy je však zapotřebí transparentnosti. Jakmile však dojde k průhlednosti, dochází k zániku prvku nepřátelství a v důsledku toho také mocenského vyvažování, což se v podstatě rovná zániku jednoho z mocenských bloků.⁹¹

⁸⁷ COOPER, Robert. *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century*, s. 22-25.

⁸⁸ COOPER, Robert. *The Post-Modern State*, s. 19.

⁸⁹ COOPER, Robert. *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century.*, s.26.

⁹⁰ Tamtéž, s. 27.

⁹¹ Tamtéž, s. 26-29.

Prvek transparentnosti, který vzniká už v moderním systému a je víceméně důvodem jeho přerodu v systém postmoderní, pak přetrvává i v novém systému, kde se stává zcela klíčovým pro fungování mezinárodního systému (transparentnost v domácích i zahraničních záležitostech). Z toho jasně vyplývá rozdíl mezi moderním a postmoderním systémem. Moderní systém je postaven na mocenském vyvažování, kdežto ten postmoderní na otevřenosti/transparentnosti.⁹²

Dalším charakteristickým znakem postvestfálského systému je zeslabování hranic mezi domácími a zahraničními záležitostmi, jak můžeme spatřovat například u Evropské unie, která v podstatě plní roli vyšší autority, jenž může zasahovat do určitých vnitřních záležitostí členských států a víceméně propojuje tyto dvě oblasti, jako například evropský jednotný trh, který lze jeho povahou chápat jako domácí i zahraniční záležitost.⁹³

Pokud zůstaneme u Evropské unie, která je podle Roberta Coopera nejlepším příkladem postvestfálského systému, pak můžeme identifikovat další základní charakteristiku tohoto systému a tou je právě ona vyšší autorita, respektive pravidla a nařízení, které vydává a která jsou závazná pro státy systému (členské státy), čímž dochází nejen k zeslabování hranic mezi domácími a zahraničními záležitostmi, ale také k zeslabování samotných teritoriálních hranic mezi státy.⁹⁴ Teritoriální hranice už nehrají takovou roli jako ve vestfálském systému, neboť pravidla nastavená vyšší autoritou se týkají všech států napříč hranicemi. Vzniká tak jakýsi supranacionální prostor se společnými pravidly a nařízeními, jakýsi stát/organizace nad úrovní států, ale vytvářející jakési „vnitřní“ nařízení.

Kromě Evropské unie uvádí Cooper jako další příklady Soud pro lidská práva ve Štrasburku, Mezinárodní měnový fond, či například Mezinárodní měnový fond. Obecně řečeno jsou příkladem postvestfálského systému organizace, které byly založeny suverénními státy, jež předaly část svých pravomocí na vyšší úroveň a tím vytvořily síť nadnárodních institucí.⁹⁵ Je důležité si uvědomit, že tradiční mezinárodní organizace podle Cooperovy definice nespádají svou strukturou do postvestfálského systému, ale stále ještě do toho vestfálského. To je dáno právě mírou pravomocí, respektive rozhodovacími pravomocemi. V rámci tradičních mezinárodních organizací jsou to stále státy, kdo rozhoduje a má hlavní slovo. Naopak v nadnárodních (postvestfálských) organizacích to již nejsou státy, ale nadnárodní instituce, kdo rozhoduje. Státy se samy vzdaly části svých pravomocí a přenesly je na vyšší autoritu, které pak v těchto oblastech náleží rozhodovat místo států.

⁹² COOPER, Robert. The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century, s.26-29.

⁹³ Tamtéž, s. 27-30.

⁹⁴ Tamtéž, s. 30.

⁹⁵ Tamtéž, s. 31.

Přestože základy postvestfálského systému byly položeny již v roce 1957 v podobě Římských smluv, postvestfálský systém začal naplno fungovat po roce 1989, kdy konec studené války znamenal, že Západ ztratil nepřítele.

3.3 Srovnání vestfálského a postvestfálského systému

Z výše uvedených charakteristik vestfálského a postvestfálského systému jsou patrné rozdíly těchto systémů. Pokud si připomene definici vestfálského systému podle realistické tradice (a v podstatě také v Cooperově podání), může obdobně sestavit také definici postvestfálského systému. V případě vestfálského systému se tedy jedná o systém složený ze suverénních navzájem rovných států v anarchickém a decentralizovaném prostředí bez vyšší autority, která by dohlížela na chování a jednání států. Státy se v tomto systému snaží zachovat svou existenci tzv. vzájemným vyvažováním neboli mocenskou rovnováhou, čímž v konečném důsledku udržují samotný systém.

Na rozdíl od základních principů vestfálského systému, kterými jsou **principy suverenity, mocenské rovnováhy, decentralizace, anarchie a primárních cílů**, jsou v postvestfálském systému základní tyto principy: **centralizovaná povaha mezinárodního systému, sdílená suverenity národních států s nadnárodní autoritou v určitých oblastech, zeslabování teritoriálních hranic i hranic mezi vnitřními a zahraničními záležitostmi, otevřenost/transparentnost mezinárodního systému, jiné zahraničně/bezpečnostní zájmy (primární cíle států)**.

Postmoderní systém tak na rozdíl od toho moderního není řízen vojenskou silou, ale pravidly a zákony. Proto se také liší pohled na ty státy, které použijí v tom kterém systému sílu. Zatímco použití síly v moderním systému nebylo chápáno jako zločin, ale pouze jako čin, který je třeba vyvážit (ať už aliancí, nebo zbrojením), v postmoderním systému znamená použití síly porušení pravidel a proto musí takový čin být potrestán.

Proměňuje se také samotná povaha mezinárodního systému, kdy v postmoderním systému nejsou nadále vytvářeny vazby mezi státy na základě společného nepřítele (tedy v podstatě neustále antagonistické vztahy), ale naopak společného přítele, respektive vztahy nejsou charakterizovány společnou hrozbou/nepřítelem, ale spoluprací a vazbami mezi státy, které v moderním systému nebyly možné.⁹⁶ Definice postvestfálského systému by pak zněla následovně:

⁹⁶ COOPER, Robert. *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century*, s. 38-40.

„Postvestfálský systém je takový systém, ve kterém suverénní státy vytvářejí smlouvami nadnárodní organizace s vyšší autoritou, na kterou přenášejí část svých rozhodovacích pravomocí, a jejíž nařízení a předpisy jsou pak závazná pro celý systém, tedy pro všechny členské státy. Je zde vyšší autorita, která dohlíží na chování a jednání států, které v rámci tohoto systému spolupracují ve vnitřních i zahraničních záležitostech, čímž zajišťují zachování své existence, jako i systému samotného. Hlavní hrozba pro ně nespočívá v získání hegemonního postavení jednoho z nich (tedy uvnitř systému), ale v ohrožení z vně systému.“

4 STŘEDNÍ EVROPA A JEJÍ ROLE VE VESTFÁLSKÉM SYSTÉMU

V této kapitole se budeme věnovat středoevropskému regionu v době vestfálského systému, tedy do roku 1989. Vzhledem k poměrné rozsáhlosti vestfálského období a omezenému prostoru v této práci se stručně zaměříme pouze na období počínaje rokem 1815, tedy po Vídeňském kongresu, kdy se v podstatě poprvé objevuje termín „střední Evropa“. V této kapitole již nebudeme rozdělovat jednotlivá hlediska vymezení Evropy (geografické, historické a geopolitické), nýbrž se zaměříme na postavení středoevropského regionu v historickém vývoji do roku 1989 vlivem jednotlivých geopolitických vizí, v tom kterém historickém kontextu. Historický vývoj však vzhledem k omezenému prostoru pojmem pouze stručně a zmíníme jenom události důležité pro postavení a vymezení regionu Střední Evropy.

4.1 Střední Evropa po roce 1815

Pro nové geopolitické uspořádání Evropy a vymezení jejích jednotlivých regionů se stal klíčový rok 1815, kdy po napoleonských válkách proběhl Vídeňský kongres. V této době dochází ke změně konceptu uvažování o Evropě, jak jsme si již uvedli výše. O Evropě se přestává uvažovat v rámci dělicí osy sever-jih, ale přechází se na dělicí osu západ-východ. Rusko se touto změnou konceptu posouvá na východ a začíná být chápáno jako „evropský východ“, v důsledku čehož se začíná objevovat geografický prostor mezi Západem a Východem, jenž je nutné blíže geopoliticky definovat.⁹⁷

Vídeňského kongresu se účastnily vítězné spojenecké mocnosti napoleonských válek, tedy Velká Británie, Rakousko, Prusko a Rusko. Tyto mocnosti si mezi sebe rozdělily jednotlivá území, čímž v podstatě překreslily dosavadní mapu Evropy. Střední Evropu si pak mezi sebe rozdělilo Rakousko, Rusko a Prusko.⁹⁸ Prusko získalo zpět území na své západní hranici a rozšířilo se o nová teritoria, mezi které patřilo i Vestfálsko a Sasko a o další území podél severní, jižní i východní pruské hranice. Pro Rusko znamenalo největší územní zisk především území podél jeho západní hranice, kde vzniklo Polské království, jež však spadalo pod vliv ruského cara. Rakouské hranice se posunuly směrem na jihozápad, neboť

⁹⁷ HNÍZDO, Bořivoj. *Geopolitická pojetí střední Evropy*, s. 46

⁹⁸ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 76.

Habsburkové získali zpět území, které patřilo do jejich říše před napoleonskými válkami spolu s území, které vlastnili v roce 1797 a o které přišly v letech 1805 až 1809.⁹⁹

Z výše uvedeného je tak patrné, že střední Evropa v tomto období a v podstatě až do konce první světové války (tedy do roku 1918) byla součástí tří velkých impérií: habsburského, ruského a pruského (německého). Jak se později ukáže, po první světové válce a rozpadu Habsburské monarchie sice dochází k zániku jedné této říše, nicméně střední Evropa zůstane předmětem geopolitického zájmu zbylých dvou mocností (německé a ruské) v podstatě až do konce vestfálského systému. Můžeme tedy skutečně tvrdit, že středoevropský region leží (nejen geograficky, ale také geopoliticky) mezi Německem a Ruskem.

Obr. 8. Střední Evropa v roce 1815 (převzato z Historical Atlas, s. 77)

Pro tuto práci je pak důležitý především prostor překrývající se s Rakousko-Uherskou říší (do roku 1867 Habsburskou monarchií, neboť k přejmenování na Rakousko-Uhersko došlo až v roce 1867), jejíž hranice zůstaly až na několik územních ztrát v podstatě nezměněny od roku 1815 až do první světové války. Habsburské monarchii vládla rakouská větev habsburské dynastie a tato říše se skládala ze dvou základních částí, a sice Předlitavska a Zalitavska. Do Předlitavska patřila tato území: **Bukovina, Čechy, Dalmácie, Halič, Rakouské přímoří, Korutany, Kraňsko, Morava, Horní a Dolní Rakousy, Salcbursko,**

⁹⁹ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 76.

Slezsko, Štýrsko, Tyrolsko a Voralbersko. Zalitavsko bylo tvořeno **Chorvatsko-Slavonskem, Rijekou a Uherskem** (viz mapa). Rakousko-Uherská monarchie tak byla tvořena Chorvaty, Rumuny, Srby, Slováky a Karpatskými Rusy.¹⁰⁰

V rámci Rakouska-Uherska však proběhly dvě významné události, respektive dva významné roky, které přinesly zcela zásadní změnu do rakousko-uherské struktury a obecně tak do středoevropské struktury. Prvním z těchto roků byl rok 1848 a jeho revoluční události v periferních oblastech (v českých zemích, ale především pak v Maďarsku), které ohrozilo samotnou existenci říše¹⁰¹. O takovémto druhu neklidu a revolučních událostech hovořil S. Rokkan v souvislosti se svou konceptuální mapou střední Evropy (viz druhá kapitola této práce).

Druhou významnou událostí byla habsburská porážka pruskou armádou roku 1866, která ukončila habsburský vliv v jižních německých státech. V důsledku toho obrátila Habsburská monarchie svůj zájem a snahu o vliv místo na německé území na balkánské státy.¹⁰²

Jak je patrné z výše uvedeného, středoevropský region se v tomto období nacházel v podstatě v hranicích Habsburské monarchie, respektive Rakouska-Uherska (kde zůstal až do konce první světové války) a jeho vliv a postavení v rámci celé Evropy je tak definován touto skutečností. Právě v tomto období se objevují základní geopolitické koncepty středoevropského regionu, které se snaží tento region zařadit do celoevropské struktury.

4.1.1 Panslavismus

Koncepce panslavismu nebo jinak též všeslovanství či slovanské vzájemnosti je koncept, který v 18. a první polovině 19. století přináší myšlenku jednoty všech slovanských národů. Všeslovanská idea může přitom mít podobu buď politickou, nebo kulturní. Panslavismus tak začíná být zdůrazňován v době, kdy v Evropě probíhá prosazování národních zájmů.

Zatímco západní státy byly samostatné a dostatečně silné a nemusely se proto spoléhat na silnější státy či říše při realizování svých národních zájmů, malé středoevropské státy byly v jiné situaci. Především nebyly samostatné vlivem jejich sounáležitosti k Habsburské

¹⁰⁰ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 79-80.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 78.

¹⁰² Tamtéž, s. 78.

monarchii, a proto se v podstatě neměly o co opřít při formulování jejich národních zájmů a národní politiky.

To byl právě případ mnohých Slovanů, kteří žili v mnohonárodnostních říších, jejichž cíle nebyly vždy slučitelné s národnostními cíli a zájmy jednotlivých slovanských národů. Bývalo proto časté, že se tyto menší národy obracely na východ k mocnému a velkému Rusku, které bylo malým středoevropským slovanským národům jazykově i kulturně blízké a v kterém mnozí spatřovali zastřešující stát všech Slovanů. Tím by v podstatě došlo ke spojení všech Slovanů žijících v Evropě s ruskou říší v čele viz příložená mapa (západní, jižní a východní Slované).

Idea panslavismu dosáhla svého vrcholu v roce 1848 na Slovanském sjezdu v Praze, kterého se účastnili také zástupci Ruska. Slovanský sjezd se zabýval především otázkou pangermanismu, který byl v té době naopak rozšířen v Německu a mezi německy hovořícím obyvatelstvem na území rakouské říše. V české politice pak patřil mezi nejvýznamnější zastánce panslavismu Karel Kramář, který byl stoupencem myšlenky univerzální slovanské říše, v níž mělo nejvýznamnější úlohu hrát Rusko, kvůli čemuž byl také na začátku první světové války vězněn a odsouzen k trestu smrti, než byl v roce 1917 propuštěn.¹⁰³

Samotná myšlenka panslavismu však začala v druhé polovině 19. století postupně ustupovat a prosazování zájmu slovanských národů žijících na území Rakouska začaly pomalu slábnout. To bylo dáno především poznáním ruské reality, tedy poznáním absolutistické vlády ruského cara a kulturní odlišnosti střední i východní Evropy mysliteli, kteří v Rusku nějaký čas pobývali, jako byl například Karel H. Borovský. Po tomto poznání se začíná rozšiřovat názor, že Rusko českému národu, potažmo celé střední Evropě nepomůže a koncept panslavismu proto není pro střední Evropu vhodným.

4.1.2 Austroslavismus

V polovině 19. století se rozšiřuje koncept austroslavismu (především mezi českými liberálními mysliteli), který měl sloužit k vyřešení problému Slovanů v rámci Rakousko-Uherska a jako takový proto ukazuje jednu z podob, kterou střední Evropě dávali tehdejší myslitelé. S konceptem austroslavismu přichází K. Havlíček Borovský (v roce 1846) a František Palacký, přičemž oba dva jej pojímají z jiného úhlu pohledu. Jak Palacký, tak Havlíček se snažili najít politický program, který by zachoval rakousko-uherskou říši,

¹⁰³ CABADA, Ladislav. *Idea střední Evropy v českém prostředí*, s. 16.

ale zároveň respektoval vnitřní různorodost této říše, tedy všechny říšské nacionalismy. Palacký však pojímal austroslavismus jako vymezení vůči pangermánské myšlence, kdežto Borovský jako protiklad k panslavismu (všeslovanství). Jinými slovy řečeno, Palacký vymezoval střední Evropu vůči Německu, Borovský vůči Rusku.

Austroslavismus vycházel ze spolupráce menších slovanských národů žijících v Rakousko-Uhersku, respektive ve střední Evropě. V tomto bodě je důležité poznamenat, že austroslavismus nežádal spolupráci těchto států vně rakousko-uherskou říši, tedy zánik Rakousko-Uherska, ale naopak spolupráci slovanských národu v rámci habsburské říše, čili austroslavismus trval na zachování Rakouska-Uherska. Rakousko-Uhersko bylo v tomto konceptu chápáno jako důležitá ochrana středoevropských malých národů proti jiným mocným říším. Malé středoevropské národy nemají mimo rakousko-uherskou říši přílišnou šanci na přežití, a proto musí být začleněny do větší habsburské říše, v které jako jediné mohou přežít a rozvíjet svůj potenciál, pokud ta se reformuje ve federaci, která by umožnila rovnoprávné postavení všem svým národům.

První s touto koncepcí přišel Karel H. Borovský, který ji rozpracoval jako protiváhu panslavismu neboli všeslovanské vzájemnosti. Panslavismus stejně jako austroslavismus také znamenal sjednocení všech slovanských národů střední Evropy, ale vyžadoval jejich připojení k silnému východnímu sousedovi, Rusku. Ruská říše byla ve své podstatě říší Slovanů, tedy založena na stejných hodnotách, tradicích a kultuře jako slovanské národy ve střední Evropě. Proto pouze v rámci ruské říše budou malé středoevropské státy v bezpečí a bude jim umožněno svobodně se rozvíjet. Karel H. Borovský však poznal po svém pobytu v Rusku realitu, a sice že ruská říše by neposkytla prostor pro svobodný rozvoj ostatním slovanským národům, tedy že Rusko není přítelem, v rámci kterého by se všichni Slované měli spojit, nýbrž že je třeba jej chápat jako hrozbu. Proto přichází Borovský s konceptem austroslavismu, který dále rozpracoval František Palacký.

Jeho koncepce austroslavismu je ucelená koncepce mezinárodních vztahů a zahraniční politiky českého, respektive československého národa, která se snažila definovat úsilí malého státu v rámci vestfálského systému mocenské rovnováhy.¹⁰⁴ Palacký přebírá Borovského myšlenku o nutnosti zachování habsburské říše jako ochranu proti hrozbě vně středoevropského regionu. Byť spatřuje hrozbu také v Rusku¹⁰⁵ (jakožto hrozbu nejen středoevropských národů, ale celé Evropy), větší důraz klade především na nebezpečí hroící z Německé říše, kde se v tu dobu hovořilo o sjednocení všech německých států a knížectví.

¹⁰⁴ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 157.

¹⁰⁵ JOHNSON, Lonnie R. *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, s. 154.

Představa budoucího uspořádání Německa podle tzv. velkoněmeckého konceptu (viz níže) zahrnovala kromě všech německých zemí také rakouské země, země Koruny české a část Polska, tedy i německy hovořící část střední Evropy. Právě proti této velkoněmecké říši se vymezil Palacký s koncepcí austroslavismu – s nutností zachování habsburské říše, aby tak došlo k uchování jednotlivých malých středoevropských národů. Jejich existence v rámci větší říše je zároveň chrání před ruskou hrozbou, neboť jednotlivé středoevropské národy by samostatně ruské hrozbě čelit nemohly.

„Zajisté, kdyby státu rakouského nebylo již od dávna, musili bychom v interestu Evropy, ba humanity samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil.“¹⁰⁶

Své myšlenky poté Palacký upevnil a doplnil ve svém díle z roku 1865 *„Idea státu rakouského“*, kde stále trvá na uchování rakousko-uherské říše, avšak zdůrazňuje nutnost reformy. Jelikož se habsburská říše skládá z mnoha národností, je třeba zavést národnostní rovnoprávnost ve formě federace s centrální vládou, která by řídila pouze společné zájmy a záležitosti jako zahraniční politika, obrana, finance a obchod.¹⁰⁷ Byť byl Palacký proti habsburskému centralismu a dualismu, stále zastával názor o zachování této říše jako jisté obrany střední Evropy proti německé a ruské hrozbě.¹⁰⁸

Přestože koncept austroslavismu přetrval až do konce existence Rakouska-Uherska v roce 1918, ztratil tento program na důležitosti po revolučních událostech v habsburské monarchii v roce 1848 a zvláště pak v roce 1867, kdy došlo k tzv. rakousko-uherskému vyrovnání, a habsburská monarchie byla přejmenována na Rakousko-Uhersko. Tímto vyrovnáním totiž získali samosprávu pouze Maďaři, nikoli české země, jejichž rovnoprávné postavení (jakožto i ostatních středoevropských národů) bylo základním kamenem konceptu austroslavismu.

Palackého austroslavismu lze chápat jako v podstatě první pojetí střední Evropy jako „Mostu“ v českém prostředí. „Most“ v tomto případě vyjadřovala habsburská říše, která poskytovala především malým národům střední Evropy ochranu před německou a ruskou rozpínavostí. Palacký tak přichází s tvrzením, že existence českého národa (malých středoevropských států) je možná pouze v rámci moderního a federalizovaného středoevropského soustátí.¹⁰⁹

¹⁰⁶ PALACKÝ, František. *Psaní do Frankfurtu*.

¹⁰⁷ JOHNSON, Lonnie R. *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, s. 154.

¹⁰⁸ PALACKÝ, František. *Idea státu rakouského*. 1865, sešit VIII.

¹⁰⁹ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 328.

4.1.3 Pangermanismus (Velkoněmecká koncepce)

S podobnou myšlenkou jako panslavismus/všeslovanství přichází také koncept pangermanismu, jinak též všenečtství. V širším smyslu se v podstatě jedná o myšlenku kulturního sjednocení či solidarity mezi všemi německy hovořícími evropskými obyvateli. V politické oblasti však můžeme pangermanismus chápat jako tzv. velkoněmeckou koncepci z roku 1848, která znamenala sjednocení všech německých států a knížectví, tedy všech oblastí s německy hovořícím obyvatelstvem, do jednoho státu – Velkého Německa. Tato koncepce tak počítala i s územím střední Evropy (například se zeměmi Koruny české, rakouskými knížectvími či částí Polska), neboť v rámci Velkoněmecké koncepce mělo být k Německu připojeno i Rakousko.

Za účelem probrání otázek velkoněmecké říše se roku 1848 konal Frankfurtský sněm, na který byli pozváni zástupci ze všech oblastí, s kterými se v rámci velkoněmecké koncepce počítalo (za české země byl pozván František Palacký, který se však odmítl zúčastnit vlivem své austroslavistické pozice). Proti této koncepci, jež měla zahrnovat také velkou část Habsburské monarchie (její západní část) bylo logicky Rakousko a proto na konec k její realizaci nedošlo. Místo ní byla přijata tzv. maloněmecká koncepce bez Rakouska, která posílila pruskou pozici.

Jisté vyvrcholení pangermánské myšlenky můžeme pak spatřovat v nacistickém Německu a jeho expanzivním úsilí, které vedlo až k vytvoření Velkoněmecké říše v roce 1943. Pangermanismus byl proto logicky po druhé světové válce zavrhnut a v současnosti se s podobnými myšlenkami můžeme setkat jen zřídka u některých extrémních pravicových skupin.

4.1.4 Role a vliv střední Evropy po roce 1815

Období po napoleonských válkách, konkrétně pak rok 1815 a Vídeňský kongres, který se v tomto roce konal, je zcela zásadní nejen z důvodu vzniku samotných mezinárodních vztahů, ale také z důvodu nového geopolitického uspořádání Evropy, které v podstatě umožňuje geopoliticky vymezit geografický prostor mezi Západem a Východem. Politicko-geografickým výrazem střední Evropy se přitom stalo Rakouské císařství, čímž byla v podstatě stanovena hranice mezi západní a střední Evropou. Tato hranice totiž vznikla především na základě rozdílu mezi politickým uspořádáním těchto dvou regionů. Západní Evropa se vlivem přechodu do vestfálského systému po roce 1815 začala formovat

do národních států, zatímco střední Evropa byla definována mnohonárodní rakouskou říší (Habsburskou monarchií).¹¹⁰

Východní hranice středoevropského regionu však nemůže být definována na tomto základě, neboť na „evropském východě“ se také nacházela mnohonárodnostní říše, a sice Rusko (na jiho-východě pak navíc ještě Osmanská říše). V tomto případě bylo tedy nutné použít jiný koncept a tím se stalo výše již zmiňované náboženství, jež umožnilo vymezit také východní hranici střední Evropy.

Jak můžeme vidět, vymezení regionu střední Evropy nebylo v jeho počátcích ovlivněno zevnitř tohoto regionu, byť jeho geopolitické vymezení se stalo jakýmsi politicko-geografickým rámcem středoevropských nacionalismů v 19. století:

„ Středoevropanství tak nebylo produktem nacionalismu ve střední Evropě, ale určitým politicko geografickým limitem či rámcem, v kterém se středoevropské nacionalismy vyvíjely. Vznikala tak svérázná politická kultura, která se uplatňovala v politických institucích rakouských, tedy pro jednotlivé národy svým způsobem nenárodních.“¹¹¹

Tyto politické instituce, němčina jako oficiální jazyk či vůbec rakouský stát a monarchie obecně se staly společným znakem jednotlivých středoevropských národů. Tvořily jejich identitu a byly pro ně součástí jejich středoevropanství (přestože se vůči Habsburské monarchii stavěli mnohdy kriticky).¹¹² Region střední Evropy se tak v této době v rámci rakouské říše vymezoval především vůči tlaku zvnějšku, přesněji řečeno vůči tlaku Německa a Ruska (západu a východu) a společná středoevropská identita v rámci habsburské monarchie měla tomuto tlaku čelit.

Co se geopolitických či kulturních konceptů střední Evropy týče, můžeme zde vidět tři hlavní proudy, jež jsme si definovaly výše, tedy proud ovlivněn západním pohledem na střední Evropu (pangermanismus), proud z hlediska východu (panslavismus) a geopoliticko-kulturním myšlení rozšířené v samotném středoevropském regionu (austroslavismus).

Střední Evropa ve středoevropském geopolitickém pojetí se i v této době dala chápat jako „most“ mezi Východem a Západem s vlastní specifickou identitou a z toho důvodu se obyvatelé tohoto regionu snažili o jeho zachování. Vlivem anarchické a nepřátelské povahy vestfálského systému, kde se státy neustále vyvažovaly a kde menší a slabší státy čelily

¹¹⁰ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 328.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

neustálé hrozbě ovládnutí větším a silnějším státem, bylo pro malé středoevropské státy nutné zachování rakouské říše. Z opačného úhlu pohledu, tedy z toho západního (německého) nebo východního (ruského) byla naopak střední Evropa geopoliticky a geograficky významným regionem, neboť její připojení by znamenalo geografické rozšíření šíře a posílení geopolitického vlivu v celoevropském konfliktu. To by ve vestfálském systému mohlo v konečném důsledku znamenat až narušení mocenské rovnováhy a získání hegemonního postavení buď německé, nebo ruské říše.

Ovládnutí střední Evropy hrálo jistou roli také v symbolické/identitní rovině. Německo by totiž připojením střední Evropy (alespoň její části) dosáhlo spojení německy hovořících obyvatel, tedy z hlediska udržení německé identity byla střední Evropa velmi důležitým regionem. To samé se pak dá říci o Rusku a snahách sjednotit všechny Slované pod ruský vliv. **Střední Evropa proto hrála v celoevropském kontextu poměrně významnou roli, neboť rozhodovala o rozložení a rovnováze sil v Evropě stejně jako mohla být důležitým nástrojem pro udržení identity daných říší.**

4.2 Střední Evropa v roce 1910

Střední Evropa okolo roku 1910 a před vypuknutí první světové války byla až na pár drobných územních změn víceméně v nezměněné podobě přibližně od roku 1870. Středoevropský region se stále rozprostíral v rámci tří velkých říší, a sice ruské, rakousko-uherské a německé. Německá říše byla tvořena následujícími státy, přičemž Prusko, z nich bylo největší:

„Německá říše ve střední Evropě se skládala z částí nebo z celých území čtyř království (Prusko, Bavorsko, Sasko, Württembersko), dvou velkovévodství (Meklenbursko-Zvěřínsko, Meklenbursko-Střelicko), dvou vévodství (Brunšvicko, Anhaltsko), a (...) několika nepatrných subjektů – jedno velkovévodství (Sasko-Výmarsko), tři vévodství (Sasko-meiningenské, Sasko-altenburské, Sasko-kobursko-gothajské), a čtyři knížectví.“¹¹³

¹¹³ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 118.

Ruské hranice na východě zůstaly v podstatě stejné po celé 19. století, stejně jako ty rakouskouherské, v jejichž případě nenastala žádná významnější změna od roku 1870 až po první světovou válku, kdy se tato říše rozpadla na několik nových nezávislých států.¹¹⁴

K některým změnám však došlo na jihu střední Evropy, kde bylo v roce 1878 vyhlášeno zcela nezávislé Rumunské království následovány v roce 1908 nezávislosti Bulharska. Nově vzniklo také samostatné Srbsko.

Na konci prvního desetiletí 20. století pak dochází ke změně dosavadního fungování mezinárodního systému, evropského koncertu velmocí, který byl zaveden po Vídeňském kongresu v roce 1815, a téměř sto let se jeho prostřednictvím dařilo v Evropě udržovat mír. Velmoci se vrhly do bipolárního zápasu dvou mocenských bloků (podobný model se objevil také během studené války o půl století později).¹¹⁵

Obr. 9. Střední Evropa v roce 1910 (převzato z Historical Atlas, s. 119)

4.2.1 Mitteleuropa

Koncept „Mitteleuropy“ je dalším geopolitickým konceptem spojovaným se střední Evropou. Jak samotný název tohoto konceptu napovídá, jde především o německý koncept. Jinými slovy řečeno jde o pojetí střední Evropy z německého úhlu pohledu, tedy jak střední Evropu chápe a pojímá Německo. Zároveň se však jednalo o koncept v celoevropském

¹¹⁴ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 118.

¹¹⁵ KISSINGER, Henry A. *Umění diplomacie: od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, s.175.

kontextu, neboť Mitteleuropa (střední Evropa) měla být mocenským centrem celé kontinentální Evropy dostatečně silným vzdorovat státům na západě a Rusku na východě.¹¹⁶

Počátky tohoto konceptu můžeme nalézt již v polovině 19. století, nicméně jasnou podobu získal tento návrh až během první světové války, a to především v pracích A. Pencka a F. Naumanna, velkého odpůrce bismarckovské germanizace.¹¹⁷ Naumannova práce „*Mitteleuropa*“ vyšla v roce 1915 a znázorňovala střední Evropu jako společenství menších států pod německým vedením, přičemž pracovala s novým ekonomickým a politickým uspořádáním Evropy.¹¹⁸ Základem Mitteleuropy mělo být spojení Rakouska-Uherska a Německa, ke kterému mělo dojít především vlivem první světové války. Ta měla přinést ekonomickou a politickou jednotu těchto dvou říší postavenou na německé kultuře a hodnotách. Mitteleuropa tak měla tvořit geopolitický a geo-ekonomický celek, respektive vyplňovat geopolitický prostor mezi Východem a Západem. Nemělo se však jednat o vznik nového středoevropského státu, ale o vznik svazku států již existujících, jejichž suverenita by byla zachována a tím také jejich specifičnost.

Důležitým rokem ve vývoji střední Evropy a především pak pro koncept Mitteleuropy je rok 1866, kdy Prusko porazilo Rakouské císařství v Prusko-Rakouské válce. To vedlo k vytvoření Rakouska-Uherska a sjednocení Německa na základě maloněmecké koncepce, tedy s vyloučením Rakouska. V roce 1879 byl vytvořen tzv. Dvojspolek, který upevnil spojení těchto dvou středoevropských mocností, Německa a Rakouska-Uherska, čímž vznikly základy pro silnou a jednotnou střední Evropu. V důsledku toho tedy nelze první světovou válku považovat za boj mezi Slovany a Němci, ale spíše za boj Západu (Británie, Francie) a Východu (Ruska) o udržení kontroly nad středoevropským prostorem na jedné straně a na druhé straně byla první světová válka zápasem samotného středoevropského regionu o hegemonní postavení. Naumann tedy chápe první světovou válku jako historický test pro Evropu, kdy má tato válka stmelit středoevropský prostor.¹¹⁹

Konec první světové války, který přinesl rozpad mnohonárodnostní rakousko-uherské říše na jednotlivé národní státy, však znamenal konec také pro geopolitický koncept Mitteleuropy.¹²⁰ Pro nově vzniklé obrozené státy se totiž pojem „*Mitteleuropa*“ pojil s německou dominancí a proto pro ně tento termín a koncept samotný nebyl přijatelný stejně jako pro západní mocnosti. Místo něj se objevila řada nových termínů jako například

¹¹⁶ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 330.

¹¹⁷ DAVIES, Norman, MOORHOUSE, Roger. *Návraty střední Evropy*, s.103.

¹¹⁸ JOHNSON, Lonnie R. *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, s. 165.

¹¹⁹ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 108.

¹²⁰ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 331.

„Mezievropa“, „The Lands Between“ („země mezi“)¹²¹. Tyto pojmy jasně vyjadřovaly, že o střední Evropě nepatří ani Německo ani Rusko.¹²²

Evropa byla rozdrobena do několika malých a slabých států, které musely řešit územní spory mezi sebou navzájem stejně jako definovat své vlastní specifické identity a právo na existenci. Vedle nich zde zbylo výmarské Německo, které svým politickým systémem napomohlo nástupu k moci nacistům s jejich velkoněmeckou alternativou uspořádání středoevropských poměrů.

4.2.2 Neoslavismus

Neoslavismus, či jinak též novoslovanství, navazuje svou podstatou na panslavistickou ideu, která byla oslabena vlivem austroslavismu v druhé polovině 19. století a stává se tak další etapou slovanské vzájemnosti po roce 1905.¹²³ Novoslovanství tedy nebylo novým konceptem, ale jen mírně modifikovaný koncept, který lépe odpovídal tehdejší době a snaze prosadit zájmy a cíle jednotlivých slovanských národů v kontextu tehdejšího uspořádání.¹²⁴

Jak panslavismus, tak neoslavismus vycházejí z myšlenky všeslovanské vzájemnosti, která by umožnila sjednocení všech slovanských národů. Na rozdíl od panslavismu již však není neoslavismus postaven na sjednocení všech Slovanů okolo Ruska. Neoslavismus nepracuje s Ruskem jako se státem, který bude vést celou slovanskou říši, ale chápe Rusko pouze jakéhosi arbitra. Cílem neoslavistů tedy není sjednocení všech Slovanů v rámci jednoho státu, ale pouze slovanská spolupráce na kulturním a hospodářském poli.

„...pěstovat slovanskou spolupráci na kulturním a hospodářském poli při respektování zásady rovnosti slovanských národů a uznání zvláštností jejich vlastností, tradic, dějin, jazyka a víry.“¹²⁵

Je tedy patrné, že všeslovanská vzájemnost v novoslovanském pojetí trvala na rovnoprávnosti slovanských národů, nikoli na jejich seskupení a podřízení se ruské říši jako tomu bylo u panslavistické koncepce. Základním kamenem ve slovanské otázce se přitom stalo smíření Rusů a Poláků, tedy rusko-polské vyrovnání.

¹²¹ DAVIES, Norman, MOORHOUSE, Roger. *Návraty střední Evropy*, s. 104.

¹²² Tamtéž.

¹²³ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 149.

¹²⁴ DOUBEK, Vratislav. *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, s. 111.

¹²⁵ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*, s. 149.

Hlavním zastáncem novoslovanské myšlenky se stal český politik a státník Karel Kramář, který spatřoval hlavní úkol ve federalizaci Rakouska-Uherska, což by umožnilo posílit politický i hospodářský vliv slovanských národů na území habsburské říše. Kramář spatřoval v posílení pozice Slovanů v Rakousko-Uhersku záchranu této říše před stále silnějším Německem. Právě silná pozice Slovanů by umožnila Rakousko-Uhersku se od Německa odpoutat a navázat spolupráci s Ruskem.

Neoslavismus tak poskytl především rámcem pro spolupráci a upevňování vztahů mezi jednotlivými evropskými slovanskými národy, jejichž zájmem bylo slovanské sjednocení a solidarita za předpokladu zachování státních a kulturních specifík jednotlivých národů. Rusko, jak již bylo řečeno výše, hrálo v Kramářově pojetí pouze roli jakéhosi arbitra ve vzájemných sporech jednotlivých slovanských národů a především ochránce svobody těchto národů, což bylo samozřejmě dáno tehdejšími politickým kontextem Rakouska-Uherska a jeho oslabování ze strany německé říše.

4.2.3 Role a vliv střední Evropy před první světovou válkou

Pozice střední Evropy v celoevropském kontextu se do první světové války výrazně neproměnila. Stále byla definována především rakousko-uherskou říší, která v sobě sjednocovala jednotlivé středoevropské národy. Stejně jako po roce 1815 byla také stále definována především geopolitickými zájmy Německa a Ruska a tím, jak na jejich středoevropské zájmy reagovala a snažila se vůči nim vymezit.

Je však důležité si uvědomit, že střední Evropa v tomto období hrála poměrně významnou úlohu a její postavení v celoevropském kontextu nebylo zanedbatelné. Jak Německo, tak Rusko, ale také samotná střední Evropa si uvědomovaly geopolitickou důležitost středoevropského prostoru v kontextu vestfálského systému mocenské rovnováhy. Za prvé zde byla patrná snaha udržet středoevropský region co možná nejjednodušší. Příliš rozdrobená střední Evropa, respektive její rozdělení na jednotlivé malé a ve své podstatě slabé státečky by neprospělo udržení evropské rovnováhy, neboť střední Evropa by pak byla příliš náchylná k ovládnutí větší a silnější říší jako byla ta německá nebo ruská. Jinými slovy řečeno, nejednotná střední Evropa by vedla k vychýlení rovnováhy systému a k vytvoření hegemonní pozice Německa či Ruska. Hegemonní postavení Německa si Rusko zajisté nepřálo a naopak.

Podobně se tomu chtěly vyhnout středoevropské národy, pro které by „pohlčení“ větší říši znamenalo potlačení jejich identity a specifické kultury. Svou identitu se pak snažily upevnit konceptem neoslavismu, který na rozdíl od panslavistické ideje nepřipouštěl myšlenku ovládnutí středoevropských národů, potažmo tedy střední Evropy, Ruskem.

V tomto období lze tedy region střední Evropy považovat za poměrně důležitý jak z ekonomického, tak ze symbolického hlediska, neboť hraje důležitou roli pro své sousedy v rámci celoevropského systému, jako tomu bylo v předchozím období po roce 1815. Co je však důležité si uvědomit, je fakt, že střední Evropa této určité geopolitické roli vděčí především za svou geografickou polohu. Svým teritoriálním prostorem mezi Východem a Západem musela logicky hrát důležitou roli. Navíc sounáležitost středoevropských států k rakousko-uherské říši z ní alespoň po ten čas, co byla její součástí, učinila rovnocenného a nezanedbatelného aktéra v evropských mezinárodních vztazích.

4.3 Střední Evropa během a po první světové válce

Rok 1914 přinesl velký zlom do evropské teritoriální i geopolitické struktury jako i do celkového uspořádání mezinárodního systému a fungování mezinárodních vztahů. První světová válka, tehdy nazývaná Velká válka, vypukla v roce 1914 a události, které k tomuto velkému konfliktu vedly, proběhly právě ve střední Evropě, kde se značná část konfliktu také odehrála. Nástupce habsburského trůnu Franz Ferdinand byl 28. června 1914 zastřelen během oficiální návštěvy Sarajeva srbským revolucionářem Gavrilem Principem.¹²⁶ Tento útok rozpohyboval řetězec událostí, které postupně překročily i hranice střední Evropy.

Rakousko-Uherská armáda obvinila Srbsko z atentátu a tlačila na vládu, aby vyhlásila Srbsku válku. Německo podpořilo Rakousko-Uhersko a to následně Srbsku válku skutečně vyhlásilo, načež bylo Srbsko podpořeno carským Ruskem proti Rakousko-Uhersku. Následovala řada vyhlášení a proti-vyhlášení vstupu do války dalších středoevropských států, které v podstatě skončilo až v roce 1917 vstupem Řecka, jako posledního středoevropského státu, do války.¹²⁷

¹²⁶ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 121.

¹²⁷ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 121.

„Rakouská diplomacie po atentátu celý měsíc váhala...Po rakouském ultimátu ztratili političtí vůdcové kontrolu nad událostmi. Jakmile bylo vydáno, mohla kterákoli významnější země odstartovat nezvratný mobilizační závod.“¹²⁸

Tím se jednotlivé státy střední Evropy dostaly do válečného konfliktu mezi sebou navzájem (například Bulharsko versus Srbsko, Černá Hora versus Bulharsko, Rumunsko proti Rakousku, Bulharsko proti Rumunsku, atd.).

Stranou války nezůstala ani Francie a Velká Británie, neboť Německo nejprve vyhlásilo válku Francii a poté Velká Británie vyhlásila válku Německu v srpnu 1914. Tím došlo k rozdělení nejen střední Evropy, ale v podstatě celé Evropy, na dva spojenecké bloky stojící proti sobě, a sice na mocnosti Dohody (Entente - Francie, Velká Británie, Rusko, Itálie, Rumunsko, Řecko) a na Centrální mocnosti (Německo, Rakousko-Uhersko, Osmanská říše – Turecko, Bulharsko). Evropa byla rozdělena i teritoriálně na dvě fronty: západní a východní. Právě východní fronta procházela územím střední Evropy.

Zcela zásadní vliv pro střeoevropský region, a to zejména z politického hlediska, měly však především události roku 1917 na východě, kde ruská březnová/únorová revoluce svrhla ruského cara a poté Velkou říjnovou revolucí (v listopadu) došlo k nahrazení prozatímní ruské vlády bolševickým režimem, který učinil z ruské říše první socialistický stát na světě.¹²⁹ Tyto dvě revoluce, respektive nastolení bolševické vlády, neměly sice okamžitý dopad na střední Evropu, avšak v dlouhodobější perspektivě se ukázaly jako zcela klíčové pro další směřování a geopolitické vymezení tohoto regionu.

V roce 1917 se pak do konfliktu zapojily také Spojené státy, což mělo na výsledek první světové války zásadní vliv.¹³⁰ Účast Spojených států se však neprojevila pouze v samotném výsledku války, ale také v politické sféře, což bylo patrné především ve střední Evropě:

„(...) prohlášení prezidenta Woodrowa Wilsona o principu národního sebeurčení mělo mít velký vliv na místní národní vůdčí osobnosti.“¹³¹

Prohlášení amerického prezidenta, též známé jako tzv. čtrnáct bodů Woodrowa Wilsona, napomohlo k politické transformaci střední Evropy a tedy změně geografické mapy Evropy, respektive střední Evropy. Vlivem principu národního sebeurčení došlo

¹²⁸ KISSINGER, Henry A. *Umění diplomacie: od Richelieuva k pádu Berlínské zdi*, s. 222.

¹²⁹ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 124.

¹³⁰ Tamtéž, s. 121.

¹³¹ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 124.

k rozpadu habsburské

říše, místo které vznikla ve středoevropském regionu řada zcela nových nezávislých států.

Osmanská říše se zhroutila. Rusko se kompletně přetransformovalo v čele s bolševiky a ustoupilo na dvě desítky let na periferii Evropy.¹³²

Všechny tyto změny výrazně proměnily evropské hranice.¹³³ Politická transformace Rakouska-Uherska byla umožněna postupnou dezintegrací Rakousko-Uherské a Německé říše během posledních měsíců první světové války, což v podstatě předznamenalo vznik samostatných států, čemuž napomohla také mírová konference ve Versailles v roce 1919, která se zabývala poválečným uspořádáním v Evropě. Versailleská konference přinesla celkem pět smluv, které se dotýkaly také střední Evropy: Versailleská smlouva, smlouva ze Saint-Germain-en-Laye, smlouva z Neuilly, Trianonská smlouva, a smlouva ze Sévres¹³⁴ (která byla později nahrazena smlouvou z Lausanne).

Politické změny po první světové válce přinesly zánik některých starých států a vznik nových, transformaci států původních do větších či menších celků a zisk či ztrátu území pro další státy. Co se vzniku nových států týče, po první světové válce se na mapě Evropy objevily čtyři nové státy, a sice Litva, Polsko, Československo a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (od roku 1929 známo jako Jugoslávie). Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců pak znamenal zánik dvou států – Černé Hory a Srbska, neboť ty byly nově součástí jugoslávského svazku. Další čtyři státy své území rozšířily. Jednalo se o Itálii, Rumunsko, Albánii a Řecko. Naopak Německo, Turecko a Bulharsko část svého původního území ztratily. Rakousko-Uhersko v podstatě zcela přestalo existovat vlivem svého rozpadu na několik menších samostatných států.¹³⁵

¹³² KISSINGER, Henry A. *Umění diplomacie: od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, s. 232.

¹³³ BARŠA, Pavel. *The Limits of the Nation-State or Deconstructing the Anarchy: Community Dichotomy of Modern Politics*, s. 9.

¹³⁴ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 125.

¹³⁵ Tamtéž.

Obr. 10. Střední Evropa v letech 1918-1923 (převzato z Historical Atlas, s. 126)

4.3.1 Národní stát T. G. Masaryka

Tomáš Garrigue Masaryk patří k nejvýznamnějším osobnostem a konkrétně politikům moderních českých a slovenských dějin, ale patří mezi významné osobnosti potažmo celého středoevropského regionu, neboť se po první světové válce zasloužil o vytvoření československého státu, který založil na své geopolitické vizi střední Evropy jako regionu menších národních států a slovanské vzájemnosti, jehož bezpečnost bude garantována dohodami a zájmy západních mocností.¹³⁶

Právě svým zájmem o vytvoření národního státu, (obecně několika menších středoevropských států), tedy zájmem na rozbití rakousko-uherské říše, se T. G. Masaryk lišil od Františka Palackého a jeho konceptu austroslavismu. Jak Palacký, tak Masaryk si byli oba dobře vědomi, podle jakých principů funguje mezinárodní systém. Palacký ale na rozdíl od Masaryka spatřoval šanci na přežití malých středoevropských států (Slovánů) v nepřátelském systému mocenské rovnováhy pouze v rámci větší a silnější mnohonárodnostní říše. Masaryk považoval demokratické uspořádání nerovnoprávných vztahů mezi národy v rakousko-

¹³⁶ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 179-182.

uherské monarchii za nemožné. Usiloval proto o širší unii střední Evropy na kvalitativně nových, demokratických základech.¹³⁷ Jinými slovy řečeno tedy zastával názor, že je třeba na základě národního sebeurčení vytvořit národní stát, byť malý, a jeho existenci a zájmy zajistit mezinárodními zárukami.¹³⁸

„(...)středoevropské národy musí spolupracovat a žít společně, protože jsou permanentně ohrožovány Německem, resp. Ruskem. Střední Evropa je pro Masaryka 'Mezi Evropou', Zwischeneuropa, the Europe inbetween. Takto pojatá střední Evropa mění svou podobu a velikost s ohledem na to, které části středoevropského regionu jsou v držení Německa, resp. Ruska.“¹³⁹

Masarykovo geopolitické pojetí středoevropského prostoru jako demokratické unie menších států stálo na třech základních myšlenkách vycházejících z logiky mocenské rovnováhy, a sice pangermanismus, slovanská solidarita (neoslavismus) a mezinárodní záruky ve formě spojeneckých smluv s vybranými státy. Na základě těchto tří faktorů pak Masaryk vytváří geopolitickou vizi střední Evropy, v jejímž rámci definuje roli Německa a rakouské říše ve střední Evropě.¹⁴⁰

Německo chápal Masaryk jako stát usilující o hegemonní postavení ve střední Evropě, což by mu ve výsledku přineslo hegemonní postavení také v celé Evropě. Pangermánství proto považoval za velkou hrozbu pro Slované, respektive pro středoevropské národy, neboť tento německý zájem na sjednocení pod vedením Německa je tlak vyvíjený především na menší a malé národy sídlící mezi Němci a Rusy. Rakousko-Uhersko pak mělo sloužit k ochraně těchto malých států před pangermánskou myšlenkou, v čemž však selhalo. Vlivem nárůstu síly Velkoněmců v Rakousku a silící pozici Německa docházelo k oslabování státní ideje Rakouska, které nedokázalo své národy před Německem ubránit. Proto Masaryk považoval Rakousko-Uhersko za středověký přežitek. V rozbití rakouské monarchie spatřoval Masaryk hlavní úkol a především přínos první světové války.¹⁴¹

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že Masaryk žádal rozbití existujícího středoevropského politického uspořádání, které se vlivem německého tlaku rozpadalo, a vytvoření nového uspořádání, nové rovnováhy ve střední Evropě. To mělo být dle Masaryka nástrojem středoevropské politiky, přičemž si Masaryk uvědomoval, v jaké pozici se

¹³⁷ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. *Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy*, s. 110.

¹³⁸ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 180.

¹³⁹ CABADA, Ladislav. *Idea střední Evropy v českém prostředí*, s. 17.

¹⁴⁰ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 181.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 182.

středoevropské státy nacházejí. Jinými slovy řečeno, si byl vědom nestability ve střední Evropě jako i geopoliticky poměrně citlivé pozice tohoto regionu nacházejícího se mezi Ruskem a Německem.¹⁴²

Nová rovnováha se pak měla opírat o zájmy západních mocností a dohody s nimi uzavřené a měla být založena na slovanské solidaritě a vzájemnosti. Ta by umožnila vytvoření jakéhosi pásu slovanských států (Polska, Československa a Jugoslávie), které by dohromady čelily německému tlaku na východ a zároveň by jejich spojenectví bylo garantováno Ruskem. Pro udržení rovnováhy ve střední Evropě a zachování existence jednotlivých malých středoevropských států bylo podle Masaryka za potřebí silného Ruska, které by tak vyvažovalo, případně rovnou oslabovalo Německo a Rakousko. Tento přístup k Rusku se samozřejmě mění po tamní revoluci a nástupu bolševiků k moci, kdy už se Masaryk nadále neobrací k silnému Rusku jako k opoře střední Evropy.¹⁴³

Vytvoření pásu slovanských států přitom Masaryk považoval za geopoliticky důležité také pro západní mocnosti (Anglii, Francii, ale také Itálii), pro něž by takto uspořádaná střední Evropa také znamenala jakousi hráz a obranu proti pangermánské myšlence, jež pro ně byla stejně nebezpečná jako pro střední Evropu. Právě v tomto tvrzení se objevuje jeden ze základních prvků Masarykovi geopolitické koncepce, výše již zmiňovaná všeslovanská vzájemnost.

4.3.2 Střední Evropa jako „Cordon Sanitaire“

Na střední Evropu jako na jakési pásmo států nahlížely také západní mocnosti v čele s Francií. Francie se po první světové válce stala nejmocnějším kontinentálním státem v Evropě, což bylo zapříčiněno především dočasným oslabením Německa, a jako taková se nejvíce zajímala o udržení stability v poválečné Evropě.¹⁴⁴ Právě Francie pak vlivem událostí v Rusku přichází v roce 1919 s plánem vytvoření jakéhosi pásma států ve střední a východní Evropě – tzv. „Cordon Sanitaire“.¹⁴⁵ Tento kordon měl sloužit k zadržení, respektive zabránění průniku ruské komunistické ideologie na Západ, do západní Evropy.

Jinými slovy řečeno, politika západních mocností se snažila o posílení států přímo sousedících či v blízkém sousedství s ruskou říší, neboť vlivem poválečné nestability v Evropě byly nově vzniklé státy ve střední a východní Evropě (Polsko, Československo,

¹⁴² BAER, Josette. *Imagining membership: The Conception of Europe in the Political Thought of T. G. M and Václav Havel*, s. 204.

¹⁴³ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 186.

¹⁴⁴ KISSINGER, Henry. *Umění diplomacie: Od Richelieua k pádu Berlinské zdi*, s. 255.

¹⁴⁵ Tamtéž.

Jugoslávie, Lotyšsko, a další) vystaveny nebezpečí ze strany rychle sílící komunistické ideologie na Východě. Za účelem zabránění průniku komunistické ideologie na Západ došlo k vytvoření kordonu států, které rozdělují Východ a Západ a které tak měly onomu případnému rozšíření komunismu zabránit.

Sanitní kordon, byť byl zamýšlen jako ochranný pás Západu před Ruskem, tedy ve své podstatě znamenal posílení středoevropských a východoevropských států ze strany západních mocností. To se projevilo především řadou aliancí, dohod a vojenských záruk, které Francie státům středo- a východoevropské oblasti poskytla. Francie uzavřela dohodu s Polskem o vzájemné pomoci v případě ohrožení jiným státem. Později uzavřela obdobnou dohodu také s Československem, Rumunskem a Jugoslávií. S Polskem a Československem podepsala Francie později dokonce další dohodu posilující jejich vojenskou spolupráci. To vedlo k vytvoření komplikované sítě dohod a aliancí, které měly zabránit dalšímu válečnému konfliktu, tedy hrozbě silného Německa či Ruska s jeho komunistickou ideologií.

Tím tedy Francie (potažmo západní mocnosti) usilovaly o posílení nových středoevropských a východoevropských států, čímž se snažily o vytvoření jakési iluze hrozby Německu a zabránění dalšímu válečnému konfliktu, stejně jako o vytvoření ochranného pásma před hrozbou komunistického Ruska na Východě.¹⁴⁶ Události, které následovaly, nicméně ukázaly, že byť pásmo států ve střední Evropě působilo jako jakási ochrana před komunistickou ideologií, jako jistá ochrana před Německem svůj účel nesplnilo.

„ Tak autoři versailleského uspořádání dosáhli přesného opaku toho, co zamýšleli. Pokusili se fyzicky oslabit Německo, avšak místo toho jej posílili geopoliticky. Z dlouhodobého hlediska získalo Německo po Versailles daleko lepší výchozí postavení k ovládnutí Evropy, než mělo před válkou.“¹⁴⁷

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že koncept sanitního kordonu je tak ve své podstatě víceméně stejný s masarykovským konceptem pásma středoevropských států (či s pozdějším Hodžovým konceptem podunajské federace). Nicméně masarykovsko-hodžovo pojetí střední Evropy jako pásma států bylo zaměřeno na posílení střední Evropy samotné za účelem vytvoření silného pásma schopného se postavit svým silnějším a mocnějším sousedům. Střední Evropa jako pásmo států nahlíženo západním úhlem pohledu sice také měla být posílena, ale to mělo sloužit především k ochraně a politice západních mocností, čili jako jakýsi politický kalkul Francie, potažmo Západu. Západ potřeboval silnou střední Evropu,

¹⁴⁶ KISSINGER, Henry. *Umění diplomacie: Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, s. 255.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 256-257.

kteřá by působila jako hrozba Německu a zároveň jako ochranný val před Sovětským svazem a jeho komunistickou ideologií. V momentě, kdy se na scéně objevilo opět silné Německo a střední Evropa se ukázala jako slabá mu čelit, západní mocnosti neměly problém ji opustit a přejít na jinou politiku jako tomu bylo během jednání v Mnichově roku 1938 (viz níže).

4.3.3 Role a vliv střední Evropy po první světové válce

Jak vyplývá z výše uvedeného, pozice a samotná role střední Evropy, jako i geopolitické koncepty věnující se tomuto prostoru, se od předválečné doby příliš nezměnily. Hlavní změna spočívala především v tom, že docházelo k naplňování některých geopolitických zájmů a cílů či k jejich mírné úpravě.

Neoslavistická koncepce byla nově doplněna o Masarykovu myšlenku národního státu, která byla založena na principu národního sebeurčení. Následkem událostí v Rusku však došlo k jejímu oslabení a Rusko se na nějaký čas posunulo na úplný okraj Evropy, kde zůstalo víceméně izolováno.

Střední Evropa stejně jako západní státy se dále snažily vymezit vůči pangermánské myšlence a zabránit jejímu naplnění. Geopolitický koncept, se kterým přišel T. G. Masaryk (můžeme jej proto považovat za středoevropský), tedy ono vytvoření národních států, bylo novinkou oproti původním středoevropským geopolitickým konceptům. Masarykům koncept totiž nově pracoval s rozbitím mnohonárodnostní říše na rozdíl od předchozích konceptů, které trvaly na zachování rakouské monarchie.

Středoevropský pohled, stejně jako pohled západních mocností na střední Evropu pracoval s tímto regionem jako s pásmem malých samostatných států, jež musí být posíleny řadou mezinárodních dohod a aliancí. Tím mělo dojít k posílení těchto států a k vytvoření silného pásma rozdělující Západ a Východ Evropy a schopného západní Evropu ochránit před Ruskou hrozbou a nebezpečím dalšího celosystémového konfliktu (ze strany Německa).

V tomto bodě se tedy role střední Evropy opět prokázala jako důležitou. Středoevropský region byl zcela zásadním pro západní evropské mocnosti, které jej využily v rámci svých geopolitických zájmů vůči Německu i Rusku. Jak se navíc ukázalo rozdělený středoevropský region (jak navrhoval středoevropský koncept) na několik malých a slabých státeků totiž nebyl dostatečně silný a schopný postavit se expanzivním zájmům nacistického Německa, což ve výsledku vedlo k ovládnutí téměř celého středoevropského teritoria Německem a ke druhé světové válce. Tím se v podstatě projevil vestfálský systém fungování mezinárodního systému, kdy vlivem rozdrobené střední Evropy, která se tak stala snadným

terčem geopolitických zájmů větší a silnější mocnosti, došlo k vychýlení mocenské rovnováhy nárůstem hegemonní pozice Německa. To ve svém důsledku vedlo až k celosystémovému konfliktu, jakým byla druhá světová válka. **Můžeme proto říci, že střední Evropa v tomto období také hrála roli, a to velmi významnou, byť spíše negativní. Její vliv na rozhodování a chování okolních států byl však téměř nulový v tom smyslu, že střeoevropští političtí představitelé nedokázali přimět, především západní, mocnosti k jiným rozhodnutím ve prospěch střední Evropy (viz např. Mnichovská dohoda).**

4.4 Střední Evropa během druhé světové války

První světová válka přinesla nové mezinárodní uspořádání, které zcela zásadním způsobem proměnilo mapu střední Evropy. Přestože byl však vznik nových států, případně územní zisky a ztráty, zakotveny ve smluvním systému poválečné mírové konference, řada územních otázek zůstala nevyřešena a to především v oblasti hranic některých států, které původně patřily do stejné říše a často proto v těchto oblastech docházelo k etnickým a národnostním sporům. Některé státy si navíc ponechaly předválečné administrativní dělení, tedy dělení politických subjektů, jichž byly do konce první světové války součástí. Do roku 1930 nicméně většina těchto států původní administrativní dělení nahradila zcela novým, nebo jej alespoň upravila za účelem centralizace politické moci.¹⁴⁸

Mapa střední Evropy však zůstala víceméně ve stejné podobě, jakou získala během Versailleské mírové konference po první světové válce. V této nezměněné podobě přetrvávala v podstatě až do roku 1938/1939, tedy až do vypuknutí druhé světové války, která se stala stejně zásadním konfliktem pro budoucí geopolitické vymezení střeoevropského regionu jako první světová válka.

Stejně jako první světová válka i ta druhá přitom vypukla ve střední Evropě. Počátek tohoto druhého celosvětového konfliktu je spjat s nárůstem moci nacistů v německé Třetí říši pod vedením Adolfa Hitlera, který chtěl rozšířit území své říše na jihovýchod od hranic Třetí říše:

„(...) koncem roku 1942 – něco málo přes tři roky po vypuknutí druhé světové války – byla celá oblast střední Evropy s výjimkou evropského Turecka buď přímo ovládána

¹⁴⁸ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 174.

*Německem a Itálií nebo v rukou států, které s nimi spolupracovaly: Slovenska, Maďarska, Rumunská, Chorvatska a Bulharska.*¹⁴⁹

Se svou územní expanzí začal Adolf Hitler nicméně ještě před samotným vypuknutím druhé světové války, a sice v březnu roku 1938, kdy Německo anektovalo Rakousko, což je známo také jako tzv. anšlus Rakouska. V září 1938 následovala dohoda v Mnichově představitelů čtyř států – Německa (Hitler), Francie (Daladier), Itálie Mussolini) a Velké Británie (Chamberlain). V rámci této dohody bylo Československo nuceno vzdát se svého pohraničního území obývaného převážně německým obyvatelstvem ve prospěch Hitlerovy Třetí říše. Tato Mnichovská dohoda, jak bývá s ohledem na místo podpisu nazývána, byla dokonalým příkladem tzv. „politiky appeasementu“, tedy jinými slovy řečeno příkladem politiky ústupků západních mocností vůči Mussoliniho a Hitlerovým expanzivním snahám.

Mnichovské řešení se nicméně ukázalo být pouze dočasným, neboť již v březnu 1939 obsadila německá vojska zbytek Československé republiky, která tak byla začleněna do Třetí říše s novým názvem - Protektorát Čechy a Morava. Slovensko bylo uznáno samostatným státem spolupracujícím s hitlerovským Německem. Adolf Hitler se však s tímto novým ziskem nespokojil a své expanzivní zájmy poté nasměroval na Polsko, které si v případě války rozdělil se Sovětským svazem (Stalinem) tzv. Ribbentrop-Molotov dohodou v roce 1939. O několik dní později Německo vpadlo do Polska, čímž započala druhá světová válka. O dva dny později vyhlásily Francie a Velká Británie válku Německu.¹⁵⁰

Téměř další dva roky nicméně trvalo, než byla do tohoto druhého konfliktu zatažena také celá střední Evropa, ať již na straně nacistického Německa jako v případě Maďarska, Slovenska, Rumunská a Bulharska; jako oběť invaze Německa a jeho spojenců, což byl případ Jugoslávie a Řecka¹⁵¹; nebo na straně Sovětského svazu, jako v případě pobaltských států, které SSSR ovládl (viz příložená mapa).

Posledním územním cílem Adolfa Hitlera bylo začlenit do německé sféry vlivu evropskou část Sovětského svazu, čímž porušil dohodu o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem z roku 1939. V roce 1941 byl odstartován tzv. plán Barbarossa, kterým si podrobil i území ve východní Evropě. Tím se v podstatě celá střední i východní Evropa dostala pod přímou kontrolu nacistického Německa, kdy můžeme ovládaná území rozdělit do tří základních kategorií: území přímo začleněné do Třetí říše neboli „většího Německa“ (Greater Germany /Grossedeutschland); území podléhající německé civilní správě, ale mimo

¹⁴⁹ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s.177.

¹⁵⁰ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 177.

¹⁵¹ Tamtéž.

tzv. „větší Německo“; a území vojensky okupované Německem.(viz přiložená mapa). Z toho vyplývá, že v podstatě celá střední Evropa byla ovládána Německem.¹⁵²

Obr. 11. Střední Evropa v době druhé světové války do roku 1942 (převzato z Historical Atlas, str. 178)

¹⁵² MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 180 – 181.

4.4.1 Střední Evropa v pojetí Milana Hodži – Podunajská federace

Podunajská federace byla politickým konceptem, který reagoval na nové politické uspořádání v Evropě po první světové válce, kdy došlo k rozpadu mnohonárodnostní rakousko-uherské říše a k vytvoření několika samostatných států. Podunajská federace byla jakýmsi základem pro budoucí snahy znovu vybudovat středoevropskou monarchii sjednocením podunajských států, především pak po druhé světové válce.

Již během druhé světové války přichází s návrhem středoevropské federace Ota Habsburský a britský ministerský předseda Winston Churchill ve snaze politicky uspořádat střední Evropu po druhé světové válce. Koncept navrhoval obnovu soustátí podle bývalého Rakousko-Uherska, čili zahrnoval Rakousko, Československo a Maďarsko, přičemž se počítalo s rozdělením Německa na menší monarchie. Je důležité podotknout, že takto pojatá federace neměla být přesným obnovením Rakouska-Uherska před jeho rozpadem v roce 1918, ale měla pouze vycházet z jeho základů.

Tento koncept středoevropské federace byl víceméně důsledkem fungování vestfálského systému mocenské rovnováhy, kterým se někteří političtí představitelé snažili reagovat na novou politickou situaci v Evropě. Winston Churchill viděl nutnost ve vytvoření, respektive znovuobnovení, silné středoevropské mocnosti, která by tak omezovala vliv Sovětského svazu na Balkán a Německou říši. Můžeme proto říci, že pro západoevropské státy byla **střední Evropa po druhé světové válce velmi důležitým geopolitickým prostorem, jehož postavení chtěli posílit a upevnit vytvořením silné středoevropské mocnosti, která by vyvažovala systém mocenské rovnováhy a tak zajistila fungování samotného mezinárodního systému.** K vytvoření podunajské federace nakonec nedošlo a mocenská rovnováha vestfálského systému byla, jak se později ukázalo, narušena nástupem dvou supervelmocí a studené války. Je otázkou, zda by ke studené válce skutečně došlo, kdyby byla vytvořena silná středoevropská velmoc. Tak či tak je v tomto případě velmi patrná důležitá role střední Evropy.

Dalším významným představitelem této myšlenky se stal český politik a agrárník Milan Hodža, který se tak v podstatě navrátil ke geopolitice středoevropského prostoru Františka Palackého, neboť i on považoval federaci za jedinou možnou záruku svobody, bezpečnosti a samotné existence menších a slabších středoevropských národů. Hodža spatřoval ve střední Evropě mocenské centrum, které mělo být postaveno na úzké a pevně organizované spolupráci osmi států ležících v geografickém prostoru mezi Ruskem, Německem a Itálií. Německo přitom Hodža považuje za nevhodné centrum střední Evropy, neboť pro tuto roli

nikdy nebylo předurčeno geograficky. Státy, které Hodža zahrnuje do středoevropské federace, jsou **Polsko, Československo, Rakousko, Maďarsko, Jugoslávie, Rumunsko, Bulharsko a Řecko.**¹⁵³

Milan Hodža se přitom svou podunajskou federací přikláněl k pojetí střední Evropy jako mostu mezi Východem a Západem, tedy chápal střední Evropu jako svébytný mocenský celek mezi Německem a Ruskem, z kterého je třeba vytvořit silnou mocnost, která by mohla v rámci vestfálské systému rovnováhy moci vyvažovat tyto dva celky. Samostatné malé národy ve středoevropské oblasti se nemohou postavit ani Německu, ani Rusku, v důsledku čehož by nebylo nastoleno mocenské ekvilibrium v kontextu celé Evropy. Podunajská federace v podání Milana Hodži se měla pro celou Evropu stát neodmyslitelným kontinentálním jádrem evropské bezpečnosti.¹⁵⁴

Nejdůležitějším výchozím bodem pro naplněný jeho koncepce byla pro Hodžu harmonizace hospodářských zájmů ve střední Evropě, neboť po rozpadu rakousko-uherské monarchie došlo dle jeho názoru k narušení hospodářských kontaktů a vztahů v tomto regionu. Z toho vyplývá, že Hodža střední Evropu chápal především jako agrární region, který je doplněním převážně industriálního západoevropského regionu.¹⁵⁵ Jeho koncepce tak počítala především s hospodářským znovusjednocením středoevropského regionu, který by se tak mohl postavit na roveň západní Evropě.

4.4.2 Role a vliv střední Evropy během druhé světové války

Stejně jako před a během první světové války i před druhou světovou válkou hrála střední Evropa jistou úlohu. Stala se jakýmsi prostředkem pro západní mocnosti (Francii a Velkou Británií), jak zastavit německou expanzi a předejít tak dalšímu velkému konfliktu, který hrozil v Evropě vypuknout.

Role střední Evropy v tomto období by se tak dala v podstatě spatřovat v jejím využití jako nástroje či předmětu jakéhosi politického kalkulu západních mocností. V tom tedy můžeme spatřovat určitou roli a význam střední Evropy, byť se v tomto období stala pouhou loutkou západních mocností a neměla na běh událostí a okolní mocnosti téměř žádný vliv. To dokládá i samotná Mnichovská konference v roce 1938, kterou jsme zmínili výše, kdy i přesto, že se jednalo o československém území (obecně tedy o středoevropském území),

¹⁵³ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*, s. 201.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ CABADA, Ladislav. *Idea střední Evropy v českém prostředí*, s. 22.

žádný zástupce Československa nebyl na jednání přizván a Československo tak nemělo šanci situaci a vývoj událostí jakkoli ovlivnit.

Snahu o zlepšení situace můžeme spatřovat v geopolitickém konceptu Milana Hodži, který přišel s návrhem podunajské federace, tedy sjednocené střední Evropy v rámci jedné říše jako tomu bylo v době Rakouska-Uherska. Takto sjednocená střední Evropa by pak byla rovnocenným spoluhráčem nejen západním mocnostem, ale také východnímu Rusku, stejně jako by se mohla v budoucnosti bránit případnému německému tlaku. Tento koncept tak v podstatě opět reagoval na fungování vestfálské systému mocenské rovnováhy, neboť pouze sjednocená silná střední Evropa by umožnila tuto rovnováhu zachovat.

I v tomto případě se střední Evropa v podstatě chápe jako jakýsi most mezi Východem a Západem. Jinými slovy řečeno, na střední Evropu je ze středoevropského geopolitického hlediska nahlíženo jako na specifický region oddělený od západní a východní Evropy. Můžeme tak říci, že co se týče vlivu a významu regionu střední Evropa nedošlo k žádné významnější změně od první světové války.

4.5 Střední Evropa po druhé světové válce

Porážka nacistického Německa a konec druhé světové války přinesly další zásadní proměnu do geografické mapy Evropy, neboť žádný ze středoevropských států (s výjimkou Rakouska a Albánie) se nevrátil ke svým původním meziválečným hranicím.

„V některých případech (Maďarsko a Bulharsko) byly tyto změny relativně malé, zatímco v jiných případech, především v případě oblasti na sever od Karpat, šlo o významné změny. To byl případ zvláště Německa a Polska.“¹⁵⁶

Stejně jako po první světové válce, i po té druhé (či dokonce už během) proběhla řada konferencí a jednání vítězných mocností (Spojené státy, Velká Británie, Francie, Sovětský svaz) za účelem nového mezinárodního pořádku a uspořádání Evropy. Jedna z těchto konferencí byla konference v Poznani v létě roku 1945. Zde se rozhodovalo především o dalším postavení Německa, respektive o jeho dočasném rozdělení do celkem čtyř zón: britské, americké, francouzské a sovětské. Rakousku měl být vrácen statut samostatného státu a hranice z meziválečného období (byť dočasně také rozděleno do čtyř zón).¹⁵⁷

¹⁵⁶ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 185.

¹⁵⁷ Tamtéž.

Rozdělení Německa bylo poté roku 1949 svým způsobem zjednodušeno, když došlo ke sjednocení britské, francouzské a americké zóny, což se stalo základem pro vytvoření Spolkové republiky Německo - „Západní Německo“. Sovětská zóna se podle tohoto vzoru přetvořila do Německé demokratické republiky – „Východní Německo“. Podobně došlo také k rozdělení samotného hlavního města Německa, Berlína. Ten byl po druhé světové válce rozdělen na tzv. západní Berlín (součást západního Německa) a východní Berlín (hlavní město východního Německa). Toto rozdělení bylo upevněno Berlínskou zdí roku 1961, která se táhla napříč Berlínem a rozdělila jej tak fyzicky na východ a západ.¹⁵⁸

„Přestože cesta k rozdělení Německa a obecně Evropy byla zvrácená, bylo to zajisté dokonáno konstrukcí Berlínské zdi, která symbolizovala rozdělené město v rozděleném Německu s rozdělenou Evropou v rozděleném světě.“¹⁵⁹

Toto rozdělení se stalo také důležitým bodem v rámci budoucího vymezení či zařazení středoevropského regionu, neboť východní Německo (NDR) se stalo součástí sovětské sféry vlivu, tedy v podstatě součástí východu díváme-li se na Evropu optikou rozdělení tohoto kontinentu v době studené války. Nedošlo tak k rozdělení pouze Evropy, ale i samotného státu, jehož jedna část patřila k „východu“ a druhá k „západu. Právě východní část Německa bývá často řazena do středoevropského regionu nejen z geografického hlediska, ale i vzhledem k této geopolitické a historické podobnosti se zbytkem středoevropského regionu.

Další konference se uskutečnila v Teheránu již roku 1943 a na Jaltě roku 1945. Tato jednání se týkala především poválečných hranic Polska, o nichž na této konferenci jednali zástupci Velké Británie, Spojených států a Sovětského svazu. Ustavení východní hranice poválečného Polska bylo poměrně jednoduché, neboť jednotliví zástupci se shodli na tzv. Curzonově linii (Lord Curzon 1919). Západní hranicí pak mělo dojít ke kompenzaci území na východ od Curzonovy linie, jehož se muselo Polsko vzdát ve prospěch Sovětského svazu. Tak měla být západní polská hranice tvořena linií řek Odra-Nisa. Mělo se jednat pouze o dočasnou hranici do doby, než uzavře Německo mírovou smlouvu, což však nastalo až v roce 1991.¹⁶⁰

¹⁵⁸ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 185.

¹⁵⁹ SIMMS, Brendan Peter. *A Divided Europe in a Divided World*, s. 17.

¹⁶⁰ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 187.

Československo se vrátilo do svých původních „předmnichovských“ hranic s jednou výjimkou a tou byla oblast Zakarpatské Rusi, která byla po vzájemné dohodě Československa a Sovětského svazu přiřčleněna k sovětské Ukrajině.¹⁶¹

Obr. 12. Střední Evropa po druhé světové válce (převzato z Historical Atlas, str. 186)

4.5.1 Role a vliv střední Evropy po druhé světové válce

Co se regionu střední Evropy týče, hlavním důsledkem druhé světové války a změnou, která v tomto regionu nastala, byl vliv okolních států na středoevropský region. V době druhé světové války dominovaly v podstatě celé střední Evropě dvě mocnosti, a sice Itálie a Německo. Po druhé světové válce byla jejich dominance v regionu střední Evropy nahrazena dominantním postavením Sovětského svazu. Rudá armáda Sovětského svazu spolu se svými spojenci Jugoslávií a Albánií kontrolovala na konci druhé světové války celý tento region s jedinou výjimkou Řecka. Sovětský svaz navíc nedominoval středoevropskému

¹⁶¹ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 187.

regionu pouze vojensky, ale vyvíjel zde také svůj politický vliv, což se projevilo především v dominantním postavení komunistických stran v letech 1945-1948 ve státech střední Evropy. Tyto komunistické strany pak úzce spolupracovaly se Sovětským svazem, nebo svou zemi Sovětskému svazu přímo podřídily.¹⁶²

V podstatě z celé střední Evropy (s výjimkou Rakouska) tak byl vytvořen tzv. Sovětský blok, který se stával čím dál více izolovaným od zbytku Evropy, až došlo nejen k politickému ale i fyzickému rozdělení Evropy ostnatým drátem a zdí podél západní hranice sovětské zóny v Německu, Československu a Maďarsku. Tato opatření byla konkrétní realizací tzv. symbolické „železné opony“, jak situaci izolace střední a východní Evropy nazval v roce 1946 britský ministerský předseda Winston Churchill.¹⁶³ Tato „železná opona“, později zmaterializovaná v podobě linie drátěných zátarasů a zdí procházející západní hranicí střední Evropy se stala symbolem rozdělení nejen Evropy, ale celého světa, kdy proti sobě stál západ a východ, dvě supermoci v podobě Spojených států a Sovětského svazu a mezinárodní uspořádání a vztahy se tak přeměnily na bilaterální.

Určení role a vlivu středoevropského regionu v tomto období je tak poměrně obtížné, neboť z geopolitického hlediska přestal region střední Evropa v podstatě existovat, respektive stal se prázdným geopolitickým pojmem. **Střední Evropa proto v tomto období v podstatě neměla žádný vliv ani význam, neboť se stala součástí sovětského bloku, který kontroloval Sovětský svaz.**

4.6 Střední Evropa po roce 1980 – na konci vestfálského systému

Hranice střední Evropy se poté po další čtyři desetiletí v podstatě nezměnily a zůstaly ve stejné podobě až do roku 1989, kdy došlo v Sovětském bloku k řadě revolucí a v důsledku toho k zániku komunistické říše – Sovětského svazu a k rozpadu bipolárního uspořádání mezinárodní struktury.

¹⁶² MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 187.

¹⁶³Tamtéž.

Obr. 13. Střední Evropa v roce 1980 – v době studené války a před koncem vestfálského systému (převzato z Historical atlas, str. 203)

4.6.1 Milan Kundera – Únos Západu

V tomto období se objevuje základní pojetí střední Evropy odrážející kontext studené války, které výborně zformuloval český spisovatel Milan Kundera, jenž jej ve svém díle z roku 1983 nazval „*Únos Západu aneb tragédie Střední Evropy*“. V Kunderově pojetí je střední Evropa chápána jako součást Západu, která se ovšem vlivem politických a historických okolností dostala do držení Východu, a proto lze střední Evropu v tomto pojetí chápat jako jakousi „periferii Západu“.¹⁶⁴

Evropa z geografického hlediska („zeměpisná Evropa“ jak ji nazývá Milan Kundera ve svém textu) byla v podstatě vždy rozdělena na dvě části, které se vyvíjely odděleně. Jedna polovina byl Západ, jehož vývoj byl založen na katolické církvi a byl spojen s antickým

¹⁶⁴ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 333.

Římem. Druhou částí byl pak Východ s kořeny v ortodoxním křesťanství a Byzanci.¹⁶⁵ Po konci druhé světové války v roce 1945 však podle Kundery nastává v Evropě změna:

„Po roce 1945 se hranice mezi obojí Evropou posunula o několik set kilometrů na západ a mnohé národy, jež se odjakživa považovaly za západní, se probudily, jen aby zjistily, že se octly na Východě.“¹⁶⁶

Na základě tohoto tvrzení pak Kundera přichází se třemi základními situacemi, se kterými se lze v poválečné Evropě setkat, a sice západoevropská, východoevropská a situace zemí ležící zeměpisně uprostřed. Poslední jmenovanou (střední Evropa) přitom Kundera považuje za nejsložitější, neboť kulturně náleží k Západu, ale politicky v té době patřila k Východu.¹⁶⁷

Panující nebezpečí ze strany Ruska však po roce 1945 nebylo ve střední Evropě novinkou. Vůči ruské hrozbě byli na tzv. východní hranici Západu mimořádně citliví odjakživa, čehož je dokladem koncept austroslavismu Františka Palackého (viz výše). Jeho dopis z roku 1848, který zaslal revolučnímu parlamentu ve Frankfurtu, jasně hovoří o nutnosti zachování habsburské říše jako nutné hráze proti Rusku. Tento strach z ruské hrozby se o sto let později ukázal jako zcela oprávněný.

Co je však podle Kundery nutné zdůraznit, je fakt jakým způsobem k „posunutí“ střední Evropy na východ přistupovaly západní státy, což Kundera považuje za další tragédii, ne-li tu největší. Země střední Evropy, nyní odsunuty na východ, totiž v podstatě zmizely z mapy Západu. To je dáno tím, že středoevropské státy nebyly nikdy plně integrovány do evropského vědomí (do vědomí Západu) a zůstaly pro Západ málo známou a velmi křehkou součástí, která od nich byla navíc oddělena často velmi odlišnými jazyky.¹⁶⁸

Příležitostí pro silnou střední Evropu spatřoval Milan Kundera v Rakouském císařství, které mohlo z tohoto regionu utvořit jednotný a vlivný evropský stát. Rakousko-Uhersko se však potácelo mezi pangermanistickými, panslavistickými a austroslavistickými idejemi (viz výše) a Rakouské říši se nepodařilo vytvořit federaci rovných národů. Vlivem toho došlo roku 1918 k rozbití rakouské říše nespokojenými nerakouskými národy, které si neuvědomily, že i přes určité nedostatky je Rakousko-Uhersko nenahraditelné. Rozpad Rakouska-Uherska se pak ukázal jako neštěstím pro celou Evropu, neboť rozdrobená a slabá střední Evropa

¹⁶⁵ KUNDERA, Milan. *Únos Západu*, str.103.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 103.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 107.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 107.

umožnila své podrobení nejdříve Hitlerovi a následně Stalinovi. **Střední Evropa je tak Západem chápána jako nebezpečná oblast, kde často dochází k obtížím.**¹⁶⁹

4.6.2 Role a vliv střední Evropy na sklonku vestfálského systému

Opět se zde dostáváme do komplikované situace, neboť zkoumat pozici a vymezení střední Evropy z geopolitického hlediska je během čtyř desetiletí po druhé světové válce poměrně složitý úkol. Střední Evropa v tomto období geopoliticky prakticky neexistovala. Během studené války totiž došlo k začlenění středoevropského regionu do východního bloku, tedy do sovětské sféry vlivy. Evropa tak byla rozdělena pouze na dvě části, východní a západní, jež se vzájemně vyvažovaly, což bylo opět dáno vlivem fungování vestfálského systému. V tomto období však už můžeme vidět určité integrační procesy v západní Evropě a tedy započatý proces tranzice z vestfálského systému na postvestfálský, což se ve svém důsledku ukázalo důležité také pro budoucí vymezení střední Evropy, která nutně musela po studené válce znovu obhajovat svou pozici a identitu jako svébytného regionu, nebo v některých případech jako regionu přirozeně náležícímu k Západu.

Tak střední Evropu vymezuje v tomto období také Milan Kundera, který ji chápe nikoli jako samostatný svébytný region se svou specifickou identitou, ale jako součást Západu, od kterého byla násilím odtržena či přímo „unesena“ a na kterou Západ mezitím zapomněl, neboť i přesto že byla střední Evropa jeho součástí, její odlišnost ji od zbytku Evropy poněkud izolovala.

Opět zde můžeme vidět prostý fakt, a sice že střední Evropa rozdělená na jednotlivé malé a víceméně slabé státečky neměla šanci obstát v kompetitivním anarchickém prostředí vestfálského systému mezinárodních vztahů. Netrvalo to dlouho a znovu spadla do područí silnější a větší říše, tentokrát té ruské, v důsledku čehož se opět nedá hovořit o jejím vlivu či významu, respektive vůbec o střední Evropě jako geopolitickém regionu.

¹⁶⁹ KUNDERA, Milan. Únos Západu, s. 107.

4.7 Vestfálské geopolitické postavení střední Evropy

V této kapitole jsme si ukázali jednotlivé geopoliticko-kulturní koncepty a vize střeoevropského regionu v historickém rámci vestfálského systému, tedy od roku 1815 až do konce studené války, do roku 1989, přičemž bylo patrné, že základní pilíře a fungování vestfálského systému roli a samotné koncepty střední Evropy do značné míry ovlivňují.

Evropa byla v době vestfálského systému tvořena jednotlivými národními státy a mnohonárodnostními říšemi, přičemž mezinárodní vztahy mezi těmito státy fungovaly na principu vyvažování či tzv. rovnováhy moci. To samozřejmě velmi významnou měrou ovlivňuje chování jednotlivých států a především jejich geopolitické zájmy. Na základě toho poté vznikají jednotlivé geopolitické koncepty, díky nimž pak můžeme určit postavení střední Evropy jako i její případný vliv v celoevropském kontextu.

Geopoliticko-kulturní vize a koncepty střední Evropy v době vestfálského systému lze v podstatě rozdělit do tří základních proudů, podle toho z jakého úhlu se střeoevropským regionem pracují. Jsou jimi jednak západní koncepty, tedy vize střední Evropy z pohledu západních mocností a především pak z pohledu Německa, dále východní koncepty, tedy pojetí střední Evropy v ruských koncepcích, a nakonec koncepty vytvořené ve střední Evropě samotné.

Do první světové války můžeme u všech tří výše zmíněných konceptů sledovat stejný prvek, a sice sounáležitost stření Evropy, respektive jednotlivých střeoevropských států, k větším říším, ať se jedná o říši německou (Mitteleuropa, pangermanismus), ruskou (panslavismus) nebo rakousko-uherskou (austroslavismus). Všechny tyto kulturní či geopolitické koncepty si, byť často proti sobě se vymezující, uvědomují důležitost sjednocené a silné střední Evropy, bez níž by byla ohrožena nejen mocenská rovnováha, ale existence samotného systému. Jinými slovy řečeno, tedy koncepty střední Evropy do první světové války pracovaly se střední Evropou jako se součástí větší říše, ačkoli každý proud konceptů ji logicky zasazoval do odlišné říše.

Po první světové válce se pak opět můžeme s těmito koncepty setkat. Nově se však objevují také koncepty, které pracují se střeoevropským prostorem jako prostorem menších samostatných a nezávislých států, tedy s rozdělenou střední Evropou nesjednocenou v rámci většího impéria (koncept národního státu T. G. Masaryka). Být byly tyto myšlenky vedeny principem národního práva na sebeurčení a jinými demokratickými a humanitními ideály, rozdrobená a nesjednocená střední Evropa se ukázala příliš slabou na vzdorování geopolitickým zájmům svého silného německého a ruského souseda.

Ať už je však vymezení či role/vliv střední Evropy jakýkoli, je možné říci, že z geopolitického hlediska se jedná o specifický region se svébytnou identitou, vyjma období studené války (tedy poslední čtyři desetiletí vestfálského systému), kdy došlo k dočasnému geopolitickému „zmizení/zániku“ tohoto regionu, což bylo důsledkem politických událostí a změn v Evropě.

Po většinu trvání vestfálského systému však byly jednotlivé středoevropské státy součástí mnohonárodnostní rakouské říše, v důsledku čehož byla střední Evropa v tomto období definována především hranicemi habsburské monarchie a geopolitické koncepty té doby s tím také pracují. Ukázalo se, že po tu dobu, co byly jednotlivé státy a národy střední Evropy součástí mnohonárodnostní habsburské říše, hrál středoevropský region poměrně významnou roli v celoevropském kontextu (byť v rámci Habsburské monarchie). Dle výše uvedených poznatků to můžeme odůvodnit tím, že střední Evropa byla sjednocena a tudíž silná a odolná vůči geopolitickým zájmům svých sousedů. Jako taková pak měla střední Evropa velký význam pro udržení mocenské rovnováhy a zachování mezinárodního systému samotného.

Nicméně rozpadem rakousko-uherské říše dochází k rozdrobení střední Evropy, která tak nebyla schopná čelit expanzivním a geopolitickým zájmům svých silnějších sousedů, nejdříve nacistického Německa, později sovětského Ruska. Tím došlo k výraznému vychýlení mocenské rovnováhy vestfálského systému a ke dvěma celosystémovým konfliktům, druhé světové válce a studené válce. Konec posledně jmenovaného konfliktu pak znamenal konec také samotného vestfálského systému a zcela zásadní proměnu fungování mezinárodních vztahů a mezinárodního systému.

Je samozřejmě spekulativní a poměrně cílevědomé tvrdit, že pokud by nedošlo k rozpadu Rakouska-Uherska a rozdrobení střední Evropy, nikdy by nedošlo ani ke druhé světové válce, ani k té studené, nebo alespoň k ovládnutí takového území, které Sovětský svaz ovládl. Na základě výše provedeného zkoumání a výsledků, které nám toto zkoumání přineslo, je však možné se domnívat, že sjednocená a tedy silná střední Evropa (ať už v rámci pokračující habsburské monarchie, nebo například jako Hodžova Podunajská federace) by dokázala čelit Německu i/nebo Rusku, neboť jako sjednocená říše by byla nejenom silnější, ale hrála by také daleko větší roli v celoevropském kontextu a měla větší vliv na ostatní mocnosti, než jednotlivé malé a především slabé středoevropské státy. Je však také možné, že by k celosystémovému konfliktu došlo i navzdory sjednocené střední Evropě. V tomto případě se zkrátka pohybujeme ve spekulativní rovině a nemůžeme s určitostí tvrdit, zda by prosazení jiného konceptu střední Evropy znamenalo také jiný výsledek událostí.

5 STŘEDNÍ EVROPA V POSTVESTFÁLSKÉM SYSTÉMU

Události roku 1989 započaly velké změny, které byly klíčové nejen pro geografickou oblast střední Evropy, což bylo dáno vznikem šesti samostatných státních útvarů¹⁷⁰, ale tyto změny se ukázaly jako zcela klíčové také z celoevropského a světového hlediska. V roce 1989 postupně padl komunistický režim v Polsku (červen), Maďarsku (září), NDR (listopad), a ČSR, Rumunsku a Bulharsku (prosinec).¹⁷¹ Vlivem kolapsu samotného komunistického Sovětského svazu a zániku jeho sféry vlivu pak dochází k zásadní proměně mezinárodního uspořádání jako i k proměně samotného mezinárodního systému, což se projevilo především v zániku bilaterálních mezinárodních vztahů. Jinými slovy řečeno došlo k zániku tzv. „antagonistické kooperace“ supervelmocí – stálé nebezpečí globálního, bipolárního konfliktu na jedné straně, na straně druhé pak relativně vysoký stupeň stability uvnitř bloků samotných a stabilní rovnováha mezi oběma bloky.¹⁷² Toto vyvažování supervelmocí (dvou bloků) vlivem rozpadu Sovětského svazu skončilo a v důsledku toho došlo k ukončení také studené války. Mezinárodní systém tak začal fungovat na zcela jiných principech, čímž dochází k jeho posunu z vestfálského fungování mezinárodních vztahů k fungování postvestfálskému (viz výše v kapitole věnované teorii Roberta Coopera). V této kapitole se zaměříme na středoevropský region v době od roku 1989 až po současnost, tedy jinými slovy řečeno se zaměříme na střední Evropu a její postavení v rámci celé Evropy a případný vliv v postvestfálském systému.

Revoluce, které vypukly napříč středoevropskými státy v prostoru sovětského bloku v roce 1989 a ve výsledku vedly až k zániku samotného Sovětského svazu, měly velký vliv také na politickou strukturu ve střední Evropě (byť ne takový dopad na samotné hranice středoevropských států):

„Během několika dalších let zanikly čtyři státy a vzniklo deset nových. Překvapivě však nedošlo k velkým změnám, co se týče hranic. Oněch deset nových států bylo předtím socialistickými republikami s většími federálními celky a jejich mezinárodní hranice po roce 1989 zůstaly stejné i po tom, co se tyto celky staly suverénními státy.“¹⁷³

Jedinou výjimku v tomto případě tvořilo Východní Německo, které nebylo součástí většího socialistického federálního státu. Po pádu Berlínské zdi v roce 1989 a pádu

¹⁷⁰ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky.*

¹⁷¹ JOHNSON, Lonnie R. *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, s. 275.

¹⁷² EICHLER, Jan a ŠEDIVÝ, Jiří. *Hlavní rysy mezinárodní situace po skončení studené války*, s. 16.

¹⁷³ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 221.

komunistické vlády bylo Východní Německo znovusjednoceno se svou západní částí - Západním Německem, respektive došlo k zániku Německé demokratické republiky a začlenění jejího území zpět do Německa (Spolkové republiky Německo) v říjnu roku 1990.¹⁷⁴ Jednalo se v podstatě o absorpci Východního Německa Spolkovou republikou Německo, která znamenala zásadní změnu v teritoriálním a geopolitickém uspořádání.¹⁷⁵

Opětovné sjednocení Německa bylo navíc v rámci Evropy přijato různě a nutno podotknout, že někde dokonce s nedůvěrou a značnými pochybami. Někteří evropští představitelé (především polští) vycházeli z toho, že se znovusjednocením Německo pokouší o obnovení své velmocenské pozice. Řešili tudíž, zda se takové Německo stane jejich partnerem či pouhým politickým instrumentem, neboť zde panovala hrozba, že sjednocené Německo opět oživí svůj nacionalismus.¹⁷⁶

Evropští představitelé (a to i britští a francouzští) se také obávali, zda se sjednocením nevrátí Německo zpět do pozice „země ve středu“, která nemá pevně definované hranice a čímž by se mohlo odklonit od své zásadní orientace na Západ. Před Německem se totiž po pádu „železné opony“ objevují nové ekonomické a politické horizonty, a sice střední a východní Evropa. Západní mocnosti se tak obávaly, že by sjednocené Německo mohlo přesunout své politické priority ze Západu na Východ. Tyto obavy však byly zřejmé především v průběhu sjednocování a bezprostředně po něm.¹⁷⁷

Velké změny se pak týkaly hlavně států, které byly během komunistické vlády součástí federálního státu. Jednalo se o Československo, Sovětský svaz a Jugoslávii. V roce 1993 došlo k rozpadu Československa (tehdy již přejmenovaného na Česká a Slovenská Federativní Republika) na dva samostatné státy: Českou republiku a Slovenskou republiku.

Politické změny v Sovětském svazu začaly již v roce 1985 po nástupu Michaila S. Gorbačova k moci, který inicioval řadu politickým reforem. Tyto reformy později vyústily v deklaraci nezávislosti tří pobaltských států v roce 1991. Těmito státy byly Estonsko, Lotyšsko a Litva. O několik měsíců později vyhlásily nezávislost také tři další sovětské státy, a sice Ukrajina, Bělorusko a Moldavsko. V lednu roku 1992 Sovětský svaz zanikl.¹⁷⁸

Největší změny však proběhly v bývalé federální socialistické Jugoslávii během 90. let. Rok 1989 nepřinesl v Jugoslávii jako v ostatních státech střední Evropy pád komunistické vlády, ale spíše pokusy srbského vedení vyřešit spory s albánskou menšinou zavrnutím

¹⁷⁴ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 221.

¹⁷⁵ SIMMS, Brendan Peter. *The Consequences of German Unification for Europe*, s. 13.

¹⁷⁶ HANDL, Vladimír. *Německý multilateralismus a vztahy k státům visegrádské skupiny*, str. 6.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 221.

autonomního statusu Kosova. Tato jednostranná akce srbské vlády byla proti logice sdílené vlády na federální úrovni a to ve výsledku přispělo k napětí s ostatními státy, které se obávaly přílišného nárůstu srbské moci v rámci jugoslávské federace. Tato politická krize vyústila ve vyhlášení nezávislosti Slovinska, Chorvatska, Makedonie a Bosny a Hercegoviny.¹⁷⁹

Změny, které s sebou přinesly události roku 1989 a bezprostředně poté, se udály v době, kdy byl v nekomunistické (západní) Evropě již nastartován integrační proces v podobě tzv. Single European Act , který byl ustaven v roce 1986 Maastrichtskou smlouvou a který svou povahou začal zásadně proměňovat tradiční podobu Evropy jako mezistátního systému suverénních států – vestfálského systému. Single European Act s sebou totiž přinesl volný pohyb zboží, financí, služeb a osob, což muselo nutně proměnit také politickou geografii zemí Evropské unie.¹⁸⁰

Tyto změny a proměna evropské politické struktury tak zvýšily zájem také o střední Evropu. V roce 1993 byla podepsána tzv. Kodaňská smlouva, která počítala s bývalou komunistickou střední Evropou jako součástí procesu evropské integrace. Tím se geopolitické vymezení tohoto regionu a jeho problematika znovu staly zájmem středoevropských politiků stejně jako politiků mimo tento region. Nejen u zemí geografického prostoru střední Evropy, ale i v rámci evropské a celosvětové politiky se začalo hovořit o středoevropské politice. Jinými slovy řečeno to znamená, že střední Evropa se znovu „vrátila“ do Evropy a povědomí Západu a opět se stala geopolitickým regionem.¹⁸¹

V tomto bodě je však nezbytné poznamenat, že ačkoli se v 90. letech 20. století znovu začalo o střední Evropě uvažovat jako o geopolitickém regionu a zvýšil se zájem o její geopolitické vymezení, neobjevily se v podstatě žádné nové geopolitické koncepty středoevropského regionu, byť vlivem historicko-politických událostí samozřejmě došlo k výrazným modifikacím původních konceptů z dob před studenou válkou, respektive z doby vestfálské systému. Můžeme se proto opět setkat se třemi základními geopolitickými vymezeními střední Evropy: **střední Evropa jako „Most“, „Mitteleuropa“ a „evropská periferie“**.¹⁸²

¹⁷⁹ MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*, s. 223.

¹⁸⁰ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 333.

¹⁸¹ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 333.

¹⁸² DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky*.

Obr. 14. Střední Evropa po roce 1989 – v postvestfálském systému (převzato z Historical Atlas, str. 222)

5.1 Střední Evropa jako „most“ mezi Východem a Západem

Na geopolitický koncept střední Evropy jako jakéhosi mostu mezi Východem a Západem navazuje především okruh středoevropského disentu od konce 70. let., který se často vrací k rakousko-uherské myšlence. Rakousko-Uhersko je chápáno jako historicky zcela jedinečný kulturní a politický útvar a jako možná základna budoucího politického uspořádání střední Evropy v podobě středoevropské federace.¹⁸³

Do 90. let je tento geopolitický koncept střední Evropy ideově spojován především s konzervativním proudem a s geografickým prostorem bývalé podunajské monarchie. Změna však přichází koncem 90. let, kdy koncept „Mostu“ začíná prosazovat také politická levice, přičemž geografické politické centrum toho konceptu se přesouvá z maďarského prostředí do Polska. Tento ideový a geografický posun má svůj původ jednak v připojení se tří středoevropských států, a sice Polska, České republiky a Maďarska, k Severoatlantické alianci v roce 1999, a jednak tím, že případný vstup bývalých komunistických zemí střední Evropy se v této době stal předmětem konkrétních politických jednání.

Na tato jednání, respektive na začleňování středoevropských států do západních institucí logicky reagovala levicová opozice, která se obávala, že střední Evropa nebude stát

¹⁸³ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky.*

vyrovnaně mezi Západem a Východem, ale dojde k jejímu vychýlení ve směru západní Evropy. Politická levice proto sahá po geopolitickém konceptu střední Evropy jako „Mostu“, neboť ten zdůrazňoval roli Evropy jako jakéhosi prostředníka, který vyvažoval rovnovážný stav mezi Západem a Východem.¹⁸⁴

Především pak tento koncept bývá spojován se Slovenskem v 90. letech, kdy představa střední Evropy jako jakéhosi „Mostu“ byla často chápána jako nejpřirozenější mezinárodní postavení Slovenska mezi Západem a Ruskem. Vhodným konceptem se chápání střední Evropy jako „mostu“ stalo také pro Polsko, součástí jehož politiky byly zvláštní vztahy s Ruskem i přes polské členství v celoevropských i středoevropských institucích. Právě pozice Polska jako jakéhosi mostu posílila jeho pozici v rámci celé Evropy, čímž se Polsko stalo přirozeným centrem střední Evropy.¹⁸⁵

¹⁸⁴ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 334.

¹⁸⁵ Tamtéž.

5.2 Střední Evropa jako Mitteleuropa

Kromě konceptu střední Evropy jakožto „Mostu“ se však znovu objevuje také koncept „Mitteleuropy“, který ztratil na významu po první světové válce a prohře Německa, avšak po konci studené války opět nabývá na důležitosti a získává své stoupence, byť samozřejmě v poněkud upravené formě, která lépe zapadala do tehdejšího politického kontextu. Tento znovuoživený zájem o koncept „Mitteleuropy“ je dán novým geopolitickým postavením Německa v rámci evropského kontinentu. V roce 1990 totiž došlo ke znovusjednocení Německa, v roce 1995 pak ke vstupu Rakouska do Evropské unie, v rámci které se navíc vážně uvažovalo o rozšíření východním a jihovýchodním směrem.¹⁸⁶ Všechny tyto změny přitom měly zcela zásadní vliv na postavení Německa:

„Připojení 'nových zemí' se Spolková republika Německo stala zemí Evropské unie s výrazně největším počtem obyvatel. Prohloubení evropského integračního procesu zase znamenalo odstranění těch nejviditelnějších symbolických (a nejen symbolických) atributů suverenity, které v celoevropském kontextu odlišovaly Rakousko od Německa.“¹⁸⁷

K odstranění hranic nejen symbolických ale i formálních navíc skutečně došlo v roce 1998, kdy Rakousko přistoupilo k Schengenským dohodám, které znamenaly konec hraničních kontrol mezi Rakouskem a Německem. Od roku 2002 navíc platí v obou těchto státech stejná měna, a to euro.¹⁸⁸ Jinými slovy řečeno formální sjednocení německého státu jako i jakési symbolické sjednocení s Rakouskem (tedy dalším německy hovořícím obyvatelstvem v Evropě) došlo k faktickému posílení německé pozice a role v celoevropském kontextu.

Toto spojení německy hovořících oblastí umožnilo návrat k základům geopolitického konceptu „Mitteleuropy“, neboť ten stál na základní myšlence spojení všech německých obyvatel v jednom státě, především pak Rakouska s Německem, které by dohromady tvořily pevnou a silnou střední Evropu v postavení vůči Západu a Východu, respektive Rusku. Německá „Mitteleuropa“ se tedy vymezovala vůči svým západním sousedům a svému ruskému sousedovi.¹⁸⁹

Geopolitická situace Evropy se však od konce první světové války výrazně proměnila a v důsledku toho také německá středoevropská politika. Především došlo k pádu „železná

¹⁸⁶ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky.*

¹⁸⁷ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 334.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž.

opony“, která tak opětovně propojila Evropu a umožnila rozšíření Evropské unie na východ. Tímto rozšířením se v podstatě „zvětšuje“ Evropa, čímž se mění také pozice Německa, které již není „okrajem“ Západu či Evropských společenství, ale nově se nachází v „centru“ Evropské unie. Německo se proto logicky stalo hlavním obhájcem rozšíření Evropské unie po konci studené války.

Rozdíl však spočívá v tom, že postudenoválečná „Mitteleuropa“ se již nevymezovala vůči Západu, ani Rusku, ale naopak se snažila svou německou zahraniční politikou prohloubit spolupráci všemi geostrategickými směry. Další změnu pak můžeme spatřovat v rozprostření německy hovořícího obyvatelstva. Zatímco v době první světové války za dob Rakousko-Uherska zabíralo německy hovořící obyvatelstvo značnou část území střední Evropy, po konci studené války je to pouze Německo a Rakousko (kromě Jižního Tyrolska). Z ostatních oblastí střední Evropy německé komunity prakticky vymizely stejně jako německý jazyk samotný, čímž se výrazně eliminoval vliv německé kultury ve středoevropské oblasti, tedy na území potenciální „Mitteleupy“. Koncept „Mitteleupy“ je tak v postudenoválečné době přijímán jen vlažně a pouze malou částí středoevropské oblasti.¹⁹⁰

5.3 Střední Evropa jako „periferie Západu“

Nejvíce se však po studené válce ujal poslední geopolitický koncept střední Evropy, a sice pojetí středoevropské oblasti jako tzv. „periferie Západu“ (viz Milan Kundera výše)¹⁹¹. Toto pojetí se stalo významným především v samotné střední Evropě a projevilo se spoluprací mezi jednotlivými středoevropskými státy v rámci nejrůznějších iniciativ a uskupení.

Střední Evropa podle tohoto pojetí vždy patřila do Evropy a k Západu, ale na určitou dobu byla Východem (Sovětským svazem) „unesena“, což způsobilo její zaostání jako periferie za přirozeným centrem, tedy západní Evropou.¹⁹² Toto pojetí bylo všeobecně přijímáno, zvláště pak obyvateli středoevropského regionu.

¹⁹⁰ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 335.

¹⁹¹ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky*.

¹⁹² HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 335.

„Překonání všech rozdílů mezi střední a západní Evropou, plné zapojení do všech politických a ekonomických struktur Západu, bylo základním heslem nových demokratických vlád Polska, Československa a Maďarska na počátku 90. let.“¹⁹³

Středoevropská politika se tak zaměřila na začlenění střední Evropy „zpět do Evropy“ a západních institucí, což bylo dlouhodobým ekonomickým a politickým programem společným především pro tři středoevropské státy – Českou republiku, Polsko a Maďarsko. Tento zájem se tak stal základem pro společnou středoevropskou politiku 20. a 21. století, jež se projevilo například v roce 1991 vytvořením Visegrádské skupiny složené z těchto tří států (po rozpadu Československa složené ze čtyř států, a sice České republiky, Slovenské republiky, Polska a Maďarska).¹⁹⁴

Dalšími uskupení, které odrážejí tento geopolitický koncept střední Evropy a středoevropskou spolupráci je například tzv. Hexagonála, která byla roku 1992 změněna na Středoevropskou iniciativu, či CEFTA – Středoevropská dohoda o volném obchodu.¹⁹⁵ Obě tato uskupení však mají více členů než Visegrádská čtyřka a nejedná se proto o čistě středoevropskou spolupráci, neboť jsou do nich zapojené také východní a jihovýchodní evropské státy, na rozdíl od Visegrádské skupiny, kterou jsme si výše definovali jako úzké pojetí střední Evropy a jako střední Evropu pro tuto práci.

5.3.1 Visegrádská skupina

Po roce 1989 vzniklo ve středoevropském prostoru mocenské vakuum, v důsledku kterého se stalo společným zájmem středoevropských států obnovení plné nezávislosti a upevnění silné pozice střední Evropy.¹⁹⁶ Za tímto účelem vznikla Visegrádská skupina, která byla založena v severomaďarském městě Visegrád v roce 1991 na společném jednání představitelů tří středoevropských států, prezidenta Česko-slovenské federativní republiky Václava Havla, maďarského premiéra Józsefa Antalla a polského prezidenta Lecha Wałęsy. Toto uskupení se původně neoficiálně nazývalo Visegrádská trojka (V3), ale vlivem rozdělení Česko-slovenské federativní republiky na dva samostatné státy došlo k transformaci na Visegrádskou čtyřku (V4).¹⁹⁷

¹⁹³ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 335-336.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 336.

¹⁹⁵ LUKÁŠEK, Libor. *Visegrádská skupina a její vývoj v letech 1991-2004*.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ <http://www.visegradgroup.eu/historie>

Tři uvedení političtí představitelé podepsali deklaraci o blízké spolupráci jejich států v odstranění totalitních struktur, vybudování parlamentní demokracie s fungující tržní ekonomikou a v plné integraci jejich členů do evropských struktur.¹⁹⁸ *Deklarace o spolupráci České a Slovenské Federativní republiky, Polské republiky a Maďarské republiky*¹⁹⁹ obsahovala konkrétně dva základní strategické cíle: spolupráce při vytváření stabilního prostředí ve střední Evropě po rozpadu bipolárního uspořádání světa a Evropy; a spolupráce při co nejrychlejším zahájení integračních procesů a následném začleňování se do euroatlantických struktur (NATO a EU).²⁰⁰

Setkání na nejvyšší úrovni v Bratislavě (1990), Krakově (1991) a v Praze (1992) přinesla řadu významných dokumentů a prohlášení o významu bezpečnostní a ekonomické spolupráce, o významu obrany národních a lidských práv, o energetické a ekologické spolupráci stejně jako prohlášení k integraci do euroatlantických struktur.²⁰¹ Jejich spolupráce byla přitom založena na myšlence, že členské státy V4 jsou součástí jedné civilizace sdílející kulturní a intelektuální hodnoty stejně jako mají společné kořeny náboženských hranic, přičemž jejich cílem je tyto společné kořeny a hodnoty zachovat a ještě více posílit. Euroatlantickou integraci proto chápaly jako další prohloubení a zeslabení hranic, které je oddělovaly. Cíle začlenění do Severoatlantické aliance pak skutečně dosáhly v letech 1999 (Česká republika, Maďarsko, Polsko) a 2004 (Slovensko)²⁰², do Evropské unie pak 1. května 2004.²⁰³ Jejich ekonomická kooperace měla navíc za výsledek vznik Středoevropské sféry volného obchodu.²⁰⁴

Co je důležité zmínit, je fakt, že V4 nebyla vytvořena za účelem jakkoli konkurovat nebo alternovat úsilí celoevropské integrace, nebo dokonce oslabovat vzájemné vztahy s jinými státy. Zájmem V4 je naopak navázat spolupráci i s ostatními částmi Evropy, a to především se sousedními státy.²⁰⁵ Co je tedy primárním zájmem V4, je snaha působit jako silný celek středoevropských států, jako silná úzce pojatá střední Evropa a veškeré aktivity V4 jsou směřovány k posílení stability a spolupráce také v rámci širšího středoevropského regionu. Visegrádské uskupení například spolupracuje s Rakouskem

¹⁹⁸ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky.*

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ LUKÁŠEK, Libor. *Visegrádská skupina a její vývoj v letech 1991-2004.*

²⁰¹ PERNAL, Marek. *Visegrád a smysl regionální spolupráce*, s. 37.

²⁰² Tamtéž, s. 37.

²⁰³ <http://www.visegradgroup.eu/v4-110412>

²⁰⁴ PERNAL, Marek. *Visegrád a smysl regionální spolupráce*, s. 37.

²⁰⁵ <http://www.visegradgroup.eu/v4-110412>

a Slovinskem prostřednictvím tzv. Regionálního partnerství, či s dalšími zeměmi střední a východní Evropy v rámci programu V4+.²⁰⁶

Na visegrádské spolupráci se pak dobře projevuje nerovnoměrné postavení jednotlivých členských států jako i odlišné vnímání těchto států ostatními evropskými zeměmi. Výjimečné postavení mezi členskými státy Visegrádské skupiny má Polsko, které se od zbylých visegrádských států liší svou velikostí, ale také svým geostrategickým postavením.²⁰⁷

Jiným problémem může být také jisté soupeření mezi jednotlivými členskými státy o jejich postavení nejen v rámci V4, potažmo středoevropského regionu, ale v rámci celé Evropské unie a tedy i v rámci vztahů se Západem.²⁰⁸ Tyto otázky spolupráce visegrádských států jak mezi sebou tak s ostatními evropskými státy se navíc méně či více proměňují v závislosti na vnitropolitickém vývoji jednotlivých členských států.²⁰⁹

„Politické změny v Československu a jeho následný rozpad představovaly vážnou výzvu pro udržení seskupení. Samostatné Slovensko oživilo antagonismus vůči Maďarsku a celkově začalo svou zahraniční politiku orientovat více na Rusko. Odrhnutím slovenského území se ČR geopoliticky posunula více na západ, čímž ztratila bezprostřední hranici s územím bývalého SSSR a začala se více formovat jako součást společenství západních států.“²¹⁰

Integritu visegrádského seskupení tak bylo poměrně těžké udržet a do roku 1997 se proto můžeme shledat především s trendem dezintegrace V4 (vlivem dezintegrace celého regionu) a úpadkem konceptu jednotné střední Evropy. Rozpad Československa a snahy jednotlivých států o rychlejší a separátní začlenění do euroatlantických struktur oslabily společné zájmy států V4 natolik, že došlo k ustrnutí myšlenek o samotném Visegrádu. Spolupráce středoevropských států se tak v podstatě omezila pouze na hospodářskou spolupráci, výsledkem čehož byla výše již zmiňovaná Středoevropská zóna volného obchodu, CEFTA.²¹¹ Jelikož však bylo Visegrádské uskupení závislé na vnitropolitickém vývoji svých členských států, změna přichází po výměně českých a slovenských politických elit. Slovenské

²⁰⁶ <http://www.visegradgroup.eu/historie>

²⁰⁷ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 336.

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky*.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ VEZÉR, Zoltán. *Visegrád v integrující se Evropě*, s. 40.

zahraničně-politické směřování se změnilo, což umožnilo obnovit středoevropskou regionální spolupráci.²¹²

I přes dřívější problémy a jisté „nedostatky“ se však z V4 stalo potřebné a důležité uskupení, neboť státy V4 jsou státy s podobnými ekonomikami a řeší obdobné zahraničně-politické otázky (např. přijetí jednotné evropské měny, apod.) a kromě jiného přispělo visegrádské uskupení k obnovení používání pojmu „střední Evropa“ na Západě.²¹³ Visegrádské uskupení je tak dokonalým příkladem geopolitického konceptu střední Evropy jako „periferie Západu“, která se snaží začlenit „zpět do Evropy“. Toto pojetí přestane být aktuální v momentě, kdy přestanou být středoevropské státy kulturně, ekonomicky a sociálně odlišné od západoevropských států a kdy tak v podstatě dojde k „návratu“ středoevropského regionu do Evropy.²¹⁴

5.4 Postvestfálské geopolitické postavení střední Evropy

Po roce 1989 musela střední Evropa znovu hledat své místo a znovu definovat své postavení v rámci celé Evropy, což bylo jednak ovlivněno historicko-politickým kontextem, který vyprodukoval (respektive modifikoval původní) geopolitické koncepty střední Evropy, jenž každý pojímal střední Evropu odlišně, jednak rozpadem Sovětského bloku a jakýmsi „návratem“ geopolitického středoevropského regionu. Především však byly změny v geopolitickém vymezení střední Evropy jako i celoevropské struktury způsobeny systémovou změnou, tedy přechodem z vestfálského systému na postvestfálský, což je úzce propojeno s postupně se prohlubující integrací evropského kontinentu a založením Evropské unie.

Změna základních pilířů fungování mezinárodních vztahů i mezinárodního systému obecně musela nutně přinést také změnu do pojetí a vymezení středoevropského regionu, konkrétněji pak musela znamenat také modifikaci jednotlivých geopolitických konceptů. Region střední Evropy bude samozřejmě jinak vnímán v anarchickém antagonistickém systému vzájemného vyvažování, jinak pak v systému transnacionální spolupráce, kde postupně mizí nejen symbolické, ale i teritoriální hranice mezi státy a kde tudíž musí dojít k novému politicko-geostrategickému vymezování.

²¹² DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu „střední Evropa“ a jejich důsledky.*

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s.337.

V postvestfálském systému se ujaly především tři geopolitické koncepty, které byly známy již z období před rokem 1989, tedy z vestfálského systému. Vymezení střední Evropy jako „**Mostu**“ mezi **Východem a Západem** chápe střední Evropu jako prostředníka, který stojí zcela vyváženě mezi Západem a Východem (Ruskem) a není přikloněn ani k jedné straně. Jinými slovy řečeno jde o nezávislý region patřící do Evropy, ale jinak zcela oddělený a odlišný od východní i západní Evropy. Vzhledem k politickým událostem nebyl tento koncept v roce 1989 a v následujících letech příliš rozšířen vzhledem k politickým událostem. Střední Evropa a její obyvatelé i představitelé se chtěli po sovětské nadvládě co nejrychleji začlenit zpět do Evropy a připojit se k Západu. Je tedy logické, že se spíše prezentovaly jako přirozená součást Západu než jako odlišná a samostatná část Evropy.

Koncept „Mostu“ však postupně získával a může získávat na aktuálnosti vlivem případného rozšíření Evropské unie dále na východ Evropy (například členství Ukrajiny). Střední Evropa by se pak v podstatě stala skutečným středem Evropy, nikoli jejím okrajem a získala by významné postavení v tom smyslu, že na rozdíl od západních členských států EU by měla k těm východním blíže jak svou kulturou a dalšími charakteristickými rysy, tak také svou historií a jako taková by proto Střední Evropa východním zemím lépe „rozuměla“ a mohla lépe hrát jakéhosi prostředníka či roli „mostu“ mezi západní a východní Evropou a usnadnit tak lepší a snadnější zapojení východoevropských států do unijní struktury.²¹⁵ Tuto koncepci může pro svou zahraniční politiku využít především Polsko jako nejsilnější středoevropský stát, který by především hrál roli „mostu“ a zprostředkovatele. Tím se samozřejmě významně posiluje polská úloha a v důsledku toho také postavení a role celého středoevropského regionu.

Zatímco koncept „Mostu“ závisí na evropské integraci, koncept „Mittleuropy“ je postaven na rozložení sil uvnitř institucionální struktury EU. Pokud by měly rozhodující slovo v EU silné státy, pak by pro Německo bylo vytvoření tzv. Mittleuropy vysoce výhodné (zde myšleno pouze jako sféra vlivu, neboť vytvoření formálního soustátí by uvnitř Evropské unie nebylo možné).

„Za předpokladu, že by se Evropská unie stala takovou politickou asociací států, která by zvýhodňovala uvnitř postavení velkých států, pak by pochopitelně bylo výhodné pro

²¹⁵ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 337.

*Německo vytvořit si formou užší spolupráce určitou širší oblast ze států, které by podporovaly jeho politiku v rámci Evropské unie.*²¹⁶

Střední Evropa tak má pro Německo zcela zásadní význam, jak z ekonomického, tak z identitního hlediska a z toho důvodu zůstane středoevropská politika důležitým zájmem a součástí německé evropské politiky. Ekonomicky je střední Evropa pro Německo důležitá z toho důvodu, že jej výrazně posílí formou společného obchodu stejně, jako podpoří jeho politiku v celoevropském měřítku. Německo v podstatě získá vliv a podporu více států, větší evropské oblasti, což se pro něj může stát výhodou během rozhodování na celoevropské úrovni. V symbolické/identitní rovině je střední Evropa pro Německo také důležitá, neboť by tak došlo k propojení těch území, která byla kdysi úzce propojena německým jazykem a německým obyvatelstvem.

Vlivem proměny mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský dochází také k proměně vymezení Mitteleuropy. Původní pojetí střední Evropy jako Mitteleuropy bylo zamýšleno jako silná střední Evropa v postavení vůči Západu a Východu (Rusku). Mitteleuropa po roce 1989 se však již proti nikomu nevymezuje, nýbrž v důsledku změny mezinárodního prostředí z anarchického a antagonistického na prostředí kooperativních a transnacionálních vztahů se snaží o prohloubení vztahů všemi směry, tedy jak na Západ, tak na východ.

Nicméně je důležité podotknout, že ačkoli je střední Evropa v rámci konceptu „Mitteleuropy“ pro Německo velice významnou oblastí, pro západní Evropu středoevropský region nehraje v tomto případě přílišnou roli.

Poslední koncept uvažuje o střední Evropě po roce 1989 jako o „**periferii Západu**“, tedy oblasti, která dříve patřila k Západu, ale na níž sám Západ zapomněl v době studené války. Tento koncept se pak nejvíce prosazuje především v samotné středoevropské oblasti. V tomto případě jsou to však především samy středoevropské státy, kdo se snaží o „návrat do Evropy“ a posílení pozice střední Evropy v rámci celého evropského kontinentu formou různých uskupení a organizací. Nicméně i pro západní Evropu hraje střední Evropa v tomto případě určitý význam, neboť teprve začlenění středoevropských států do EU ji dává celoevropský rozměr z geopolitického hlediska a nejedná se tak pouze o západoevropskou iniciativu. To EU samozřejmě posiluje ve světové politice. Proto je střední Evropa a její „návrat“ do Evropy po roce 1989 pro západní Evropu důležitý.

²¹⁶ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 337.

Zatímco další evropská integrace ve smyslu rozšiřování EU na východ (vně EU) střední Evropu posílilo a může nadále posílit, neboť ji tak postavilo do skutečného středu Evropy, ale také z ní učinilo jakéhosi prostředníka, hlubší integrace ve smyslu dalšího sbližování jednotlivých politik a kultur a dalšího rozměňování hranic mezi jednotlivými členskými státy EU (uvnitř EU) může vést k situaci, kdy střední Evropa jako samostatný a specifický subregion Evropy s vlastní identitou z geopolitického hlediska opět zanikne.²¹⁷ Tentokrát však ne vlivem sounáležitosti k sovětskému bloku, ale k „Západu“, respektive k Evropské unii.

Středoevropská politika je sice stále velmi významná, což je dáno jednak středoevropskými regionálními iniciativami, které reprezentují střední Evropu v rámci celé Evropy, ale také silným zájmem Německa a Polska, jež svou zahraniční politiku staví na středoevropské otázce. Spolupráce mezi samotnými středoevropskými státy je však do určité míry limitovaná.²¹⁸

Limity spolupráce mezi jednotlivými středoevropskými státy jsou dány v první řadě velikostním nepoměrem mezi nimi.²¹⁹ Polsko a Německo, počítáme-li ho také do střední Evropy, jsou větší než zbytek středoevropských států, tudíž jejich pozice v rámci celoevropského kontextu je odlišná, než ostatních středoevropských států menší velikosti. Spolupráce j však omezena také mezi malými středoevropskými státy, neboť ty jsou v podstatě vzájemně izolované jazykovou rozdílností.²²⁰ Ta od sebe izoluje české, rakouské, slovenské a maďarské politické prostředí a zamezuje tak nějaké bližší a úspěšnější spolupráci. Visegrádské uskupení sice spojuje Českou republiku, Slovensko a Maďarsko (plus větší Polsko), nicméně právě v rámci tohoto uskupení jsou limity středoevropské spolupráce dobře patrné. Jazykově blízké si tak v podstatě jsou jen Česká a Slovenská republika, kterým tak může například zavedení společné měny pomoci výrazněji upevnit vzájemné vztahy.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že vlivem postvestfálského systému a jeho základní povahy tak dochází k hlubší a širší evropské integraci. Rozšiřování EU na východ má za následek posílení pozice střední Evropy v „centru“ Evropy, čímž se stává atraktivní pro ostatní členské státy. Na druhou stranu hlubší integrace v rámci institucionální struktury EU vede k rozměňování hranic mezi střední a západní Evropou a k zmenšování rozdílů

²¹⁷ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 337.

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž, s. 338.

mezi nimi, což může ve výsledku vést až k úplné ztrátě geopolitické identity střední Evropy v celoevropském kontextu.²²¹

Obecně tak lze říci, že bezprostředně po konci studené války dochází k oživení pojmu střední Evropa, což také ovlivňuje budoucí směřování zemí v tomto prostoru. Středoevropská regionální spolupráce a znovuoživení a upevnění pozice střední Evropy jejím státům výrazným způsobem pomohlo v přechodném období, kdy se snažily odpoutat od Východu (Sovětského svazu) a znovu se začlenit do Evropy, respektive do západních struktur. Instituce Západu (Evropská unie, NATO) však ke kandidátským zemím přistupovaly spíše individuálně, než jako k zemím jednoho regionu, čímž došlo k zeslabení spolupráce mezi jednotlivými středoevropskými státy. Vlivem jejich stále hlubšího začleňování do struktur západních institucí pak dochází k zeslabování také jejich specifčnosti jako středoevropského regionu a koncem 90. let se tak začíná mluvit o zániku střední Evropy jako konceptu sjednocující tento region.²²²

²²¹ HNÍZDO, Bořivoj. *Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu*, s. 338.

²²² DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky*.

6 ZÁVĚR - KOMPARACE ROLE A VLIVU STŘEDNÍ EVROPY PŘED A PO ROCE 1989

V předcházejících kapitolách jsme si představili základní pokusy o vymezení střeoevropského regionu a jeho roli/vliv ve vestfálském systému, respektive postvestfálském. V závěru této práce se pokusíme poznatky zjištěné výše vzájemně porovnat a určit tak, v kterém ze dvou pozorovaných období (do roku 1989 a po roce 1989) měl region střední Evropy větší roli v celoevropském kontextu a větší vliv na okolní státy, pakliže nějaký vliv vůbec měl a dá-li se samozřejmě vůbec hovořit o nějaké významnější roli tohoto regionu, neboť jak jsme si ukázali výše, ne vždy tomu tak bylo.

Komparace role/vlivu střední Evropy je úzce spojená s komparací vestfálského a postvestfálského systému mezinárodních vztahů. Vzhledem k proměně základních pilířů fungování mezinárodního systému jako i jeho povahy samotné, je samozřejmé, že dojde k proměně také geopolitického chápání či vymezení určitého regionu. Zatímco v jednom systému může rozdělení do jednotlivých regionů a jejich vymezení hrát zcela klíčovou úlohu pro fungování mezinárodních vztahů, v systému fungujícím podle jiných pravidel může být situace odlišná a na vymezení jednotlivých regionů už nemusí natolik záležet, což je i případ vestfálského/postvestfálského systému.

Proměna mezinárodního systému tedy do značné míry ovlivňuje utváření geopolitcko-kulturních konceptů regionů, čímž ve výsledku určuje také jejich pozici v systému a případný význam. Z toho důvodu je proto nezbytné se při zkoumání role určitého regionu zabývat nejdříve systémem obecně. To jsme učinili výše v této práci, když jsme si nastínili základní definice vestfálského a postvestfálského systému, jak jej ve své práci charakterizuje Robert Cooper.

Zatímco vestfálský systém je charakteristický svou antagonistickou povahou nutící jednotlivé národní státy se striktně vymezenými hranicemi neustále vyvažovat stav na základě tzv. principu mocenské rovnováhy, postvestfálský mezinárodní systém je založen na přeshraniční spolupráci států, jejichž hranice postupně zeslabují vlivem stále hlubší integrace. Z toho vyplývá, že ve vestfálském prostředí je nutné hledat spojence případně jiné prostředky k zajištění své pozice v systému, zatímco ve vestfálském systému dochází k navazování vztahů a postupnému sjednocování států, potažmo regionů. Obecně se tak dá říci, že komparace vestfálského a postvestfálského systému je v podstatě komparace systému národních států a Evropské unie, respektive hluboké a široké integrace systému.

Veškeré snahy o určení role a významu středoevropského regionu a obecně jeho pozice v systému proto musely reagovat na základní charakteristiky daného mezinárodního systému a do značné míry se proto liší v jednotlivých obdobích, byť jejich základní myšlenka a rozřazení do jednotlivých proudů zůstávají stejné po celou dobu.

V předchozích částech práce jsme si představili základní geopoliticko-kulturní koncepty a vize střední Evropy jak ve vestfálském, tak postvestfálském systému. V obou systémech se přitom geopolitické a kulturní vize střední Evropy dají rozřadit do tří základních skupin – **západní koncepty, které chápou střední Evropu jakou jakousi periferii Západu,** stále však jako svou nedílnou součást; **středoevropské koncepty, které se střední Evropou pracují jako s „mostem“ či oblastí propojující Východem se Západem;** a nakonec **východní (ruské), které středoevropský region chápou jako větší oblast vnitřně poměrně diferenciovanou, jejíž přinejmenším východní část náleží k Východu, odtud termín „středovýchodní Evropa“.**

Ve vestfálském systému se prosazují především kulturní koncepce **austroslavismu, panslavismu, pangermanismu a následně neoslavismu, koncept „Mitteleuropy , koncept národního státu T. G. Masaryka a podunajské federace Milana Hodži podobné konceptu tzv. „Cordon Sanitaire“.** Austroslavismus, koncept národního státu a podunajskou federaci pak lze chápat jako středoevropské koncepty. Panslavismus a neoslavismus se naopak řadí k těm východním, kdežto pangermanismus, koncept „Mitteleuropy a „Cordonu Sanitaire“ k západním konceptům střední Evropy. Všechny tyto koncepty pracují se dvojitou podobou střední Evropy – **se sjednocenou střední Evropou** v rámci větší a mnohonárodnostní říše či středoevropské federace, **ne se střední Evropou složenou z malých a samostatných států.**

Ne jinak je tomu také v postvestfálském systému, tedy po roce 1989. V tomto období se opět můžeme setkat se třemi základními proudy geopoliticko-kulturních konceptů a vizí střední Evropy jako v předchozím období. Být' znamenal konec studené války poměrně zásadní změnu fungování mezinárodních vztahů a mezinárodního systému samotného, nepřineslo to výraznou změnu v konceptech středoevropského regionu a snahách tento region vymezit. Nicméně, koncepty a vize střední Evropy (obecně jakéhokoli regionu) musely a musejí samozřejmě reagovat na historicko-politické události stejně jako na ony změny ve fungování mezinárodního systému.

„Několik desetiletí jsme o Evropě mohli uvažovat jen jako o dvou oddělených částech, které měly pramálo společného. O střední a východní Evropě jsme dokonce mohli přemýšlet

*jen jako o pevné součásti východního bloku, v němž byl život určován Sovětským svazem. Konec konfliktu Východ – Západ spojil starý kontinent opět do jednoho celku, který nyní musí nalézat nové formy společného soužití a spolupráce. Rozpadem blokového bipolárního uspořádání a rozpuštěním Sovětského svazu vznikl (obnovil se?) nový geopolitický prostor.*²²³

V postvestfálském systému se pak tedy můžeme setkat s modifikovanou verzí vestfálských konceptů – opět tedy pojetí **střední Evropy jako jakéhosi „mostu“ mezi Východem a Západem a s konceptem střední Evropy jako části Západu, respektive Východu.**

Přestože byly geopoliticko-kulturní koncepty střední Evropy víceméně stejné, byť částečně upravené v postvestfálském systému, neznamená to nutně, že vliv a role střední Evropy byl ve vestfálském a postvestfálském systému také stejný, nebo jen nepatrně odlišný. Jak vyplývá ze zkoumání výše v této práci, střední Evropa v době vestfálského systému byla velmi důležitou oblastí s velkým významem pro ostatní evropské státy, respektive pro samotný evropský mezinárodní systém. Jednak působila jako jakési nárazíkové pásmo mezi Západem a Východem, ale především působila jako vyvažovatel mocenské rovnováhy v případě německých/ruských geopolitických zájmů. To se jí dařilo po tu dobu, co byla sjednocená v rámci rakousko-uherské říše. Střední Evropu jako součást Habsburské monarchie můžeme také považovat za poměrně vlivnou, což je však dáno především její sounáležitostí k Habsburské monarchii.

Toto tvrzení se ostatně potvrdilo po první světové válce a rozpadu Rakouska-Uherska. Nesjednocená střední Evropa byla stále geopoliticky důležitou oblastí s významnou rolí v celoevropském kontextu, avšak její vliv na okolní státy a na evropské dění byl prakticky nulový. Jednotlivé malé a hlavně slabé střeoevropské státy nebyly schopné ovlivnit rozhodnutí okolních mocností ani v případě, kdy se jednalo o ně samé a jejich další osud (viz Mnichovská dohoda). Je tedy patrné, že rozbití Rakouska-Uherska a založení nových nezávislých států nevytvořilo ve střední Evropě ani zdaleka ideální situaci. Toto období a následné události ukázaly, že jistý druh federace byl, ať už pro politickou či ekonomickou stabilitu nejen střední Evropy, ale obecně celé Evropy, zásadní v době antagonistického vestfálského systému.²²⁴

²²³ WAISOVÁ, Šárka. *Regionální integrace ve střední Evropě*, s. 49.

²²⁴ SUGAR, Peter F. *The Nature of the Non-Germanic Societies under Habsburg Rule*, s. 30.

Po zbytek vestfálského systému pak o případném vlivu či roli středoevropského regionu můžeme hovořit jen stěží vlivem geopolitického vyprázdnění tohoto termínu.

Postvestfálské vymezení střední Evropy je však, jak jsme si již řekli výše, úzce spjata a ovlivněno historickými událostmi, v tomto případě tedy rozpadem Sovětského bloku. Vlivem toho dochází k jistému „návratu“ středoevropského regionu a k opětovnému oživení střední Evropy jako oblasti složené z několika malých a samostatných států, které nutně musí hledat svou pozici v rámci celé Evropy a hájit svou identitu. Tak se po čtyřech desetiletích opět objevuje nesjednocená střední Evropa usilující o začlenění do euroatlantických struktur, v podstatě tedy usilující o přičlenění k Západu. Podobně jako po rozpadu Rakouska-Uherska musely středoevropské státy hledat své místo v rámci celé Evropy a hájit svou identitu, musely tak tedy činit i po rozpadu Sovětského svazu. Jejich situace je v tomto v podstatě stejná jako o sedm desítek let dříve.

Nyní však musí reagovat na jiné okolnosti a jinou situaci v mezinárodním prostoru, než tomu bylo po první světové válce. Během první světové války totiž region střední Evropy geopoliticky nezmizel. Nemusel tak po rozpadu habsburské říše bojovat o svůj „návrat“ do Evropy. Přestože byly středoevropské státy před a během první světové války součástí větší mnohonárodnostní říše, stále byly také součástí Evropy. Během studené války však byla jejich situace jiná, jak jsme si v této práci ukázali. Proto se logicky liší také jejich situace po roce 1989, kdy, byť se opět staly samostatnými státy, nemusely nyní pouze hájit svou identitu, ale také se zasadit o onen „návrat“.

Postvestfálské vymezení a koncepty střední Evropy jsou tedy úzce spojeny s integračními procesy a snahy začlenit středoevropské státy do Evropy, respektive do euroatlantických struktur, s čímž v podstatě pracují všechny tři základní skupiny konceptů. Z toho také vyplývá hlavní význam a role střední Evropy v počátcích postvestfálského systému. Ta spočívala právě v integraci regionu střední Evropy do západních struktur, o což usilovali nejen političtí představitelé samotné středoevropské oblasti, ale i Západ v čele s Německem.

Střední Evropa měla a má pro Německo v postvestfálském systému, ostatně jako už ve vestfálském systému, velký význam. V postvestfálském systému je však role středoevropského regionu pro Německo ještě výraznější. V době studené války se Německo nachází na samém okraji Západu, je jakousi „periferií“ integrované demokratické Evropy na hranici s Východním blokem. Rozpad sovětského bloku a integrace střední Evropy do evropských struktur tak znamená posunutí Německa do skutečného středu Evropy.

Postavení Německa se tak geopoliticky zlepšilo, neboť je z „periferie“ posunuto do geografického centra Evropské unie.

Vzhledem ke geografické i historické blízkosti se středoevropskými státy se navíc zapojením střední Evropy do Evropské unie zvýší množství potenciálních partnerů Německa, což pro Německo znamená výhodné postavení v rámci unijních orgánů a jisté podporovatele německé evropské politiky.

Z toho i z výše uvedeného lze vyvodit, že ani v postvestfálském systému nebyly význam a role střední Evropy zanedbatelné. Jednalo se nicméně spíše o význam v symbolické/identitní rovině, nežli v té ekonomické, byť například pro Německo byl „návrat“ středoevropského regionu do Evropy také poměrně důležitý.

Položíme-li si tedy otázku, zda byla střední Evropa po roce 1989 úspěšná či nikoli, musíme nejdříve blíže určit, v čem konkrétně měla být úspěšná/neúspěšná. Střední Evropa jako projekt budování společné identity, tzv. „středoevropanství“, které mělo stát nad jednotlivými národními identitami tohoto regionu a ohraničit tak geografický středoevropský prostor, tak střední Evropa jistě úspěšná nebyla.²²⁵ Stěží se dnes setkáme s někým, kdo by o sobě hovořil jako o „Středoevropanovi“, neboť národní identity jsou v tomto regionu stále silnější než sounáležitost k vyššímu celku, regionu. Pokud už se obyvatelé tohoto regionu definují jinak, než-li podle jejich státní příslušnosti, pak jako Evropané.

Podobně selhala střední Evropa i jako politický projekt být alternativou k strukturám západní Evropy. Vznikly zde sice organizace jako Středoevropská iniciativa či dohoda o zóně volného obchodu. Nicméně prvně jmenovaná je jen volnou platformou regionální spolupráce. Ta druhá pak jen jakýsi pokus o liberalizaci obchodu před vstupem středoevropských států do Evropské unie.²²⁶

Střední Evropa však posloužila jako výborný prostředek úniku států geograficky náležející do středoevropské oblasti z východní Evropy, respektive z přiřazování těchto států do této oblasti vlivem jejich dřívější dlouhodobé sounáležitosti k Sovětskému svazu. V tomto ohledu se dá proto střední Evropa považovat za úspěšnou.²²⁷

Vraťme se nyní k pracovní hypotéze, kterou jsme si určili na začátku práce a která zněla následovně: **„S koncem studené války a přeměnou fungování mezinárodních vztahů a mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský, se také proměnil význam a role regionu střední Evropy. Tato změna byla patrná především vzhledem k postupnému**

²²⁵ BUGGE, Peter. *Střední Evropa – úspěch nebo fiasko?*, s. 141.

²²⁶ BUGGE, Peter. *Střední Evropa – úspěch nebo fiasko?*, s. 141.

²²⁷ Tamtéž.

rozšiřování Evropské unie a sjednocování evropského kontinentu, a také vzhledem k postupné globalizaci mezinárodních vztahů.“

Vzhledem k výše prozkoumaným poznatkům můžeme říci, že hypotéza práce byla verifikována. Zatímco ve vestfálském systému hrál region střední Evropy poměrně významnou úlohu, neboť působil jako jakési pásmo mezi Východem a Západem a jeho oslabená pozice znamenala vlivem fungování principu mocenské rovnováhy nebezpečí pro celý systém, v postvestfálském systému nebyla role střední Evropy už natolik významná. Bezprostředně po skončení studené války a rozpadu Sovětského svazu hrála střední Evropa poměrně důležitou úlohu v symbolické rovině. Významnou pak byla a stále je především pro Německo. Její úloha v současnosti již však není natolik zásadní, jako tomu bylo v době vestfálského systému. To je zapříčiněno právě povahou postvestfálského mezinárodního systému. Ten svou strukturou transnacionální spolupráce a stále hlubší a širší integrace vedl k postupnému začlenění střední Evropy do celoevropských struktur. Tím dochází ke snížení, respektive k úplnému zániku hrozby slabé střední Evropy pro celou Evropu, což je opět dáno také „přátelskou“ povahou postvestfálského systému (na rozdíl od antagonistického vestfálského systému).

Pakliže je pracovní hypotéza potvrzena, můžeme odpovědět na výzkumnou otázku práce, která zní takto: *„Došlo s proměnou mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský také k proměně geopolitického významu a vlivu střední Evropy?“*-. Odpověď pak zní kladně, a sice že **vlivem proměny mezinárodního systému z vestfálského na postvestfálský došlo také k proměně geopolitického významu a vlivu střední Evropy.**

Vlivem integrace středoevropského regionu do struktur Evropské unie je možné velmi obecně říci, že se opsal kruh a střední Evropa a její představitelé přistoupili na koncept sjednocené střední Evropy v rámci větší (mnohonárodnostní říše). Evropský mezinárodní systém byl v podstatě tvořen mnohonárodnostními říšemi/národními státy. Středoevropské národy byly původně začleněny do rakousko-uherské říše, z jejíhož područí si však přáli vymanit s ohledem na princip národního sebeurčení. To se jim po první světové válce skutečně podařilo, když se Rakousko-Uhersko rozpadlo a objevila se zde rozdrobená střední Evropa, tedy celá řada nových a samostatných států. Tento stav přetrval do druhé světové války, kdy se střední Evropa znovu stala součástí větší říše, nejprve německé, později ruské, aby se zde po rozpadu Sovětského bloku opět objevila rozdrobená střední Evropa. V rámci té pak začala vznikat různá regionální uskupení vesměs usilující o zapojení do Evropské Unie a Severoatlantické aliance, dvou novodobých „mnohonárodnostních říší“.

Rozdíl však spočívá v tom, že na rozdíl od období vestfálského systému, kdy se středoevropské státy snažily s područí jiných říší vymanit, v postvestfálském systému se snaží k větší říši přičlenit. Jinými slovy tedy středoevropští představitelé nejdříve usilovali o vyčlenění se z velké říše a osamotnění se, aby o několik desítek let později usilovali o opětovné začlenění do novodobě říše. Je samozřejmě diskutabilní hovořit o Evropské unii jako o říši, stejně jako není úplně přesné hovořit o středoevropských snahách začlenit se do euroatlantických struktur jako o snahách začlenit se zpět do větší říše. Nicméně pro účely komparace této práce s tím lze alespoň takto obecně pracovat.

S ohledem na stále hlubší integraci evropského kontinentu ovšem vyvstává otázka, zda tím ve skutečnosti nedochází k stírání rozdílů mezi jednotlivými regiony a v konečném důsledku tedy k zániku regionů jako takových, konkrétně pak regionu střední Evropy. Jinými slovy řečeno, je otázkou zda snaha středoevropských politických představitelů začlenit tento region do unijních struktur není koncem středoevropské identity a regionu jako takového, neboť ten se přiřadí k Západu, čímž se vytratí tlak okolí středoevropské oblasti, který se v minulosti ukázal pro vymezení a sebedefinování tohoto regionu zcela nezbytný.²²⁸ V konečném důsledku by pak mohlo dojít k dalšímu geopolitickému zániku regionu střední Evropa.

²²⁸ ROMANCOV, Michael. *Přežití střední Evropy optikou politické geografie*, s. 83.

SUMMARY

The main aim of this thesis was the comparison of the importance and influence of the Central Europe on the other European countries as well as the region's geopolitical role in the development of the international relations at the time of the Westphalian system and at the time after the Cold War, that is in the post-Westphalian system

The work assessed whether the Central Europe played / plays some kind of role in these two different systems and whether has/ had an influence (eventually how much) on the other European states. Then, we compared these effects and proved when (and whether) the Central Europe was an important and influential region for the rest of Europe.

The hypothesis assumed that due to the transformation of the international system from Westphalian to the post-Westphalian system after the end of the Cold War the concept of Europe and its importance has changed. Considering the findings of this thesis, we can consider the hypothesis verified. The importance of the Central Europe has indeed changed due to the transformation of the international system.

POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE

A) Monografie

BARŠA, Pavel a Ondřej CÍSAŘ. *Anarchie a řád ve světové politice*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 559 s. ISBN 978-807-3670-948.

COOPER, Robert. *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century*. Rev. Ed. London: Atlantic Books, 2004. ISBN 1843542315.

DOUBEK, Vratislav. *T.G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1999, 191 s., [8] s. obr. příl. ISBN 8020007261.

DRULÁK, Petr. *Teorie mezinárodních vztahů*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003, 220 s., ISBN 80-717-8725-6.

JOHNSON, Lonnie R. *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*. 2. ed. New York: Oxford University Press, 2002, xii, 351 s. ISBN 0195148258.

KISSINGER, Henry A. *Umění diplomacie: od Richelieua k pádu Berlínské zdi*. Vyd. 3. Praha: Prostor, 1999, 946 s. ISBN 80-726-0025-7.

KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy*. 4. vyd. Praha: Professional Publishing, 2010, 399 s. ISBN 978-80-7431-018-8.

LUKÁŠEK, Libor. *Visegrádská skupina a její vývoj v letech 1991-2004*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010.

MAGOCSI, Paul R. *Historical Atlas of Central Europe*. Rev. and expanded ed. Toronto: University of Toronto Press, 2001, xiv, 274 s. ISBN 0802084869.

MORGENTHAU, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace*. Brief ed. New York: McGraw-Hill, c1993, xvi, 419 p. ISBN 00-704-3306-2.

RUPNIK, Jacques. *The Other Europe: The Rise of Communism in East Central Europe*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1988, 279 p. ISBN 9780297794653.

WALTZ, Kenneth Neal. *Theory of international politics*. Reading, Mass.: Addison-Wesley Pub. Co., c1979, 251 p. ISBN 02-010-8349-3.

B) Příspěvky ve sborníku

BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír. Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy. In: *Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století: úvahy, svědectví a fakta k 10. výročí československého listopadu, 1989-1999 a k 150. výročí narození T. G. Masaryka, 1850-2000*. 1. vyd. Editor Kučerová, Stanislava. Brno: Konvoj, 2000, s. 109-118. ISBN 8073020009.

BUGGE, Peter. Střední Evropa – úspěch nebo fiasko? In: *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Vyd. 1. Editor Jiří Trávníček. Brno: Host, 2009, 343 s. ISBN 978-80-7294-323-4.

BUSEK, Erhard. Střední Evropa – co je to? In: *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Vyd. 1. Editor Jiří Trávníček. Brno: Host, 2009, 343 s. ISBN 978-80-7294-323-4.

CABADA, Ladislav. Idea střední Evropy v českém prostředí. In: *Perspektivy regionu střední Evropy*. Editor Cabada, Ladislav a kol. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002, s. 15-34.

DAVIES, Norman, MOORHOUSE, Roger. Návraty střední Evropy. In: *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Vyd. 1. Editor Jiří Trávníček. Brno: Host, 2009, 343 s. ISBN 978-80-7294-323-4.

EICHLER, Jan a ŠEDIVÝ, Jiří. Hlavní rysy mezinárodní situace po skončení studené války. In: *Mezinárodní vztahy*. Ústav mezinárodních vztahů, 2/1995. ISSN 0323-1844.

HNÍZDO, Bořivoj. Geopolitická pojetí střední Evropy. In: *Perspektivy regionu střední Evropy*. Editor Cabada, Ladislav a kol. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002, p. 35-48.

HNÍZDO, Bořivoj. Střední Evropa v geopolitických proměnách kontinentu. In: *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii I: Umění vládnout, ekonomika, politika*. Vyd. 1, Editor Kabele, Jiří, Mlčoch, Lubomír, Pscheidt, Stanislav. Praha: Matfyzpress, 2002, s. 326-339. ISBN 80-86732-00-2.

KUNDERA, Milan. Únos Západu. In: *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. 1. vyd. Edit. Havelka, Miloš a Cabada, Ladislav. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, 147 s. ISBN 80-7082-706-8.

PERNAL, Marek. Visegrád a smysl regionální spolupráce. In: *Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století: úvahy, svědectví a fakta k 10. výročí československého listopadu,*

1989-1999 a k 150. výročí narození T. G. Masaryka, 1850-2000. 1. vyd. Editor Kučerová, Stanislava. Brno: Konvoj, 2000, s. 37-40. ISBN 8073020009.

ROMANCOV, Michael. Přežití střední Evropy optikou politické geografie. In: *Perspektivy regionu střední Evropy*. Editor Cabada, Ladislav a kol. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002, s. 69-83.

VEZÉR, Zoltán. Visegrád v integrující se Evropě. In: *Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století: úvahy, svědectví a fakta k 10. výročí československého listopadu, 1989-1999 a k 150. výročí narození T. G. Masaryka, 1850-2000*. 1. vyd. Editor Kučerová, Stanislava. Brno: Konvoj, 2000, s. 40-43. ISBN 8073020009.

WAISOVÁ, Šárka. Regionální integrace ve střední Evropě. In: *Perspektivy regionu střední Evropy*. Editor Cabada, Ladislav a kol. Plzeň: Západočeská univerzita, 2002, p. 49-68.

C) Odborné články a jiné zdroje

BAER, Josette. Imagining Membership: The Conception of Europe in the Political Thought of T.G. Masaryk and Václav Havel. In: *Studies in East European Thought*, Vol. 52, No. 3 (Sep., 2000), s. 203-226. Dostupné z www: <<http://www.jstor.org/stable/20099730>>

BARŠA, Pavel. The Limits of the Nation-State or Deconstructing the Anarchy: Community Dichotomy of Modern Politics. In *Perspectives*. Ústav mezinárodních vztahů, 14/2000, s. 5-26, ISSN 1210-762X .

COOPER, Robert. The Post-Modern State. In *Reordering the World : The Long Term Implications of September 11th*. UK: The Foreign Policy Centre, 2002. Dostupné z www: <<http://fpc.org.uk/articles/169>>

DANIEL, Jan; DURKOŠOVÁ, Petra. *Geopolitické vize střední Evropy – proměny chápání pojmu “střední Evropa“ a jejich důsledky*. Global Politics [Časopis pro politiku a mezinárodní vztahy]. Publikováno 1. 3. 2012 [citováno dne 2015-05-11]. Dostupné z www: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/geopoliticke-vize-stredni-evropy-promeny-chapani-pojmu-%E2%80%9Cstredni-evropa%E2%80%9C-a-jejich-dusledky>>

HANDL, Vladimír. Německý multilateralismus a vztahy k státům visegrádské skupiny. In: *Mezinárodní vztahy*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1/2003, s. 5-27.

HLOUŠEK, Vít. Centra a periferie v Evropě – Přístup Steina Rokkana. In: Středoevropské politické studie. 1, VI (zima 2004). Brno: Mezinárodní politologický ústav Fakulty sociálních studií, Masarykova univerzita, 2004.[citováno dne 2015-05-11]. ISSN: ISSN 1212-7817. Dostupné y www: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=189>.

KOVÁŘOVÁ, Andrea. Současný mezinárodní systém – vestfálský či postvestfálský? Praha, 2012. 86 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie. Vedoucí práce PhDr. Jan Jireš.

O'LOUGHLIN, John. *Geopolitical Visions of Central Europe*. USA: Institute of Behavioral Science, University of Colorado. Dostupné na www: <http://www.mcrit.com/scenarios/visionsofeurope/documents/OLoughlin_John.pdf>

PALACKÝ, František. *Idea státu rakouského*. 1865, sešit VIII. Dostupné z www: <https://archive.org/stream/ideastturakous00palauoft/ideastturakous00palauoft_djvu.txt>

PALACKÝ, František. *Psaní do Frankfurtu*. 1848. Dostupné z www: <<http://www.narodnisjednoceni.cz/knihovna/palacky1.htm>>

SIMMS, Brendan Peter. A Divided Europe in a Divided World. In: *Aspen Review: Central Europe*. No 1/2014, Praha: Aspen Institute Prague. ISSN 1805-6806.

SIMMS, Brendan Peter. The Consequences of German Unification for Europe. In: *Aspen Review: Central Europe*. No 4/2013: Praha: Aspen Institute Prague, 2013. ISSN 1805-6806.

SUGAR, Peter F. The Nature of the Non-Germanic Societies under Habsburg Rule. In: *Slavic Review*, Vol. 22, No. 1 (Mar., 1963), s. 1-30. Dostupné z www: <http://www.jstor.org/stable/3000383>

D) Internetové zdroje

<http://www.strukturalni-fondy.cz>

<http://www.mzv.cz>

<http://www.oecd.org>

<http://www.cei.int>

<http://www.cefta.int>

<http://www.visegradgroup.eu>

www.economist.com/node/4711